

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

450-років з часу створення
ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК ІХ
ЧАСТИНА І

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ДОЧІРНЕ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК ІХ

ЧАСТИНА І

**ОБОВ'ЯЗКОВИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ
ПРИМІРНИК**

УДК 908 (447)

ББК 26.890 (4-Укр-4-Рів) 63.3(4Укр-4Рів)

Н-34

Наукові Записки. Випуск ІХ. Ч. 1 – Рівне, 2011. – с., іл., табл.

У науковому збірнику «Наукові Записки. Випуск ІХ. Ч. 1» опубліковано матеріали наукових досліджень, присвячених історії Української Першокниги – Пересопницького Євангелія. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями, які опубліковані вперше. Цей випуск присвячений 450-річчю від часу створення цієї святині України.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників, які роблять перші кроки на науковій ниві.

Друкується в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань, літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несуть автори.

ВИСЛОВЛЮЄМО ЩИРУ ВДЯЧНІСТЬ
ЗА СПРИЯННЯ У ВИДАННІ НАУКОВОГО ЗБІРНИКА
ДОЧІРНЬОМУ ПІДПРИЄМСТВУ
«ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННА АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
І ОСОБИСТО - ОЛЕКСІЄВИ ЗЛАТОГОРСЬКОМУ

Адреса редакції:
Рівненський обласний краєзнавчий музей
вул. Драгоманова, 19
м. Рівне
Україна
33028

Телефон (факс) 0362 26 75 80,

E-mail: rivnemuseum@ukr.net

© Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2011

© Автори статей, 2011

© Дочірнє підприємство «Волинські старожитності» державного підприємства «Науково-дослідний центр «Охоронно-археологічної служби України» інституту археології Національної Академії наук України, 2011

БІБЛІОТЕКА ОБЛАСТНОЇ РАЙОННОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

№ 12

965365

**ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 450-РІЧЧЮ
З ЧАСУ СТВОРЕННЯ
ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ**

Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович

Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович

ЗМІСТ

ВСТУП

- 9 Булига О. С. Українська святиня та оберіг

ДОСЛІДЖЕННЯ

- 15 **Чепіга І. П.** Дві яскраві дати української національної святині
- 20 Гнатенко Л. А. Пересопницьке Євангеліє як Кодекс
- 25 Степченко О. П. Пересопницьке Євангеліє – питання збереженості та популяризації
- 31 Гальченко О. М. Оправа Пересопницького Євангелія: спроба реконструкції
- 36 Михайлова Р. Д. Особливості художнього декору Пересопницького Євангелія
- 42 Семенович О. Л. Орнаментака Пересопницького Євангелія: характерні риси
- 47 Прищепя Б. А. Давня Пересопниця
- 54 Пономарьова Т. О. Пересопницьке Євангеліє: до питання збирання і вивчення джерел
- 64 Супрун Т. Ю., Фесик К. Б. Найсвятіший раритет (з історії колекції Полтавського краєзнавчого музею)
- 74 Данилюк Л. М. Ізяславський Святотроїцький монастир в історії творення Пересопницького Євангелія
- 80 Ткачук О. Географічно-природничо-екологічний опис Пересопниці та її околиць XI–XX ст.
- 84 Рожко В. Є. Монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці

- 93 Швець І. Ф. Пересопниця Євангеліє – перлина української духовності
- 99 Устимчук М. Устимчук Ф. Містечко Пересопниця і Пересопницьке Євангеліє в дослідженнях української волинської діаспори
- 103 Терлецький В. В. Волинь у працях Михайла Максимовича
- 109 Гусак А. Духовні скарби літописного граду Пересопниця
- 113 Котенко С. І. Євангеліє Пилипа Семеновича Морачевського в контексті пересопницьких традицій
- 119 Федоришин М. В. Правда про спорудження пам'ятного Знаку. З перших вуст
- 126 Войковський В. С. Українська Першокнига – Двірецько-Пересопницьке Євангеліє
- 135 Пащук І. Г. Рівненський письменник і краєзнавець Лаврентій Кравцов про «Пересопницьке Євангеліє»
- 140 Прищепя Б. А., Чекурков В. С., Войтюк О. П. Пересопницький археологічний комплекс
- 148 Романчук О. С. Механізм державного управління при створенні Культурно-археологічного центру «Пересопниця»
- 158 Терський С. В. Дослідник літописної Пересопниці – Володимир Шелом'янцев-Терський
- 162 Романовська А., Федотов В. Знаки часу. Звідки «хвилі» в Пересопницькому євангелії?

ПІСЛЯМОВА

- 171 Жулинський М. Г. Ні, не така доля нам судилася
- 186 Відомості про авторів

L BCTYII

*Олександр БУЛИГА,
директор Рівненського
обласного краєзнавчого музею*

УКРАЇНСЬКА СВЯТИНЯ ТА ОБЕРІГ

Пересопницьке Євангеліє – визначна рукописна пам'ятка староукраїнської літературної мови й мистецтва, переклад Святого Письма так званою простою мовою, досить близькою до народної. Її справедливо нарекли Українською Першокнигою. У цьому році виповнюється 450 років від часу її створення.

Пересопницьке Євангеліє писалось на землях Волині. Його хода розпочалась на Заславщині, у Двірецькому Троїцькому монастирі (сучасна Хмельниччина). Основна робота над рукописом проходила на теренах Погорини у Пересопницькій Пречистенській обителі (сучасна Рівненщина).

«Мандрівки» Пересопницького Євангелія йшли з Волині у Подніпров'я (Переяслав), далі до міст, що стоять на річках Нева та Ворскла (Петербург та Полтава). В роки останньої світової війни Першокнига ще раз покинула Україну та перебувала в Уфі. Пізніше повернулася на рідну землю, до Києва, де зберігається дотепер в Інституті Рукопису Національної бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського.

Від середини XVI ст., часу створення Пересопницького Євангелія, протягом чотирьох з половиною сторіч, ця найдавніша україномовна книга, що дійшла до нас, була і безумовно залишиться однією з найбільших святинь України. Її попередниці – Реймське, Остромирове, Луцьке, Дубенське Євангелія – визначні пам'ятки

вітчизняного рукописання, назавжди покинули українську землю. Пересопницьке ж доля зберігала для нас. Це, звичайно, не випадково. Його значимість особлива, позаяк вона яскраво підкреслює національну ідентичність українського народу.

В сучасній українській державі, на відміну, зокрема, від національних героїв, цю книгу як святиню українства визнають в усіх куточках України, в діаспорі, також усі християнські церкви, представники різних конфесій, політичних сил, науковці. Не тільки сьогодні, але й у всі часи життя Першокниги її вважали особливим надбанням рідної землі представники усіх освічених верств населення:

– діячі церкви: першими серед яких були настоятель Пересопницького монастиря Григорій та чернець цієї обителі, переписувач Михайло Васильович, творці перекладу Святого Письма українською – мовою зрозумілою для люду посполитого;

– можновладці: княгиня Анастасія Заславська (Гольшанська), яка фінансувала створення Пересопницького Євангелія, гетьман Іван Мазепа, він зберігав святиню та подарував її в 1701 році Переяславському собору;

– вчені: зокрема Осип Бодянский, який увів рукопис до наукового обігу; понад двадцять років, на рубежі XX–XXI століть цю пам'ятку досліджувала старший науковий співробітник Інституту української мови Національної бібліотеки НАН

України імені В.І. Вернадського Інна Чепіга;

– літератори: батько нації Тарас Шевченко. Він удостоївся честі торкатись та гортати пергаментні аркуші української святині. Іван Франко вважав, що старий переклад Пересопницького Євангелія зроблений на рівні, якого не досягли інші перекладачі;

– зберігачі національної культурної спадщини: найперше Полтавського краєзнавчого музею, зокрема Маркіян Браїло. Саме він перед приходом німців рятував музейні пам'ятки, відправляючи їх в евакуацію, теперішні власники пам'ятки, зокрема старший науковий співробітник Інституту рукопису Національної бібліотеки НАН України імені В.І. Вернадського Ольга Степченко;

– президенти України: під час інавгурації вони присягають вірою та честю служити українському народові... Постатей, які причетні до життя Першокниги, досить багато, їх усіх обов'язково знатиме Україна.

Вважаю, що 2011 ювілейний рік, попри все, повинен об'єднати українців навколо нашої спільної святині, завдячуючи якій ми збереглись, як єдине ціле. Лише керуючись настановами, що записані на сторінках Пересопницького Євангелія, ми зрозуміємо один одного, пробачимо один одному. Пам'ятаймо заклик поціновувача Першокниги, Великого Кобзаря: «Обніміться брати мої, молю Вас, благаю...» Примирення наших предків проходило саме у середньовічній Пересопниці ще у княжу добу. Чому не повторити приклад наших прабабків сьогодні? І знову місцем порозуміння може і повинна стати сучасна Пересопниця, а також та святиня, що творилась на цій землі 450 років тому, ставши оберегом усього українства.

Святе Письмо рідною мовою повинно допомогти нам бути милосердними, толерантними, справжніми громадянами незалежної та вільної держави. Нехай ювілейний рік Першокниги сприятиме усім діяти згідно з головними християнськими заповідями, вірити, надіятись, любити. Переклад Святого Письма українською допомагав нашим предкам бути мудрими та чесними. Потрібно й нащадкам стати достойними тих, хто доніс слова правди до наших безсмертних душ, задля щасливого земного буття, в ім'я світлого та вічного...

Йдучи шляхом єднання від Пересопницького Євангелія, українці сторінку за сторінкою аналізуватимуть власну історію, знаходитимуть спільні знаменники в минулому та сучасному, торуватимуть дорогу щасливого майбуття. На це спрямована і наукова конференція, присвячена 450-річчю з часу виходу Першокниги, матеріали якої представлені у цьому збірнику. Як завжди наші «Наукові записки», окрім головної теми збірника (ч. 1), містять також дослідження з інших проблем краєзнавства (ч. 2). Їх виток, постановка, вивчення стали можливими завдячуючи й давньому перекладу Святого Письма українською, що був здійснений в середині XVI ст. на землях Волині.

Перспектива створення Першокниги – сьогодні, зокрема 2011 рік, ретроспективою ж є княжа доба. Підґрунтям появи Пересопницького Євангелія був увесь попередній розвиток України, підвалини, що закладались у часи Київської Русі. Якщо озирнутись в історичну глибочінь, то за 450 років до написання Пересопницького Євангелія (1111 рік), місцевість, що дала йому назву, вже існувала. І хоча перше історичне по-

відомлення про Пересопницю датується лише 1149 роком, проте це літописна згадка не про заснування, а про вже існуюче середньовічне місто, традиції якого розвивались в контексті киеворуської державності та продовжились у литовську добу – час створення Першокниги.

Саме з княжою Пересопницею пов'язані події примирення Рюриковичів, про що оповідають нам літописні зводи.

8.II – 21.III 1150

...князь Вячеслав схилився до миру. Тому що говориться: «Блаженні миротворці, бо вони синами божими наречуться» ... земля Руськая умножилася б і змогутніла у братолюбстві князів. Отож князь Вячеслав послухав брата свого і свата Володимира, узявши до серця слова його, схилився до переговорів і до миру. Був бо князь Вячеслав незлобливий серцем, воздаючи хвалу преславному богові і пам'ятаючи Писання...

...став тоді Вячеслав мовити братові своєму Юрієві: «Брате, мирися!»

...і вони так уладилися: Ізяслав одступив Юрієві Київ, а Юрій вернув Ізяславу усі данини новгородські, чого Ізяслав і домагався. І так, уладившись, вони розіхалися. І цілували вони хреста, і коли приспіла весна, вони мир учинили і вернулися в Пересопницю.

Будь-яке історичне явище не виникає на пустому місці, до його появи спричиненні різноманітні події та особистості, сам плин історичного процесу. Також не кожен народ має таке позначення, як Першокнига, яка з історичною точністю засвідчує певний етап національного розвитку суспільства. Саме середина XVI ст. ознаменувала для України творення

того, що накопичувалось протягом попередніх епох багатьма поколіннями наших предків. Цей закономірний процес призвів до появи Пересопницького Євангелія. Його насправді дивовижне збереження для України та українців вказує на особливість та визначеність, своєрідну місію цього рукопису, значення якої полягає у поєднанні справ наших предків: Володимирів Великого та Мономаха, їхніх нащадків Романа Волинського та Данила Галицького, князів Острозьких та Чарторійських, Гольшанських та Заславських, завдячуючи яким і народилась Першокнига. Їх наступник (Іван Мазепа) зберіг святиню, а наші сучасники (Леонід Кравчук, Леонід Кучма, Віктор Ющенко, Віктор Янукович) присягали на Пересопницькому Євангелії, усім нам, берегти й розвивати Україну, дбати про українців.

Розуміння української політичної еліти важливості накопичення національно-духовних цінностей, помножена на їхнє фінансове сприяння ввело до вітчизняної історії імена пересопницьких ченців Григорія та Михайла. Це ж розуміння підтвердило на сторінках минулого важливе значення для України імен мецената гетьмана Івана Мазепи та Переяславського єпископа Захарія Корниловича, завдячуючи яким Першокнига дійшла до нас. Ну і, звичайно, наукова еліта, вивчаючи й одночасно популяризуючи одну з найвизначніших українських рукописних пам'яток увійшла до числа її духовних хранителів. Окрім названих вище імен, необхідно згадати Павла Житецького та Михайла Максимовича, Івана Огієнка та Сергія Маслова, Ярослава Запасака та Людмилу Гнатенко, а також багатьох інших дослідників. Окремо хочеться сказати про тих, хто сьогодні на Рівненщині свідчить про значимість

Пересопницького Євангелія. Це письменник Євген Шморгун та літературознавець Ярослав Поліщук, філософ Петро Кралюк та краєзнавець Микола Федоришин, журналіст Євген Цимбалюк та сценарист Віктор Булига. Необхідно відзначити й уродженця рівненського краю Миколу Жулинського, директора Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України, саме завдяки його наполегливості Першокнига набула національно-державної значущості, ставши реліквією, на якій присягають президенти України.

Усі майбутні дослідження Пересопницького Євангелія – палеографічного та лінгвістичного, мистецького та літературного, історичного та релігієзнавчого, культурологічного та філософського напрямку лише сприятимуть досягненню закономірності та значимості появи Першокниги, яка не випадково постала у Волинській землі, де віддавна й до сьогодні беруть власні вірування, культуру та звичаї. Її «мандрування» різними частинами України, кількарічне перебування поза межами рідної землі і повернення до столяного града Києва, ніби освячували національні терени, місця розселення української діаспори. То ж нехай і в майбутньому наше Пересопницьке Євангеліє буде святиною та оберегом України, усього суцього українства, яке усвідомлює своє спільне коріння, єдність та цілісність Батьківщини.

Старт, даний створенню ПЕРШОКНИГИ на Заславській землі, мав гарне продовження на Погорині. Пізніші «мандрування» Пересопницького Євангелія до Переяслава, Петербурга, Полтави, Уфи, Києва були спричиненні всім історичним

розвитком України. Необхідно пам'ятати усіх, хто беріг цей фоліант для майбутніх поколінь, які нарекли його ПЕРШОКНИГОЮ.

Рівненська обласна бібліотека до ювілею Першокниги підготувала бібліографічний покажчик робіт про Пересопницьке Євангеліє. Наукові конференції, присвячені ювілейній даті, відбулися в Луцьку, Ізяславі, Києві, Рівному. Сподіваємось, що і наша музейна конференція прислужиться дослідженню визначної пам'ятки українського рукописання.

У самому селі Пересопниця за визначеними координатами давніх масивів споруджується культурно-археологічний центр, що буде підпорядкований Рівненському обласному краєзнавчому музею. Тут буде розміщено експозицію, що розповідатиме про князівську добу Пересопниці та історію Пересопницького Євангелія. Одним із завдань археологів буде пошук та локалізація місця розташування Пречистенського монастиря, в якому було створено Першокнигу. Вважаємо, що кожен українець матиме за честь відвідати цю місцевість та вклонитись пам'яті своїх предків, усвідомити силу та єдність рідного народу, досягнути минулі сторінки власної історії.

Р.С. Віддаючи данину світлій пам'яті та пошани нашій сучасниці, найвідомішій українській дослідниці Пересопницького Євангелія Інні Чепізі, вклоняючись її подвижницькій праці на ниві дослідження української Першокниги, включаємо до нашого наукового збірника одну з її численних робіт, яка також присвячена ювілейній даті з часу створення нашої національної святині.

ЛАССАЛАЖЕННА

Інна ЧЕПІГА

ДВІ ЯСКРАВІ ДАТИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВЯТИНИ

У 2006 р. минуло 450 літ від початку і 445 років від часу завершення праці над створенням видатної пам'ятки української культури – Пересопницького Євангелія, яку сучасні засоби масової інформації назвали національною святиною українського народу. На початку рукопису є такий запис: «А почалос есть писати сіє Євангеліє року 1556-го місяця августа 15-го, на день успенія Пресвятыя нашеа Богородица и присно Девы Маріа». У колофонному (заключному) записі писця читаємо, що книги чотирьох євангелистів «суть доконани в лето тысячное 561 на памят усікновенія Святого і славного пророка, предитечи і хрестителя Господня Іоанна місяця августа 29-го дня» (це за старим стилем). У переведенні на сучасний стиль – розпочато роботу 28 серпня 1556-го, а завершено 11 вересня 1561 р.

Пересопницьке Євангеліє – це рукописна книга великого розміру, фоліант з 482-х аркушів, тобто 964-х сторінок, вагою понад 9 кг. Написана на пергаменті доброї якості, прекрасно збережена. Оправлена в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Рукопис є одним з перших серед відомих дотепер перекладів Святого Письма українською літературно-писемною мовою середини XVI ст. За складом тексту це – четвероевангеліє.

Тогочасна українська літературно-писемна мова відома з писемних пам'яток у двох виявах: книжна українська мова, «проста» мова, і мова слов'яноруська, тобто старослов'янська, яка протягом віків зазнавала впливу українських редакторів. Ці різновиди української мови відповідали двом мовним стилям – високому і середньому.

Провідною тенденцією розвитку обох різновидів української літературно-писемної мови цього періоду було утвердження її на народній основі. Українська книжна, тобто «проста», мова мала широке застосування, вона повністю панувала в текстах ділового стилю й активно поширювалась на писемні жанри. Незважаючи на тісну взаємодію цих двох різновидів літературно-писемної мови, відмінності між ними збільшувались, і церковнослов'янська мова ставала все менш зрозумілою для людей, спеціально не підготовлених. Уже з кінця XV – у першій половині XVI ст. з'являється низка спроб надати культовим книгам українського мовного кольориту. Переклади богослужбових текстів народними мовами в цей період відомі й іншим слов'янським народам (чехам, полякам).

Ідея перекладу конфесійних творів українською книжною мовою підтримувалася й реформаторським

рухом, який у XVI ст. через Польщу й Чехію дійшов до України. Церковна проповідь і Святе Письмо рідною мовою – одна з основних вимог протестантизму, який передбачав засвоєння слова Божого розумом. У православній Візантії проповідники в XVI ст. також впроваджували народну мову в церкві, тому що клясична грецька мова була вже незрозумілою широким масам.

Пересопницькі перекладачі задумали переклад з метою використання його в церквах на Божій Службі. У підсумковому запису після Євангелія від Йоанна писець повідомляє, що текст перекладу призначено «для читання церквою Божію, а для науки люду християнського». Починається пам'ятка з «науки читання и найденя євангеліям», тобто зі спеціальних вказівок, як і де шукати в тексті кожного з євангелістів потрібні місця. Отже, вже в середині XVI ст. в українських церквах запроваджувався український переклад Святого Письма. Україна, таким чином, крокувала в ногу з передовими тенденціями світу.

В Україні справа перекладу культурних книг народною мовою тісно пов'язана з тогочасним суспільно-політичним рухом, зокрема з потребою проводити релігійну полеміку з католиками, в якій функціонування суспільної думки в умовах середньовіччя визначалися християнською теологією, то найавторитетнішим джерелом, на яке посилались, була конфесійна література. Найбільше підходило в цьому плані Євангеліє. Отже, переклад конфесійних текстів українською «простою» мовою був потрібний насамперед з ідеологічних міркувань.

Наступ книжної української мови на церковнослов'янську в конфесійному жанрі відбувався, однак,

поступово й дуже обережно. Надзвичайно високим був авторитет церковнослов'янської мови і віра в її недоторканність. Перекладачі побоювалися конфесійно небезпечних перекручувань у процесі перекладу. Тим сміливішою видається діяльність пересопницьких книжників, котрі в середині XVI ст. здійснили переклад канонічного євангельського тексту книжною українською мовою, створивши своєрідний перекладацький шедевр. Певні вагання щодо перекладу мали й вони. Один з писців рукопису Михайло Василювич із Сянока в заключному записі розповідає про свої переживання й вагання перед початком роботи. І лише завдяки наполегливості пересопницького архимандрита Григорія пощастило здійснити працю над перекладом і переписуванням тексту.

Середина й друга половина XVI ст. залишили нам чимало перекладених українською мовою богослужбових книг, однією з перших серед них було Пересопницьке Євангеліє.

Усе, що відомо дотепер про цю пам'ятку, почерпнуто в основному з її тексту – із записів її творців – післямови, колофонного запису та записів у кінці окремих її частин.

Праця над Пересопницьким Євангелієм почалася в селі Двірці в монастирі Св. Трійці 1556-го р. на день Успіння Богородиці (15 серпня за старим стилем). Потім з якихось причин роботу було на певний час припинено і відновлено вже в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці. Очевидно, перерва в роботі тривала кілька років, бо вже Євангеліє від Луки було завершено 1561 р., як і весь рукопис.

Фундувала працю над рукописом дружина князя Кузьми Івановича Заславського (Жеславського) Настасія

Юрїївна, яка походила з роду Гольшанських (Ольшанських) і під ім'ям Параскеви була ігуменею Двірецького монастиря.

Над текстом Пересопницького Євангелія (перекладом і переписуванням) трудилося щонайменше двоє людей: пересопницький архимандрит Григорій та писець Михайло Василевич із Сянока. Про це є свідчення в самому рукописові.

На окрему розмову заслуговує художнє оформлення рукопису, яким свого часу займалися О. Грузинський та Г. Павлуцький, а у наш час – відомий дослідник мистецтва старої української книги – рукописної й друкованої – Я. Запаско (Мистецтво української рукописної книги. – Львів, 1993. – С. 85–89, 354–363). Чотири мініатюри євангелістів за роботою, розкішно орнаментовані заставки, кінцівки, ініціали, рубрикаційні знаки тощо складають багатий декор рукопису. На думку Я. Запаски, художнє оформлення рукопису виконували два майстри, що дотримувалися різних мистецьких уподобань. Автор мініатюр чотирьох євангелістів був вихований на традиційних іконописних зразках. Щодо інших елементів декору, то дослідник припускає, що їх міг виконати сам писець тексту Михайло – вихованець волинської рукописної школи. Він вдало поєднав ренесансний стиль з місцевими традиційними елементами.

Пам'ятку було відкрито в 30-х рр. ХІХ ст. видатним українським і російським філологом-славїстом і педагогом Осипом Бодянським, який працював у Московському університеті, а з 1837-го по 1842 рік, перебував у закордонному відрядженні у слов'янських країнах. По дорозі за кордон він заїхав до Переяслава й відвідав Переяславську духовну се-

мінарію (яку свого часу закінчував). У семінарській бібліотеці він натрапив на дивної краси харатійний манускрипт, котрий одразу привернув увагу вченого своєю мовою. У листі до свого вчителя й колеги М. Погодіна він характеризує мову рукопису як південноруську чисту, «як зорі небесні». На нижньому березі арк. 2–7 рукопису О. Бодянський прочитав вкладний запис, датований 17 квітня 1701 р.: «Сіє Євангеліє прислано и дано ест от ясновельможного его милости пана Іоанна Мазепи, Войск его царского пресвітлого величества Запорозких, обоих сторон Дніпра гетмана и славного чина Святого апостола Андрея кавалера, до престола Переяславского епископского, который от его ж ктиторской милости создан, отновлен и драгоценными утвари церковными украшен, при преосвященном епископі Захарїї Корниловичі. Року 1701, априля 17 дня.» Отже, пам'ятку привіз до Переяслава Іван Мазепа і подарував її Переяславському катедральному соборові. Очевидно, в цьому соборі подарованим Євангелієм активно користувалися при богослужінні. Коли ж українська церква остаточно підпала під відання російського синоду і на переяславську катедру почали призначатися єпископи-росіяни, Євангеліє як непотрібне для катедри передали до бібліотеки Переяславської семінарії.

О. Бодянський на кілька днів затримався в Переяславі, зробив виписки зі знайденого рукопису і вже з Праги надіслав у «Журнал Министерства народного просвещения» повідомлення у формі доповідної на ім'я міністра освіти. Ця публікація О. Бодянського в травневому номері «Журналу...» за 1838 р. є першим описом пам'ятки і першим друкованим словом про неї в науковій літературі.

У Переяславі з Пересопницьким Євангелієм знайомилися Михайло Максимович, Павло Білецький-Носенко, Тарас Шевченко. Коли у 1845 р. за дорученням Київської Археографічної комісії Тарас Шевченко перебував у Переяславі, де оглядав тамтешні старожитності, його увагу привернули два Євангелія, написані на пергаменті. Одне з них було Пересопницьке. Про це поет згадує у своїх нотатках як член Археографічної комісії.

З переведенням Переяславської семінарії до Полтави в 60-х рр. ХІХ ст. туди разом із бібліотекою потрапило й Пересопницьке Євангеліє. Там ним зацікавилася більше вчених. Понад 20 років ця пам'ятка була в полі зору наукових інтересів Павла Житецького, якому належить перша публікація частини рукопису – Євангеліє від Луки та короткі уривки з інших євангелієв. Значну увагу пам'ятці приділили учні Володимира Перетца – учасники семінарія, що працював при Київському університеті (О. Грузинський, Г. Павлуцький, І. Каманін). Вони досліджували не лише мову, але й палеографічні особливості рукопису, графіку, письмо, оздоблення. Після війни 1941–1945 рр. Пересопницький рукопис потрапив до Києва, де зберігається й нині в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського.

Пересопницьке Євангеліє привертало увагу вчених насамперед своєю українською мовою. Цим перекладом творці рукопису відкрили нові потенційні можливості духовного розвитку української нації, сконцентрованої у силі українського слова, і залишили нащадкам унікальну рукописну книгу, пам'ятку мови та культури, яка не втратила цінності й до сьогодні. Вона є свідченням того, що переклади конфесійних текстів – це

невід'ємна частина писемної культури народу. В історії України ця справа бере початок від Пересопницького Євангелія. Перекладацька діяльність українських книжників продовжувала, таким чином, кирило-методіївські традиції щодо розбудови національної церкви й оцінюється як подвиницька праця українських патріотів, котрі майже за століття до початку національно-визвольної війни 1648–1654-го рр. виявили прагнення українського народу до відродження своєї мови і духовної культури.

У 2001 р. спільними зусиллями науковців Інституту української мови НАН України та Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, за технічної допомоги Українського мовно-інформаційного фонду, рукопис Пересопницького Євангелія було опубліковано в повному обсязі за науковою редакцією члена-кореспондента НАН України, доктора філологічних наук, професора В. Німчука. Видання складається з трьох частин. Основною є транслітерований текст пам'ятки. До нього додано повний словопоказчик з вичерпною граматичною характеристикою кожної словоформи та її локалізацію в тексті рукопису, а також бібліографія праць про Пересопницьке Євангеліє. Текстові передують наукові дослідження, в яких простежується історія створення, відкриття та вивчення пам'ятки, подано характеристику мови та письма, археографічні та кодикологічні особливості кодексу. Видання проілюстроване численними кольоровими та чорно-білими знімками.

Джерела та література:

1. Грузинский А. С. *Пересопницкое евангелие как памятник искусства*

эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. // Искусство. – К., 1910. – № 1. – С. 1–53, табл.

2. Грузинский А. С. Из истории перевода Евангелия в Южной России в XVI веке: Летковское Евангелие // Чтения в Ист. о-ве Нестора летописца. – К., 1911. – Кн. 22, вып. 1/2. – С. 42–44, 57–59, 73–79; 1912. – Кн. 23, вып. 1. – С. 81–124.

3. Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков / Сост. П. Житецкий. – К., 1876.

4. Запаско Я. П. Орнаментовані рукописи XI–XVI ст. в книгосховищах Української РСР // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – 1957. – С. 155.

5. Запаско Я. П. Мистецтво української рукописної книги. – Л., 1993. – С. 9, 14, 19, 26, 31, 75.

6. Максимович М. А. Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровице и о князьях, ими владевших // Киевлянин. – 1840. – Кн. 1. – С. 232–244.

7. Огієнко І. Українська Пересопницька Евангелія 1556 р. – Тарнів, 1921.

8. Огієнко І. Пересопницька евангелія 1556–1561 рр. // Путь правды. – 1930. – № 1. – С. 12–32.

9. Плющ П. П. Завдання вивчення мови Пересопницького евангелія // Тези доповідей VI українсько-славянської конференції. – Чернівці, 1964. – С. 78–80.

<http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Local/Zaslav/LandOwners/PeresopnycjaGospel.html>

*Людмила ГНАТЕНКО,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту рукопису Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського*

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ ЯК КОДЕКС

Пересопницьке Євангеліє серед українських писемних пам'яток займає особливе місце. Джерелознавче значення манускрипту полягає в тому, що в умовах усталеної православної традицією анонімності при переписуванні релігійних кодексів це одна з небагатьох атрибутованих рукописних книг XVI ст., з достовірними кодикологічними даними про час та місце її написання, про книжників, які працювали над її створенням, і як вони перекладали текст тогочасною українською книжною мовою.

Визначна українська писемна пам'ятка – Пересопницьке Євангеліє, створена в Україні на території Волині в середині XVI ст., у Дворецькому та Пересопницькому монастирях (15 серпня 1556–29 серпня 1561 рр.). Волинськими книжниками був здійснений один із найраніших, перший відомий, переклад канонічного церковнослов'янського євангельського тексту українською літературно-писемною мовою середини XVI ст. [10, 7].

Важлива роль у створенні Пересопницького Євангелія як кодексу належить її меценатам, волинським князям – княгині Анастасії Юрїївні Жеславській (Заславській-Гольшан-

ській) та князям Черторизьким – зятю Анастасії Юрїївни Івану Федоровичу та її дочці Євдокії, які не тільки були фінансовими фундаторами справи, а й духовними її натхненниками, опікувалися долею рукопису впродовж п'яти років, поки тривала робота над ним.

Це рукописний кодекс – Євангеліє тетр, на пергамені в F° (380x240 мм), 482 арк., в оправі, вагою 9 кг 300 г. Писаний староукраїнською літературно-писемною мовою, новим українським уставом та півуставом з елементами скоропису, темно-коричневим чорнилом, кіновар'ю та суриком. Оздоблення й письмо виконані на найвищому рівні книжкового, художнього й писарського мистецтва, в орнаментованій графіці чітко простежуються традиції волинської книжкової школи. Писано тексти трьома книжниками, а високохудожнє оздоблення належить двом майстрам, які дотримувалися різних мистецьких уподобань (одним з таких вважається писець Михайло Василієвич, йому приписують, наприклад, монументальні багатобарвні рослинні обрамлення початкових сторінок і навколо зображень євангелістів, виконаних у ренесансному стилі) [6, 25]. Зберігається кодекс в Інституті рукопи-

су Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ), під шифром ф. І, № 15512 [4].

У науковому обігу пам'ятка фіксується як Пересопницьке Євангеліє, проте створювалася вона у двох монастирях – Дворецькому та Пересопницькому, тому кодекс умовно ділиться на дворецьку та пересопницьку частини.

Початок створення кодексу було покладено у Дворецькому монастирі князів Жеславських, що у селі Двірці, яке є й зараз на території Ізяславського району Хмельницької області (на південний захід від Ізяслава). Саме у Дворецькому монастирі було здійснено переклад євангельського тексту тогочасною українською книжною мовою, розроблено концепцію побудови кодексу, структуру тексту (введено сумарії та глоси: сумарій – короткий виклад змісту наступної глави; глоси – українські лексичні відповідники до слів оригіналу), начисто написано тексти від початку до арк. 155 зв. Було придбано пергамен, хорошої, але різної якості, тільки на початку роботи використовувався пергамен найвищої якості (аркуші прозорі й світяться), на ньому написано перші 16 глав Євангелія від Матвія, до арк. 74. Замовлено й виготовлено мініатюри до чотирьох Євангелій.

Євангеліє було перекладено з церковнослов'янської мови болгарської редакції, про що сказано в кінцевому колофонному записові на арк. 481 зв. та 482. У роботі над перекладом українською мовою перевага надавалася церковнослов'янським джерелам. Крім того, безперечно, були використані грецькі тексти Євангелій та західнослов'янські, вірогідніше, польські [11].

Пересопницьке Євангеліє складається з Науки читання, яка від-

кривається передмовою; чотирьох Євангелій, кожному з яких передують покажчик чорнописаних глав та передмова; післямови до книги та Місяцеслова. Текст кодексу поділений, за зразком західнослов'янських перекладів, на глави, кожна з яких починається з сумарія, вписаного в рамку (немає сумарія тільки на початку першої глави кожного Євангелія). Поділ тексту на зачала та їх нумерація здійснена за давньою слов'янською традицією. До зачал належать т. зв. вкази (коли читати певний євангельський текст), які розміщені на нижніх полях пам'ятки. Постійно наявні глоси [8], які виділені рамочкою й розміщені безпосередньо в тексті, іноді на полях рукопису. У текстах усіх чотирьох Євангелій на полях, крім позначення звичних глав і зачал, вказані чорнописані глави.

Ініціатором, організатором і керівником роботи та автором перекладу Євангелія українською мовою був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. Свідчення про те, що саме Григорій керував роботою, і до того ж від самого початку, є в кінцевому колофонному записові, зробленому Михайлом Васи́лієвичем: арк. 481 зв., «Тыи книги чтыры єв (г)листвоє су (т) устроєны кро (т) кымь смиреннымь и бголюбивымь Ермонахо (м) Григорые (м) архимандритомь Пересопницкимь». У ньому також сказано, що Григорій брав участь і в написанні книги: арк. 481 зв., «имель любовь, и прилежаніє къ бж (с)твному писанію», арк. 482, «пилностью и прилежаніємь, вышше реченного, монаха Григорія, архимандрита Пересопницкого», «смиранный архимандритъ Григоріє, имель пилность и любовь к писанію сеи книги». У справі перекладу брав участь і писець Михайло Васи́лієвич,

але переписував він не сам, йому допомагав ще один писець, про що свідчить наявність двох почерків.

За кодикологічними даними записів манускрипту відомо, що робота над текстом відбувалася у Дворецькому монастирі в приміщенні церкви Святої Трійці. Під час роботи над євангельськими текстами в цьому монастирі до нього не були внесені записи про те, хто брав участь у роботі. Ці відомості були подані тільки в записах, зроблених у Пересопницькому монастирі, наприкінці кожного Євангелія на арк. 123 зв., 198 зв., 335, 442 зв. та в кінці кодексу на арк. 481 зв.–482 зв. В яких наголошується, що в роботі над кодексом працювали двоє книжників – Григорій, архимандрит Пересопницького монастиря, та писець Михайло Васи́лівич із Сянока, син сяноцького протопопа. У запису [1557 р.] на арк. 3 імені писця не вказано, але він писаний тим же почерком, що й підписаний Михайлом Васи́лівичем колофонний запис на арк. 481 зв.–482 зв. Запис містить дані про історію написання тексту в Дворецькому монастирі, з якого дізнаємося, що в цьому монастирі спочатку було написано Євангеліє від Матвія, робота над яким розпочалася 15 серпня 1556 р., а завершилася через рік, тобто влітку 1557-го, і тоді ж було написано й першу частину Науки читання. В кінці тексту Євангелія від Матвія на арк. 123 зв. уміщено запис про те, що писаний текст цього Євангелія писцем Михайлом Васи́лівичем. Проте він не був зроблений у Дворецькому монастирі, а внесений уже під час роботи в Пересопницькому монастирі. Вірогідно, зразу після завершення роботи над першим Євангелієм було розпочато Євангеліє від Марка й написано текст, приблизно до половини, до арк. 155 зв. Далі

роботу над текстом було припинено, й продовжено вже в монастирі, що в м. Пересопниці (тепер – село Рівненської області на березі річки Стубли – басейн Прип'яті), в церкві Різдва Богородиці. Це було пов'язано із призначенням Григорія архимандритом Пересопницького монастиря. З арк. 155 зв. спостерігається зміна в системі письма текстів, писаних уставом, на що першим звернув увагу О. Грузинський (відтоді в науковій літературі пам'ятка умовно ділиться на дві частини) [2, 45, 47; 3, 7].

В рукопису немає точних кодикологічних даних, коли в Пересопницькому монастирі була відновлена робота над текстом пам'ятки. Тому не відомо, коли закінчено працю над Євангелієм від Марка й розпочато над Євангелієм від Луки, яке, згідно із записом на арк. 335, було дописане 1561 р. Цього ж року написано Євангеліє від Івана (арк. 442 зв.), Післямова до пам'ятки та Місяцеслов. Завершена праця 29 серпня 1561 р. (арк. 481 зв.).

Пересопницьке Євангеліє писане різними типами письма – новим українським уставом та півуставом з елементами скоропису, притаманними для волинської книжкової писарської школи [1]. Основний текст кодексу писаний уставом писцем Михайлом Васи́лівичем та невідомим писцем, півуставні тексти – архимандритом Григорієм та Михайлом Васи́лівичем.

Новий український устав – це новий тип письма, вироблений у волинських скрипторіях. Письмо велике й вишукане, чітке й акуратне, в ньому поєднана давня манера письма з новішою [5, 4], в декорі відчувається південнослов'янський вплив [9, 9]. Уставний рукописний шрифт манускрипту має характерну для

волинських скрипторіїв графічну виразність, декоративність і пропорційність накреслень літер, основними особливостями якого є: великий розмір літер (у першій частині – 6х6–8 мм; у другій – 7х7–9 мм), літери чітко виписані, широкі букви ритмічно чергуються з вузькими, яскраво виражене контрастне співвідношення між потовщеними головними лініями літер і дуже тонкими, майже волосяними додатковими штрихами, що надає особливого декоративного ефекту; графічній виразності сприяє й помірний інтервал між рядками щодо висоти літер, а вся площа тексту має форму строго вивіреного прямокутника. Такі високі мистецькі якості письма дали право сказати О. Грузинському, що рукопис не має собі рівних серед відомих йому рукописів і палеографічних альбомів: за красою, витонченістю й довершеністю малюнок письма не поступається орнаменту [2, 44].

У Пересопницькому монастирі до написання уставом євангельських текстів був долучений писець, ім'я якого залишилося невідомим, але саме ним і було продовжено написання Євангелія з арк. 155 зв. до 259 зв., а також писано тексти на арк. 341–399 зв. У другій частині пам'ятки Михайло Василієвич писав тексти на арк. 260–339 зв., 399 зв.–442 зв., 444–481 зв.

Тож у Пересопницькому монастирі, після завершення написання євангельських текстів, рукопис був складений у кодекс – з'єднані обидві частини манускрипту, вставлені перед кожним Євангелієм, раніше зроблені, на подвійному аркуші, мініатюру євангеліста та початок тексту. Блок книги зшитий, обрізаний і взятий у дорогу оправу, яка до нашого часу не збереглася. Про первісну

оправу маємо свідчення в Післямові рукопису, де на арк. 443 вказано, що на верхній дошці є середник із зображенням розп'яття Христа. Ці дані підкріплюються й відомостями про рукопис, уміщеними до Інвентарю Пересопницького монастиря, складеного 25 жовтня 1600 р. колишнім ігуменом Симеоном Косовським [7, 294], з якого дізнаємося, що кришки кодексу були обтягнуті зеленим атласом, а верхня кришка була оздоблена п'ятьма срібними накладними бляшками, тобто чотирма наріжниками, на яких, напевне, були зображення чотирьох євангелістів, та середником із розп'яттям.

Отже, початок створення Пересопницького Євангелія як кодексу відбувався в Дворецькому монастирі князів Жеславських у 1556–1557 рр., а завершення роботи над євангельськими текстами, складання й опрацювання кодексу було здійснено в Пересопницькому монастирі 29 серпня 1561 р.

Джерела та література:

1. Гнатенко Л. А. Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Вступне слово О. С. Онищенко. – К., 2001. – С. 55–73.
2. Грузинский А. С. Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в.//Искусство. – К., 1910. – № 1. – С. 1–53, табл.
3. Грузинский А. С. Палеографические и критические заметки о Пересопницком евангелии. – СПб., 1912. – 37 с.

4. Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Вступне слово О. С. Онищенко. – К., 2001. – С. 74–104.
5. Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков. – К., 1876. – 79, 4 с.
6. Запаско Я. П. Перлина книжного мистецтва//Пам'ятки України, 1986. – № 3. – С. 24–25.
7. Инвентарь Пересопницкого монастыря и села Пересопницы, составленный бывшим его игуменом Симеоном Косовским при передаче монастыря своему преемнику игумену Макарию Созанскому, 1600 г., окт. 25//Архив Юго-Западной России. – К., 1883. – Т. 6. – Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – С. 294.
8. Чепіга І. П. Глоси Пересопницького Євангелія і питання нормування староукраїнської літературної мови XVI ст.//Питання східнослов'янської лексикографії XI–XVI ст. – К., 1979. – С. 64–69.
9. Чепіга І. П. Національна святиня//Київ. старовина. – 1992. – № 4. – С. 6–11.
10. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Вступне слово О. С. Онищенко. – К., 2001. – С. 13–54.
11. Janów J. Źródła Ewangelji Peresopnickiej//Slavia. – 1927. – R. 5, z. 3. – S. 470–499.

*Ольга СТЕПЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу фондів рукописної спадщини
Інституту рукопису
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського*

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ: ПИТАННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ

У країна може пишатися своїми бібліотечними скарбами. У її книгозбірнях зберігається багато рукописних пам'яток, що на сьогодні мають світове значення, зокрема й у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а саме в Інституті рукопису під шифром ф. І, 15512 зберігається унікальна рукописна книга середини XVI ст. – Пересопницьке Євангеліє.

Богослужбові книги створюють особливу атмосферу, це співробітники Інституту рукопису НБУВ відчують на собі. Між богослужбовими книгами та людиною, яка «спілкується» з ними, відбувається енергообмін. І кожний отримує те, що може вмістити в собі від великої таємниці Божого Слова. У Пересопницькому Євангелії сконцентровано згусток енергії суто українського народу, його культури.

Рукопис, де кожний аркуш, кожна літера виписані так ретельно і з такою любов'ю, що енергетика цього Святого Письма позитивно впливає і бентежить не тільки дослідників, а й кожного, хто до нього доторкався.

Майже всі вони стверджують, що відчують його сильне біополе, його божественну силу і від нього дійсно йде позитивна енергія тепла на дотик. Тому що «... ця книга писалася не лише для людей. Вона створювалася для людини і Бога, для їх спілкування». Тому й долоню над Пересопницьким Євангелієм пронизує тепло [7, 6].

Представники усіх верств населення не тільки сьогодні, а починаючи від його дня створення, вважали Пересопницьке Євангеліє святиною нашої держави. Дивне збереження цього рукопису для України й українців вказує на його особливість та своєрідну місію. Святе Письмо рідною мовою допомагає нам діяти згідно з головними християнськими заповідями, вірити, надіятися, любити. [2, 133–134].

П'ять років творці Пересопницького Євангелія вдень і вночі працювали у тісній келії, відрикалися від усього земного, тільки у Бога просили допомоги завершити Святе Писання. І це заради того, щоб доказати всьому світові, що українська мова достойна

священного тексту. Історія створення Пересопницького Євангелія – приклад великого служіння своєму народові [6, 13]. Чи думали переписувачі Святого Письма, що цей рукопис буде жити у віках?

Завдяки щасливій долі Пересопниці судилося стати символом незалежності нашої держави, нашим духовним оберегом, найголовнішою книгою України, ювілей якої ми сьогодні святкуємо. Пересопницьке Євангеліє духовними узами з'єднує між собою людей різних за національною, географічною, політичною, фаховою належністю. Отже, цей унікальний рукопис наділений ще й єднальною місією – об'єдналися науковці, релігійні діячі, політики.

Загадкова і складна доля Двірецько-Пересопницького Євангелія, сповнена несподіванок і таємниць. Не зовсім з'ясовано його створення, цікава його подальша історія. Бачило Євангеліє злети і забуття, революції і війни, пожежі і потопи. Подорожувала ця унікальна рукописна книга із Заходу на Схід, аж поки не опинилася у Києві і не зайняла відповідне місце в історії незалежної України. Незважаючи на драматичність нашої історії, Євангеліє протягом століть трепетно зберігалось, передавалось із покоління в покоління. Святе Письмо перевозили і переховували як реліквію, як символ віри. Його тримали у своїх руках Іван Мазепа, Тарас Шевченко, Осип Бодянський, Павло Житецький, Сергій Маслов та багато інших видатних людей нашої держави. Зрештою унікальна пам'ятка дочекалась своєї благословенної миті і стала національною святинєю, на якій складають присяги новообрані президенти.

Роботу над рукописом було розпочато у Двірецькому монастирі, а

закінчено переклад і переписування тексту у Пересопниці, тому справедливо деякі науковці називають його Двірецько-Пересопницьким Євангелієм. З самого початку свого створення Євангеліє мало стати основою для читання, освіти, виховання. Власне так воно й сталося. Одразу після написання Євангелія від Матвія його почали використовувати у Заславському православному монастирі [7, 17]. Останній запис у монастирському інвентарі Пересопниці датується 1600 р. Ймовірно, до 1630 р., коли монастир разом із майном та земельними угіддями перейшов у володіння єзуїтів, там зберігалось і Євангеліє. До 1700 року про нього нічого не було відомо. Тільки 1701 р., завдяки вкладному запису на 2–7 аркушах рукопису, ми дізнаємося, що Пересопницьке Євангеліє якийсь час знаходилося у гетьмана Івана Мазепи, яке він подарував у Переяславський кафедральний собор, споруджений на його кошти [4, 2–7]. Як рукопис потрапив до гетьмана – невідомо. Існує версія, що коли Мазепа перебував на Волині, побачив Євангеліє і забрав, але не для власного користування, а для духовного збагачення українського народу. Подарованим Євангелієм користувалися при богослужінні. Коли ж українська церква остаточно підпала під відання російського Синоду (1720), Святе Письмо було передано до бібліотеки Переяславської семінарії. Тільки у 1837 р. на рукописну книгу звернув увагу О. Бодянський і відкрив її науковому світові. У 1862 р. Переяславську семінарію перевели до Полтави, сюди ж перевезли і Пересопницьке Євангеліє.

За історію свого існування Євангеліє майже 15 років перебувало за межами нашої країни, а саме

у Санкт-Петербурзі. У 1873 р. Полтавський архієрей показав рукописну книгу тодішньому міністру народної освіти і обер-прокурору Св. Синоду графу Д. Толстому, той забрав його і подарував великому князю Петрові Георгієвичу, принцу Ольденбургському. Лише у 1887 р. унікальну пам'ятку української культури повернули до бібліотеки Полтавської духовної семінарії [3, 5].

У 1915 році Полтавська єпархія подарувала Пересопницьке Євангеліє у музей Полтави (пізніше краєзнавчий музей). У бібліотеці музею і зберігався рукопис аж до початку війни. Саме тут у 1940 р. з рукописною книгою уважно ознайомився С. І. Маслов. Під час війни у 1941 р. частину музейних колекцій евакуювали до Уфи та Тюмені. Вивозили найцінніші речі й ті, що швидше можна було спакувати. У списку спакованих речей Пересопницького Євангелія не було. Доля Пересопниці знову була невідома. Вважали, що під час війни пам'ятка загинула.

Під час евакуації музейних експонатів хтось зі співробітників зумів забрати з бібліотеки музею лише один рукопис і вкласти його у ящик з порцеляною. Це було Пересопницьке Євангеліє, яке до списків внести не встигли. Тодішній завгосп музею Маркіян Опанасович Браїлко те, що вдалося завантажити у вагони, евакуював до Уфи. До цього часу невідомо як рукопис із бібліотеки, яку німці у 1943 р., обливши бензином, спалили, потрапив до музейних експонатів. Після закінчення війни Євангеліє повернулося не до Полтави, а до Києва [5].

До С. І. Маслова звернулася завідувача фондами Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника А. Колпакова з прохан-

ням встановити назву невідомого рукопису, отриманого з евакуації. Сергій Іванович був безмежно радий, впізнавши в ньому Пересопницьке Євангеліє. Саме він підняв питання про передачу Євангелія до Академії наук України. 24 грудня 1948 р. розпорядженням Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР рукопис передали на постійне зберігання у фонди відділу рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР (нині ІР НБУВ). На звороті верхньої кришки рукописної книги стоять кілька інвентарних номерів, під якими вона зберігалася в різних місцях.

На цьому страждання Пересопницького Євангелія закінчилися. Ось уже 63 роки його дбайливо оберігають співробітники Інституту рукопису. Святе Письмо знаходиться в одній з кімнат сховища Інституту з відповідним температурно-вологісним режимом у спеціально виготовленій для нього гарно відполірованій дерев'яній скринці і у спеціальному сейфі. Співробітниками Інституту рукопису та Центру консервації і реставрації, зокрема відділом наукових технологій збереження фондів та відділом реставрації, систематично проводиться наукова експертиза фактичного фізичного стану рукопису. За результатами обстеження Євангеліє має задовільний санітарно-гігієнічний стан пергаменту та оправи й відповідає вимогам стандарту з консервації до вологості бібліотечних документів.

Щоквартально проводиться сухе механічне очищення елементів оправи та рукописного блоку від мікрочасток пилу. Очищення кришок та пергаменту проводиться спеціальними флейцями з натурального ворсу. Для уникнення міграції кислотності з паперу форза-

цу у пергамент блоку рукопису прокладено ізоляційний бавовняний папір, а для запобігання механічних пошкоджень основи аркушів і осипання мікрочастин фарб на мініатюрах прокладено захисні аркуші надтонкого реставраційного паперу з натуральних рослинних волокон [1]. Результати лабораторних досліджень показали, що видимих ознак мікологічних уражень не виявлено.

Значні пальцьові заяложення на сторінках рукопису нагадують нам про те, що ним протягом 450 років активно користувались. Невблаганний час наклав свій відбиток на Пересопницьке Євангеліє. В результаті активного використання та подорожування не збереглася її первісна оправа, окремі сторінки потребують косметичної реставрації, але, незважаючи на це, збереженість рукопису можна вважати задовільною для манускрипту XVI ст. Навіть чорнило, яким написано Євангеліє, виготовлене із найстійкіших барвників (нам невідомий його склад – хімічний аналіз не робився), не втратило своєї високої якості за 455 років і жодна літера не вицвіла. Малюнки на золотому тлі досі справляють незабутнє враження. Коли відкриваєш скриньку, а потім дістаєш Євангеліє, а це 482 пергаментних аркуші (964 стор.) вагою 9 кг 300 г – навіть не віриться, що з часу написання рукопису пройшло стільки часу. Рукопис чудово зберігся і вражає не тільки майстерно виведеними на гарному пергаменті словами тексту, а й своїм художнім оформленням, яким захоплювався Т.Г. Шевченко, В.В. Стасов, Я.П. Запаско.

Однак у багатьох ЗМІ деякі журналісти пишуть про те, що після тривалого використання «рукопис пошкоджено грибками та пліснявою,

завелися жучки, обсіпалася золота фарба з мініатюр»; про втрату 16 аркушів та товщину пергаментного аркуша 13 см (коли його товщина від 0,14 мм до 0,2 мм); про «... вихід другого факсимільного видання, яке максимально наближене до первісного і має 1000 арк.» і яке «со всіма жучками-паучками, почившими на пергаменті за несколько столетий»; називають Пересопницю «старушкою», що зовсім розсипалась, а інші журналісти пишуть про те, що рукопис зберігається «за семью замками» і «лиш избранные могут похвастаться, что видели книгу вживую»; а ще про те, що Пересопниця дивом вціліла під час пожежі у 1967-му (пожежа була 1964 р.) і потопу 2002-го та багато інших нісенітниць¹ («Вечерние вести»; «Вільне слово»; «Аргументы и факты в Украине»; «За нашу Україну»; «Газета по-киевски» тощо).

Чи правдива така інформація? Це можна перевірити, відвідавши ІР НБУВ. За часів незалежної України Пересопницьке Євангеліє кожних п'ять років, оформивши відповідні документи, під охороною доставляють до місця інавгурації новообраного президента, який складає присягу на вірність своєму народові, поклавши руку на Святе Письмо. Пересопниця дочекалася чотирьох видань. Перше наукове видання «Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик» підготовлене у 2001 р. спільними зусиллями науковців Інституту української мови НАН України та Інституту рукопису НБУВ, за технічної допомоги Українського мовно-інформаційного фонду [8]. Основною частиною цього видання

¹ Ні під час пожежі у 1964 році, ні під час аварії у 2002 р. жодний рукопис не постраждав.

є транслітерований текст пам'ятки та словопокажчик, над яким працювала понад 30 років Інна Чепіга. У 2008 р. коштами Київської Митрополії Української Православної Церкви видавничим домом «АДФ-Україна» було здійснено перше факсимільне видання Пересопницького Євангелія тиражем 1000 примірників. У цьому році те ж саме видавництво видало Євангеліє з перекладом на сучасну українську мову, а НБУВ підготувала 2-ге доповнене наукове видання Пересопниці.

Пересопницьке Євангеліє привертає й зараз увагу багатьох дослідників. Ця унікальна пам'ятка XVI ст. продовжує жити не лише в науковому середовищі, а й у серці кожного свідомого українця. Про неї пишуть, знімають фільми, проводять конференції і часто звучать запитання, скільки ж коштує Пересопниця і як довго ми зможемо зберегти рукопис для потомків. «Пересопницьке Євангеліє, – за словами Віталія Шевченка, – має, насамперед, слугувати духовним символом нескореності, непоборності та невмирущості українського духу, виступати знаком національної гідності народу і в той спосіб правити за взір теперішнім поколінням українства» [9, 127].

Джерела та література:

1. *Акти про наукову експертизу Пересопницького Євангелія Відділу наукової технології та відділу реставрації Центру консервації і реставрації НБУВ.*

2. Булига О. *Витоки та перспективи української першокниги//Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної наукової конференції, присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія.* – Ізяслав–Острог, 2011. – С. 131–135.

3. Грузинский А. С. *Пересопницкое Евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в.*//Искусство – К., 1910. – № 1. – 53 с.

4. ІР НБУВ, ф. І од. зб. 15512, 964 с.

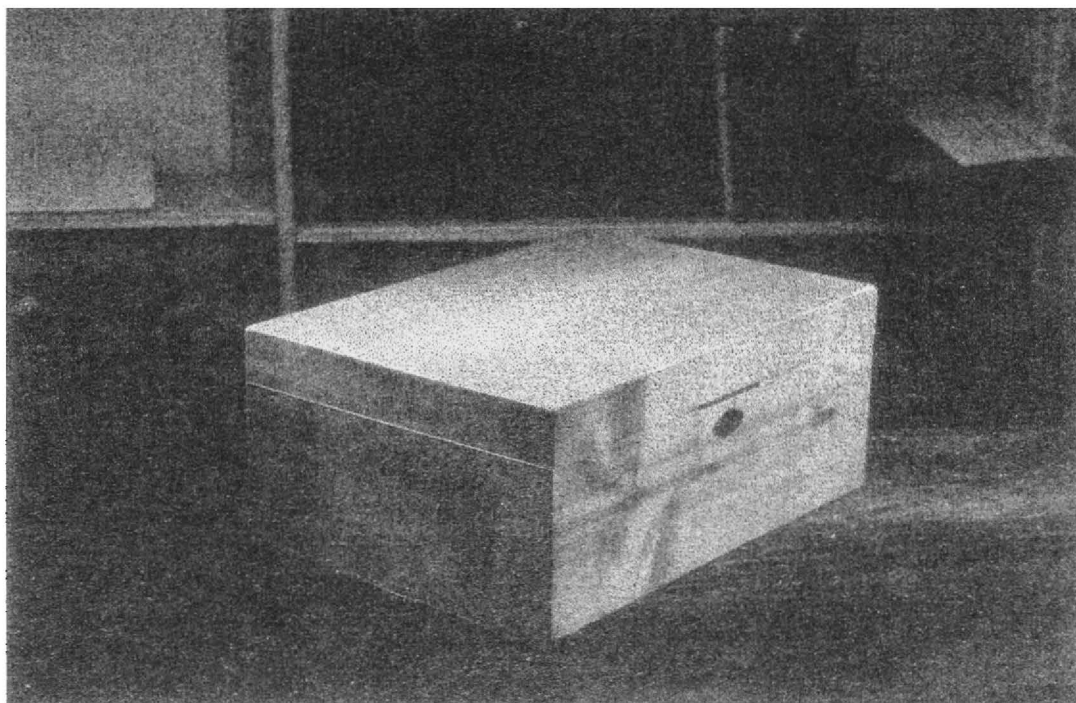
5. Кончин Є. *Загадки старовинного рукопису//Зоря Полтавщини – Полтава, 1978. – 28 травня.*

6. Петрова А. *Пересопницкое Евангелие обладает божественной силой//Комсомольская правда в Украине.* – К., 1998. – 19 июня (№ 112).

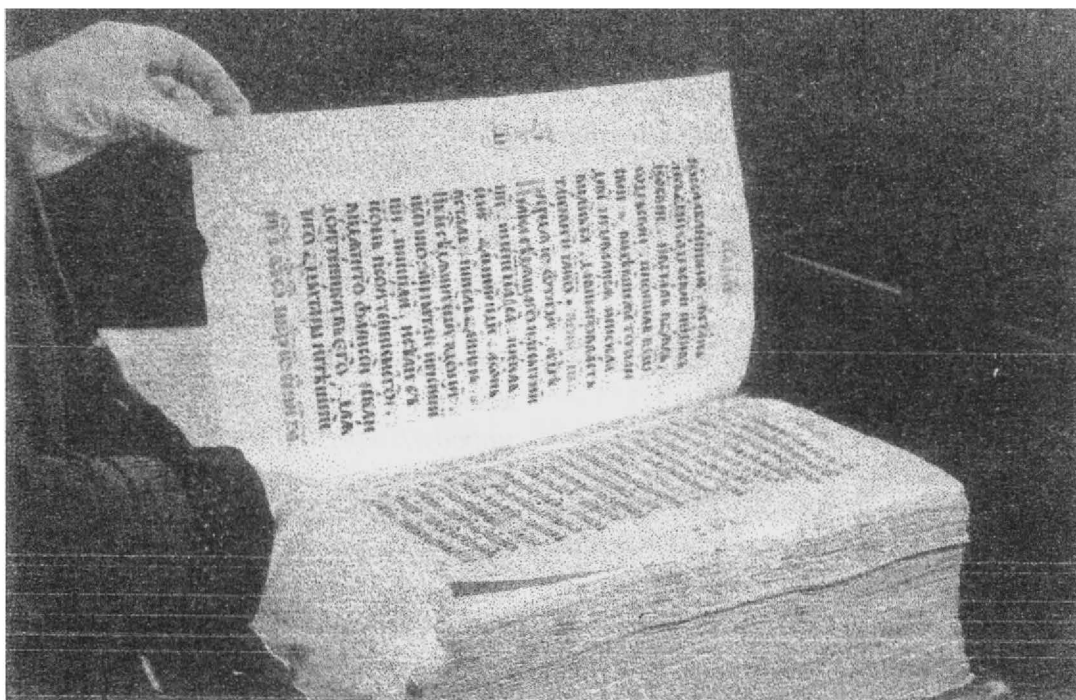
7. Писаренко С. *А долоню над Пересопницьким Євангелієм пронизує тепло//Віче.* – 2011. – № 1. – 73 с.

8. Чепіга І. П. *Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик.* – 2001. – 703 с.

9. Шевченко С. *Двірецько-Пересопницьке Євангеліє як взірець духовного багатства українського народу//Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури: матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної наукової конференції, присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія.* – Ізяслав–Острог, 2011. – С. 121–130.

Відполірована дерев'яна скринька, у якій зберігається оригінал Пересопницького Євангелія. Фото О. Бухала.

Так виглядає Пересопницьке Євангеліє сьогодні. Фото О. Бухала.

*Олена ГАЛЬЧЕНКО,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту рукопису Національної
бібліотеки України імені В. І. Вернадського*

ОПРАВА ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

Первинних оправ на кириличних рукописних книгах XVI ст. до нашого часу дійшло дуже мало, хоча й більше, ніж за всі попередні віки. Наприклад, з 261 рукописної книги XVI ст., що зберігається у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, тільки 23 мають первинні оправи, що становить 8,8% від загальної кількості книг зазначеного періоду. Відсоток первинних оправ на Євангеліях ще менший, хоча останні й посідають чільне місце у складі українських рукописних збірок. Так, серед вказаної вище кількості первинних оправ з фондів Інституту тільки одна належить Євангелію. Це пояснюється тим, що Євангеліє – основна літургійна книга, що використовується при церковній відправі і завжди повинна мати ошатний вигляд. Активне повсякденне використання Євангелій призводило до того, що оправи досить швидко втрачали свій привабливий вигляд і їх потрібно було поновлювати або навіть заново переоправляти. Не останню роль в цьому процесі ві-

діграло природне старіння матеріалів, з яких складається будь-яка книга, та механічні пошкодження, яких не уникнути в процесі її використання. Особливо швидко робилися непридатними матеріали, якими поволочували кришки оправ. Тому за зовнішнім виглядом євангелій постійно наглядали і за необхідності заново переоправляли, щоб надати їм ошатного вигляду і мати змогу подальшого користування ними.

З одного боку, шанобливе ставлення до Євангелія сприяло його збереженню як пам'ятки сакрального мистецтва, з іншого – його ошатні оправи, оздобленні окладами з дорогоцінних металів та каменів, ставали привабливою принадою для загарбників та злодіїв за часів лихоліття. Це не сприяло збереженості як самих Євангелій, так і їх оправ.

Пересопницьке Євангеліє, якому присвячена нинішня конференція, як і більшість рукописів XVI ст., не має первинної оправи. Оправа, в якій пам'ятка дійшла до сьогодення, була зроблена на початку XVIII ст. і поновлювалася у XIX та XX ст. Зовні

вона має не досить презентабельний вигляд – дерев'яні кришки поволочені сильно потертим та забрудненим товстим полотном (рядниною), з фрагментами зеленого оксамиту на обох кришках; застібки та оздоблення втрачено. Тому, коли постало на часі виготовлення факсимільного видання рукопису, одним з актуальних було питання про реконструкцію зовнішнього вигляду оправи, оскільки існуюча оправа не відповідала якості виконання самого рукопису.

Свідчень про зовнішній вигляд первинної оправи рукопису збереглося небагато. Зокрема, в Післямові рукопису на арк. 443 зазначено, що на верхній дошці «есть выображенно, распятіе, г (оспод)а, б (ог)а, сп (аси)т (е)ля нашего і (сус)а, х (рист)а» [6]. Ці відомості підкріплюються записом в Інвентарі Пересопницького монастиря від 25 жовтня 1600 р., зробленим колишнім ігуменом монастиря Симеоном Косовським: «... евангеліе тетр писаное, атласом зеленым крытое, на нем сребра белого бляшек п'ять» [7, 294]. Цей запис дозволяє припустити, що верхня кришка оправи була оздоблена п'ятьма срібними бляхами-накладками. Ми не знаємо, що на них було зображено, але можна припустити, що за існуючою традицією в кутах були євангелісти, а в центрі – Розп'яття Христа. Це і все, що ми знаємо про зовнішній вигляд первинної оправи Пересопницького Євангелія.

Про наступне переоправлення рукопису ми також дізнаємося з запису на його сторінках. На нижньому полі арк. 2–7 зберігся запис-скріпа від 16 квітня 1701 р., в якому зазначено, що Євангеліе було подароване гетьманом Іваном Мазепою Переяславському кафедральному собору, який був побудований його власним коштом та «... драгоценными утвори

ц (е)рковными оукрашенъ...» [6, арк. 6]. Скоріш за все, саме тоді була зроблена оправа, в якій Пересопницьке Євангеліе дійшло до сьогодення. Можливо, тоді блок рукопису був заново перешитий на 8 лляних шнурів (2 одинарні зверху й знизу та 6 подвійних у середині корінця). З часом корінець блока не втратив своєї форми, а шиття добре збереглося до сьогодення. Від тодішньої оправи лишилися кришки з залишками оксамитового покриття, а від розкішного окладу, зробленого на замовлення І. Мазепи, не залишилося й сліду. При виготовленні цієї оправи книжний блок рукопису був заново обрізаний, а аркуші набули дещо трапецієподібної форми (довжина аркушів біля корінця на кілька міліметрів менша ніж по бічному обрізу). Можливо, тоді ж обрізи були заново оздоблені. Яким воно було, – сказати важко, від нього нічого не лишилося, тільки місцями проглядають незначні сліди позолоти, зеленої та червоної фарб. На блок рукопису були прикріплені нові дерев'яні кришки (400x247 мм) з кантами та рантами. В кодикологічному описі оправи, зробленому в 2001 р. [4, 81], була допущена прикра помилка. Автори зазначили, що товщина кришок становить 4 мм, що не відповідає дійсності. Була вказана не основна товщина дошок, а товщина торців (країв кришок), що були спеціально зменшені завдяки рантам (скосам, що йдуть зі внутрішнього боку кришок по кантах уздовж обрізів і візуально зменшують їхню товщину). Справжня товщина кришок неоднорідна, в різних місцях разом з покриттям вона коливається від 10 до 13 мм. Нові кришки були поволочені оксамитом смарагдового кольору, дубльованим на товсте полотно (сьогодні від нього лишилися самі

фрагменти). Відсутність отворів для цвяхів на кришках дає підставу стверджувати, що оправа мала суцільний оклад, або так звану металеву оправу, що являла собою три суцільнометалеві пластини, скріплені в корінці. Вони закривали корінець та кришки, а по бічному обрізу з'єднувалися металевими застібками на вертлюзі, що кріпилися власне не до кришок, а до металевих пластин окладу. Це пояснює відсутність гнізд для застібок на кришках. На це також вказує досить хороший стан пергамену (деформації зазнала лише частина аркушів на початку рукопису, а більшість зберегла свою гладкість та пластичність), що можливо тільки при наявності застібок, які не дозволяли пергамену деформуватися під дією зовнішніх факторів (він чутливо реагує на зміну вологості навколишнього середовища).

1799 року рукопис потрапив до бібліотеки Переяславської семінарії, але вже без окладу. Якби він був, то про нього обов'язково лишилася б згадка в джерелах, а її немає. Не можна погодитися з твердженням О. Бодяньського про те, що він 1838 р. бачив книгу в Переяславській семінарії, і вона була «оправлена в доски, обитые малиновым бархатом, из коих уцелела только одна первая» [3]. Це не підтверджує сам рукопис. На оправі збереглися обидві кришки, на них немає слідів, які б вказували, що їх заново поволочували іншим матеріалом або одна з кришок мінялася. Якби рукопис мав покриття з малинового оксамиту, то лишилися хоча б фрагменти, а їх немає. Ми вважаємо, що О. Бодяньський у 1838 р. бачив інший, а не наш рукопис. Це підтверджує й описання М. Думитрашка, зроблене 1874 р. у Полтавській семінарії, в якому сказано, що «дубові

дошки вкриті старим зеленим оксамитом» [5, 4]. Малиновий колір покриття оправи поставив під сумнів і О. Грузинський, який описував рукопис у 1910 р. [2, 4].

Не можна погодитися і з твердженням дослідниці Пересопницького Євангелія Л. Гнатенко стосовно того, що «в 1840-х роках оправа була поновлена. Було прилагоджено нижню дошку, кришки зі зворотів заклеєні папером, приклеєні форзаци (верхній форзац з часом частково розірвався і був підклеєний усередині в ХХ ст.), оправу було покрито зеленим оксамитом» [4, 82].

Натомість, на нашу думку, при поновленні у ХІХ ст. рукопис не переоправлявся: про це свідчить стан оправи. Нова нижня кришка на оправу на ставилася. Зазвичай, коли при поновленні оправи мінялася одна з кришок, вона завжди дещо відрізнялася за формою, розмірами від «рідної» кришки. На нашій оправі вони мають однаковий розмір та товщину. Це дозволяє стверджувати, що на оправі й досі стоять кришки від оправи ХVІІІ ст., а в ХІХ ст. були тільки склеєні між собою тріснуті частини нижньої дошки та вклеєні нові форзаци (на одному них є філігрань з білою датою – «А. Гончаровъ 1840»). Покриття на оправі також не мінялося. Якби кришки були заново покриті оксамитом у першій половині ХІХ ст., то з огляду на те, що на цей час рукопис вже був пам'яткою писемності і не використовувався при церковній відправі, оксамитове покриття на кришках оправи збереглося б значно краще, ніж існуюче сьогодні. На початку ХХ ст., можливо, саме поява нових тріщин на кришках змусила вклеїти нові форзаци, щоб запобігти їхньому подальшому руйнуванню.

Як бачимо, ані писемні джерела, ані сам рукопис не дають можливості скласти уявлення про конструкцію первинної окладної оправи Пересопницького Євангелія. Ми можемо говорити лише про конструкцію оправи, створеної на початку XVIII ст. на замовлення І. Мазепи, але не про замовлений ним оклад.

Судячи із залишків оправи, що дійшли до сьогодні, існуюча оправа Євангелія за типом оздоблення належала до окладних оправ. Окладні оправи ніколи не були масовими, всі вони робилися на індивідуальне замовлення, і їхня цінність залежала від статків замовника. Книжні оклади могли бути суцільними або набірними. Перші становили собою суцільну орнаментовану металеву пластину, виконану в різних ювелірних техніках, другі склалися з окремих вільно варійованих деталей, поєднаних між собою воедино, що кріпилися на дошці, поволоченій оксамитом, шкірою чи іншим матеріалом, – залежно від бажання замовника. На сьогодні не відомо українських окладних оправ на Євангеліях XVI ст., про які можна з упевненістю сказати, що вони сучасні самим Євангеліям. Це і не дивно, адже окладні оправи на престольних Євангеліях, виконані з дорогоцінних металів та каміння, ставали військовим трофеєм у будь-якій війні. А на війни, як відомо, тогочасна історія України була дуже багатою, що наявно демонструє сучасний стан оправи Пересопницького Євангелія.

Як бачимо, вивчення оправи рукописної книги та писемних джерел про неї не давало чіткої відповіді на питання, якою власне має бути оздоблення оправи факсимільного видання Пересопницького Євангелія.

При розробці рекомендацій стосовно вигляду майбутньої оправи

була також врахована інформація, отримана при дослідженні оправ рукописних Євангелій XVI ст. з трьох найбільших рукописних збірок України: Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького [1].

При створенні дизайну оправи видання було рекомендовано:

1. Взяти за основу оправи існуючу нині конструкцію оправи, яка перевірена часом і виправдала себе як найбільш оптимальна для рукописів великого формату і товщини.

2. Сучасні матеріали, що будуть застосовані для її виготовлення, повинні бути досить міцними з огляду на розміри та вагу пам'ятки. Оскільки книгою будуть активно користуватися, кришки оправи замість оксамиту поволочити темно-коричневою шкірою, яка поряд з оксамитом досить часто використовувалася при оправленні євангелій і досі лишається найбільш міцним серед сучасних покривних матеріалів, що вживаються для поволочування оправ.

3. Оздоблення оправи повинно відповідати традиціям, характерним для оздоблення українських євангелій XVI ст. Оскільки реконструювати вигляд окладу, який мав рукопис у XVI ст., неможливо через відсутність аналогів, замість окладу було запропоновано зробити на шкіряному покритті оправи стилізоване тиснення у відповідності до тогочасних традицій. На верхній кришці розмістити металеві накладки: в кутах – наріжники із зображенням євангелістів та їхніми символами, а в центрі – кибалковий середник з Розп'яттям та Предстоячими.

Джерела та література:

1. Гальченко О. М. *Оправки на Евангеліях XVI ст.*/О. М. Гальченко, С. В. Зінченко. – Рукописна та книжкова спадщина України: Археографічне дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 151–174: іл.
2. Грузинский А. С. *Пересопницкое евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в.*/А. С. Грузинский//Искусство. – К., 1910. – С. 1–53, табл.
3. *Донесение г. министру народного просвещения магистра Московского университета Иосифа Бодянского из Праги от 23 марта 1838 г.* /И. М. Бодянский//Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – № 5. – С. 392–400.
4. Дубровіна Л. А. *Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія*/Л. А. Дубровіна, Л. А. Гнатенко//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/Вид. підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Наук. ред. В. В. Німчук. – К., 2001. – С. 74–104.
5. *Думитрашко Н. Замечательная рукопись Полтавской семинарии Пересопницкое Евангелие*/Н. Думитрашко. – Полтава, 1874. – 28 с.
6. *Євангеліє тетр.* (Пересопницьке). 1556 р., серпня 15–1561 р., серпня 29. Україна, Волинь, с. Двірці, Дворецький монастир князів Жеславських; с. Пересопниця, Пересопницький монастир. Пергамен 1°, 482 арк., рукописна книга. – ІР НБУВ, ф. І (Літературні матеріали), № 15512.
7. *Инвентарь Пересопницкого монастыря и села Пересопницы, составленный бывшим его игуменом Симеоном Косовским при передаче монастыря своему преемнику игумену Макарию Созанскому, 1600 г., окт. 25*//Архив Юго-Западной России. – К., 1883. – Т. 6. – Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – С. 294.

*Рада МИХАЙЛОВА,
доктор мистецтвознавства,
провідний науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології
ім. М. Рильського НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ДЕКОРУ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ

Рукопис Пересопницького Євангелія, створений у 1556–1561 рр. «рукою Михаїла Васильевича сына протопопа саноцького» із с. Двірці на Хмельниччині та «пыльностью и прилежанием» архімандрита Григорія з монастиря Богородиці у с. Пересопниця на Волині [1], є об'єктом вивчення фахівців багатьох наукових галузей. З першої друкованої звістки, поданої І.М. Бодянським у 1837 р. [2], після огляду рукопису у Переяславській семінарії [3, 392–400], книга стала одним із найвідоміших взірців давнього українського письменства.

Сформована як четвероевангеліє (тексти перших чотирьох книг Нового Заповіту), книга призначалася для службового користування: у церкві вона мала знаходитись у вівтарі на престолі, вкритому антимінсом, поряд із напрестольними хрестами та дарохранительницею. Відтворене на 480 пергаментних аркушах великого формату, четвероевангеліє має передмову та післямову. Основний текст книги написано чіткими напівуставними літерами. Додаткову

текстову частину складають приписки, зроблені «дробним письмом» [48, 40–41].

Перекладене «из языка болгарского на мову рускую», Пересопницьке євангеліє свідчить про демократичні прагнення її переписувачів, які намагалися зробити її доступнішою для більшого кола людей шляхом застосування народної мови. Текст Євангелія, якому притаманний болгаро-сербський правопис, характеризують також включення західно-бойківських, південно-волинських говірок та полонізмів. Для лексики книги притаманні різнодіалектні синоніми. Низка мовних оборотів вказує окрім того на використання чеських книг [5, 2014]. У цілому ж, як церковний твір, Пересопницьке Євангеліє відповідає церковнослов'янській мові [6, 43–111].

Багате, майстерно виконане декоративне оздоблення рукопису зробило його також визначним твором книжкового мистецтва [7, 84]. Створений у XVI ст., він утілює досягнення останнього періоду існування середньовічної української рукописної

книги, фактично в умовах появи книги нового типу, друкованої.

Відповідно до сталих на XVI ст. норм художнього декорування слов'яно-давньоруської книги, Пересопницьке Євангеліє прикрашають заставки й орнаментальні рамки, сторінкові ілюстрації, ініціали у тексті та поза ним.

З ілюстрацій чільне місце належить чотирьом мініатюрам, автором яких, зважаючи на загальну типовість із волинськими та галицькими зразками, подекуди називають поповича Михаїла Васильовича з Пересопниці [8, 328–329]. На сторінкових мініатюрах зображені євангелісти Марко, Лука, Іоанн та його учень Прохор. Ця група ілюстрацій повторює одну композиційну схему – іконографічне зображення певного євангеліста, оздоблене широкою рамкою. У межах такого композиційного побудування, кожна мініатюра має свої художні властивості, характеристики, деталі. У мініатюрі, на якій зображено євангеліста Луку, рамку розділено поперечними планками. У декорі мініатюр із зображенням Іоанна і Прохора введено новий рослинний елемент у вигляді замкнутого прямокутника, розташованого навколо центрального стрижня, і т. ін.

Композицію із зображенням євангеліста Марка, обмежує фігурна кілеподібна напіврамка, лінія якої умовно замикає верхню частину простору. Нагадуючи абриси характерної з XV ст. профілюючої оздоби православних храмово-монастирських споруд, веж та теремів (зокрема за царя Михайла Федоровича у 1625–1685 рр. такі елементи прикрашали будівлі архітектурного комплексу московського Кремля), ця композиційна деталь дала художнику можливість передати дію у зовнішньому та внутрішньому

просторі одночасно. «Ззовні», з-під правого кілеподібного вигину на тлі небесного світила виглядає янгол у червоному вбранні із затиснутою під рукою книгою. «У середині», тобто в символічно позначеному інтер'єрі келії, перебуває творчо натхненний Марко.

Фігура святого, розгорнута в ракурсі, природна. Дотримуючись іконописного канону, майстер віддає данину новому: це помітне прагнення до реалістичного відображення навколишнього світу та людини. В реальному дусі, пластично-об'ємно, подано зображення споруд монастиря з високими червоними й рожевими дахами, білими стінами та воротами. Живим килимом виглядає зелена трава із білими квітками під ногами євангеліста. Його зображення передано водночас схематично й реалістично. Під драпіровками червоного хітона та зеленого гіматія відчутно об'єм тіла; по-античному правильне обличчя Марка з бородою та пишним руським волоссям втілює риси серйозної та вольової людини. Він сидить на стільці з червоною подушкою. На столі – розкрита книга. Біля неї, трохи нижче – письмове приладдя. Ще нижче, наче в ящику шухляди – білий аркуш паперу, заповнений текстом.

Зображення євангеліста Марка займає приблизно дві третини поля аркуша, одна третина якого належить тексту, виписаному брунатними літерами на білому тлі. Текстову частину відділяє від мініатюри червона подвійна лінія у вигляді бордюру з геометричним хрещатим візерунком, створеним зеленими та червоними фарбами.

Всю композицію оточує велика рама у вигляді широкої стрічки рослинного орнаменту, розквітчена

яскравими, мажорними кольорами – синіми, червоними, зеленими, рожево-фіолетовими. Жовтувато-золоте тло має характерну нерівну, наче об'ємну фактуру. Контур рами у вигляді тонкої лінії проведено зеленою фарбою.

У верхній частині по центру рами намальовано картуш з волютами, шістьма бічними виступами (по три з кожного боку) та фігурним виступом по центру внизу. Картуш оточують путті з зеленими крилами, подані на повний зріст у ракурсних положеннях, один з яких тримає трубу. На два боки від картуша симетрично розходяться рослинні гілки, намальовані зеленим, рожевим, червоним кольорами. Між ними – трипелюсткові та чотирипелюсткові квіти, зібрані по три сині та розкидані по одній – червоні. Перші за кольором нагадують дзвоники, інші – маки та мальви. Деякі зображення квітів на рамі більш фантазійні. Майстерно промальовані, по-різному розташовані рослинні мотиви відзначив уже один із перших дослідників Пересопницького Євангелія П.І. Житецький, який побачив у них «переважно місцеву флору» [6, 43–111]. Зображення квіткових мотивів несе також важливе колористичне значення: їх кольори – жовтий, фіолетово-рожевий та синій з червоним у поєднанні з яскравим червоним та синім – додають мініатюрі живописності.

Внизу, по центру рамки, у симетрії до верхньої точки, намальовано широковідомий композиційний елемент «розан». Він має вигляд геометризованої вази класицистичної форми на постаменті. З кожного боку із середини вази дугами донизу розходяться по три гілкоподібні листки – верхній найменший, середній – більший, нижній – найдовший. Гама

листоків поєднує рожевий із зеленим, червоний із синім, зелений з чорним. Композицію «розану» доповнюють чотирипелюсткові квітки, розташовані під найбільшими гілками по одній з кожного боку. Вони розфарбовані у синій колір, «оживлені» червоними штрихами, мають жовті серединки.

Бічна вертикаль загальної рами створена у вигляді орнаменту з окремих однакових колоподібних рослинних елементів, розташованих в ряд і з'єднаних між собою закінченнями-відростками. Прототипи таких композицій траплялися ще у XIV ст. серед плетінчастих ланцюгових орнаментів у вигляді концентричних кіл. Їх можна побачити у Київській псалтирі 1397 р., відзначеній відображенням «живих» квітів та листочків [7, 83; 8, 326].

Численні заставки Пересопницького Євангелія, створені у формах геометричного орнаменту, є характерними для середньовічної книги в цілому, їх застосовували у болгарських, сербських, молдовських, російських книгах. В Україні вони продовжували традицію від давньоруського часу, причому їх риси мали характерні властивості, наближені до прийомів, які застосовували у інших ремеслах – плетінні з лози та лика, ткацтві, вишивці [8, 327].

До геометризації тяжіють також різноманітні ініціали. Крім того, їх характерною ознакою стало введення тератологічних мотивів. Скомбіновані у вигляді стрічок із зображенням фантастичних тварин, птахів і страховиськ, ініціали утілили певні середньовічні світоглядні засади, які сучасні дослідники реконструюють за народними переказами, оповідями, епічними творами. Водночас, у таких зображеннях знайшли місце

ті тенденції, які характеризувало тяжіння до реалій життя. Крім фантастичних істот мініатюри відтворюють зображення реальної фауни – птахів лебедів, хижих лісових тварин, інших істот. До тератологічних сюжетів потрапляли і людські персонажі. Серед них бачимо зображення воїнів, ремісників, гусярів. Композиційно тератологічні сюжети набули вигляду вільного асиметричного побудування із характерною яскравою колористикою. Примітно, що у них не використовували позолоти, як це було і в попередніх рукописах, де трапляються тератологічні мотиви – «Пандектах Антіоха» 1307 р., Київському Євангелії 1393 р., Луцькому Євангелії XIV ст., Поученні Єфрема Сиріна 1492 р.

На загал про зв'язок із традиційним оздобленням рукописів попередніх часів свідчать і рослинні, і плетінчасті, і тератологічні композиції, основою яких є ремінцеві плетіння. Особливості плетінки Пересопницького Євангелія складає характерна манера зображення у вигляді «шматочків» неначе порваної яскравої стрічки [7, 84].

Окремо дослідники відзначають художні властивості рослинної орнаментики Пересопницького Євангелія, яка прикрашає зображення євангелістів, початкові сторінки кожного євангелія, кінцівки, окремі ініціали, невеликі заставки між рядками тексту. За абрисами, рослинну орнаментику складають дугоподібні та колоподібні форми, передані через вишукані за малюнком вигнуті акантоподібні листки, видовжені гілки, квіткові мотиви. У деяких з них помітне тяжіння до геометричних форм – це трилисники, чотирипелюсткові квіти й квіткові чашечки. Такі тенденції в оздобленні книги мали на слов'янських теренах давню

історію, вони базувалися на традиціях рослинного оздоблення рукописних книг минулого, до яких свого часу привертав увагу О. Грузинський [4, 40–41]. І хоча, на думку Я. Запаска, ці аналогії були не зовсім вдалимими [7, 79], сама ідея є слушною, адже художнє оздоблення Пересопницького Євангелія безумовно відповідає сталим в українському мистецтві традиціям декору.

Відтак, всі художні елементи Пересопницького євангелія є варіаціями на сталі сформовані до того часу форми, по суті, їх творчим удосконаленням. Виняткову майстерність і високий художній хист автор проявив у побудові орнаментів дзеркально-симетричного типу, навколо центрального елемента, у вигляді спіралеподібного стебла з пагінцями, стрижня із «нанизаним» рядком концентричних кіл. Всі вони свідчать про його таланти творчо переосмислювати надбання попередніх періодів, збагачуючи тим самим українську орнаментику. Характерним у такому сенсі є також звертання до творів інших видів живопису. Так, наприклад, розвинутий у Пересопницькому Євангелії елемент стрижнеподібної композиції, був відомий раніше, у середині XVI ст. його використовували в оздобленні рамок українських ікон із рослинним орнаментом [9, табл. 29, 30, 39].

Колористичне рішення художнього декору Пересопницького Євангелія також наслідують гамі рукописів попередніх часів, у тому числі Загорівського Апостола, Холмського Євангелія, низки інших книг з Волині та Галичини. На це свого часу звернув увагу Я. Запаско, порівнявши рослинні елементи Пересопницького Євангелія з рослинним декором «Службника» XVI ст.: в обох рукописах мотиви однакові, але у Пере-

сопницькому Євангелії вони, внаслідок відмови від дрібних деталей та вдосконалення малюнку, є виразнішими, їх форми більш м'які, округлі, пружні.

У тонкій м'якій рельєфності рослинних форм Пересопницького Євангелія дослідники вбачають близькість до декоративного різьблення, яким в цей же час оздоблювали місцеві житлові та культові споруди. Так, спільні із рослинними композиціями навколо тексту початкової сторінки Пересопницького Євангелія риси мають орнаментальні різьби порталу Чорного дому другої половини XVI ст. на Ринковій площі у Львові [7, 84].

Із західноукраїнських територій, як показав уже перший досвід вивчення орнаментики Пересопницького Євангелія О. Грузинським та Г. Павлуцьким [10, 41], походили також тенденції, які привнесли в художнє оформлення рукопису риси, спільні із західноєвропейськими зразками доби Відродження. Такий розвиток галицької та волинської книги обумовили місцеві історичні та географічні фактори, адже Пересопницьке Євангеліє з'явилося на території, де у XVI ст. культура Ренесансу мала значний вплив. Повноцінними взірцями ренесансного мистецтва стали створені у Львові латинський псалтир 1489 р., автором якого є мешканець міста майстер Бернард, книжкові ілюстрації місцевого майстра Іоанна Шефера, замовлені львівським католицьким архієпископом у 1486 р., Місал XVI ст. (НБ ЛНУ), сповнені реалій життя ілюстрації до рукописного примірника «Повісті про Варлаама та Іосаафа» кінця XVI ст. (ЛДНБ НАНУ). На ренесансну спрямованість у декорі Пересопницького Євангелія вказує зображення ваз, похідних з греко-римського декору, образи крилатих

хлопчиків путті, нав'язані античними прототипами, гербово-емблематична оздоба книги – картуш у вигляді щита (або сувою) з написом, яким у XVI ст. прикрашали парадні отвори, надгробки, оздоблювали документи.

Художній декор Пересопницького Євангелія є результатом творчого переосмислення найкращих рис книжкового мистецтва XIV–XVI ст.

Тісно пов'язане зі східнослов'янськими традиціями та водночас європейською ренесансною культурою Пересопницьке Євангеліє – твір яскраво вираженого місцевого, регіонального характеру. Він свідчить про існування на галицько-волинських теренах потужної художньої традиції [11], не втраченої від давньоруського часу, підтримуваної й розвинутої у місцевому мистецькому осередку протягом XIV–XVI ст.

Саме ця мистецька традиція стала основою для створення низки шедеврів книжкового мистецтва України у наступний період.

Джерела та література:

1. Зберігається в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського у Києві.

2. Подекуди дослідники вказують також дату знаходження Євангелія 1838 р.

3. Бодянский И. М. Донесение г. министру народного просвещения министра Московского университета Иосифа Бодянского из Праги от 23 марта 1838 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – Кн. 5. – С. 392–400.

4. Грузинский А. С. «Пересопницкое Евангелие» как памятник искусства Возрождения в Южной России в XVI веке // Искусство. – К., 1911. – № 1. – С. 8, 40–41.

5. Енциклопедія українознавства. – НТШ ім. Т. Шевченка: Віпол, 1949. – Т. 6./Перевидання в Україні/Львів: Молоде життя, 1996.
6. Житецкий П. И. Текст Евангелия Луки из Пересопницкой рукописи//Труды III археологического съезда в Киеве. – Т. II., приложение. – К., 1878. – С. 43–111.
7. Запаско Я. П. Орнаментальне оформлення української рукописної книги. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 181 с.
8. Жолтовський П. М. Мініатюра XIV – першої половини XVII ст./Історія українського мистецтва в шести томах. – Т. 2. Мистецтво XIV – першої половини XVII століття./Гол. ред. М. П. Бажан. – К.: АН УРСР–УРЕ АН УРСР, 1967. – 468 с.
9. Свенціцький І. Ікони Галицької України XV–XVI віків. – Львів, 1929.
10. Павлуцкий Г. Орнамент «Пересопницкого Евангелия»//Искусство. – 1911. – № 2.
11. Михайлова Р. Д. Художня культура Галицько-Волинської Русі/Р. Д. Михайлова. – К.: Видав. дім «Слово», 2007. – 490 с.

*Олена СЕМЕНОВИЧ,
науковий співробітник
художнього відділу РОКМ,
магістр культурології*

ОРНАМЕНТИКА ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ: ХАРАКТЕРНІ РИСИ

Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ) володіє значною кількістю давніх книг, серед яких є як рукописні, так і стародруки.

Унікальною серед рукописних книг РОКМ є факсимільне видання Пересопницького Євангелія – визначної рукописної пам'ятки староукраїнської мови та мистецтва XVI ст. Оригінал книги з 1948 р. зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (Київ).

Пересопницьке Євангеліє здавна посідає особливе місце в історії нашої держави. Адже ця визначна пам'ятка не лише один з перших перекладів церковної книги зі старослов'янської на рідну тогочасну українську мову, а й синтез шедеврів літератури та образотворчого мистецтва.

Об'єктом даного дослідження стала орнаментика Пересопницького Євангелія. Проблемами аналізу живопису, що прикрашає Євангеліє, займались мистецтвознавці П. Жолтовський, Я. Запаско, Г. Логвин та ін.

Нагадаємо, що творилася книга майже п'ять років: розпочато її 15 серпня 1556 р. у Заславському мо-

настирі при церкві Святої Трійці (нині місто Ізяслав Хмельницької області), де цього ж року написано Євангеліє від Матвія, а завершено переклад усіх інших Євангелій з додатком Післямови і Місяцеслова 29 серпня 1561 р. в Пересопницькому монастирі (тепер село Пересопниця Рівненської області).

Починаючи з кінця XX ст. виникає потреба у створенні факсимільного видання української Першокниги, оскільки вона залишалася малодоступною для дослідників, і лише вузьке коло фахівців могло вивчати першоджерело.

Так, у 2001-му до 10-ї річниці незалежності України та 440-річчя від часу створення Пересопницьке Євангеліє було перевидане Інститутом української мови НАН України із науковою обробкою – впорядкуванням, дослідженнями, словопоказчиками. Загальний наклад книги склав 500 примірників. Вдруге факсимільне видання Євангелія здійснено 2008 р. Українською православною церквою (Московського патріархату) накладом в 1000 примірників.

14 січня 2010 р. блаженніший Володимир, митрополит Київський і

всієї України, Предстоятель Української православної церкви відвідав РОКМ і урочисто подарував цю книгу для музею.

Видання раритету дозволить розкрити більшою мірою красу, повноту, глибокий духовний зміст священного тексту. Факсиміле максимально наближене до оригіналу, є його точною копією з дотриманням як манери написання, техніки, матеріалів, так і художньо-мистецького оздоблення.

Факсимільне видання дозволить зберегти в первісному вигляді і примножити історичну, духовну та мистецьку цінність пересопницької святини, забезпечить її доступність для великого кола читачів.

Відомо, що перекладачем Євангелія був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. Переписав книгу надзвичайно майстерним, дивовижної краси почерком каліграф, який назвав себе в рукописові писарем Михайлом Васильовичем із Санока. Слід гадати, що Михайло Васильович був також художником: йому, без особливої натяжки, можна приписати орнаментальне оздоблення рукопису, в тому числі й монументальні ренесансні облямування. В цьому переконують численні орнаментальні домальовки писаря в тексті, на берегах усього рукопису, виконані жваво, впевненою рукою майстра [1, 86].

Мініатюр книги – зображень чотирьох євангелістів, яким відведено окремі сторінки рукопису – пересопницький писар не виконував. Навичок у малюванні людини Михайло Васильович не мав. Про це свідчать виконані з порушенням пропорцій малюнки двох амурів, що доповнюють одне з рослинних обрамлень.

Отже, високохудожнє оздоблення Пересопницького Євангеліє належить не одному, а принаймні двом

майстрам, що дотримувалися різних мистецьких уподобань, успішно співпрацювали і досягли видатних успіхів [2, 25].

За рівнем оформлення рукопис визнаний витвором мистецтва.

Великої слави зажила орнаментика рукопису – кожна сторінка Євангеліє прикрашена чудовим орнаментом. «Хто не бачив в натурі орнамент Пересопницького рукопису, – писав на початку ХХ ст. академік В.М. Перетц, – той не має ніякого уявлення про цю пам'ятку старовинного мистецтва: вишуканість малюнка в стилі Відродження, яка ще не вульгаризована малодосвідченими рисувальниками, різноманітність, свіжість і міцність фарб вказують на те, що над художнім оздобленням рукопису трудився небуденний майстер свого часу, до якого далеко іншим, що залишили свій слід у мистецтві Євангелій та інших рукописів ХVІ ст.» [5, 28].

В рукопису багато декоративних прикрас: чудово виконані багатобарвні з золотом плетінчасті заставки, рослинні кінцівки, орнаментальні рамки навколо додаткових статей, декоративні віньетки на полях. Але найбільшу мистецьку вартість становлять високохудожні монументальні побудови – ренесансні рослинні облямування початкових сторінок і мініатюр. Це високоформатні, яскраві, барвисті декоративні витвори, філігранно виконані, з майстерним застосуванням різноманітних композиційних прийомів, властивих українському орнаментальному мистецтву і класичним пам'яткам доби Відродження.

Основний мотив орнаменту – рослинний: акантові пагони (декоративна форма у вигляді стилізованих листків і стебел трав'янистої рослини акант) зі спіралью закрученими

листочками і квітами. У європейському середньовіччі акант асоціювався з терновим вінцем – символом страждань Христа, знаменував собою життя, біль, співчуття до ближнього і тому вирізнявся динамічністю побудови й натуралістичністю зображення. Мотив аканта подекуди доповнено зображеннями листків дуба, польових квітів, характерних для українського народного мистецтва, малюнками розеток, картушів, ваз, путті. Трапляються також стилізовані листки лотоса, ірису та інших рослин. В орнаментиці поєднуються сині (небесний світ), зелені (юність, цвітіння), червоні (полум'я), голубі, бузкові барви з темнішими і світлішими відтінками, які передають світлотінь. Золоте тло орнаменту свідчить про візантійський вплив. По кутках амури. В рукопису дуже багато заставок із традиційним для слов'ян плетивом (рис. 1).

Дослідник Г. Логвин відзначає, що орнамент Євангелія охоплює не тільки заголовок і заставку, але й текст під нею, так само, як і мініатюри з постаннями, завдяки чому весь аркуш перетворюється в суцільний барвистий килим [3, 150].

Композиція орнаментики Пересопницького Євангелія відповідає текстовій композиції. Кожна глава поділена на окремі тексти відповідно до днів тижня. Наприкінці тексту кожного дня червоними літерами написано кінець (такого-то дня). Текст наступного дня також починається червоною літерою. Окремі вірші розділені великими червоними крапками, у межах яких вживаються інші розділові знаки – коми й чорні менші крапки (круглі й ромбовидні цяточки). Інколи вони оздоблені елементами візерунка – хрестиками, променями тощо. Навпроти тексту

кожного нового дня на полях – червоні кириличні цифри, деякі з них теж прикрашені орнаментом. Кінець глави часто оздоблений орнаментом з ромбиків. Заголовок написано на полях – на зображенні сувою, що його тримає рука. Початкова літера глави теж орнаментована, початкова літера казання кожного євангеліста вималювана в стилі плетива в забарвленому прямокутнику. Рукопис прикрашають чотири високохудожні мініатюри євангелістів, які відкривають усі чотири Євангелія і, за правилами оформлення, розміщені на лівосторонньому боці (повній сторінці) розвороту аркушів перед текстом. Євангелісти виконані за роботою – написанням своїх Євангелій [4, 32].

Під кожною мініатюрою вміщено текст в орнаментальній рамці – коротка анотація з відомостями про євангеліста та вказівкою на те, скільки в цьому Євангелії глав, зачал, стихів. Мініатюри обрамлені широкими бордюрними рамками з рослинним орнаментом. Такі ж рамки обрамлюють початок тексту кожного Євангелія на правосторонньому аркуші розвороту – у пропорції до лівостороннього, що обрамляє мініатюру. На цих аркушах вгорі є віньєтка, заголовок виконаний в'яззю золотавою фарбою, та великий різнобарвний декоративний ініціал в рамці. Усі рамки композиційно виконані в єдиному стилі рослинної орнаментики, який містить риси української флори.

В мініатюрі із зображенням євангеліста Матвія орнамент починається внизу, посередині нижньої сторони рамки. З корзини виростають дві довгі стеблини. Звідси ж виходять і два невеличкі акантові листочки. Верхній край рамки прикрашений двома гілками хрест-навхрест та гербовим щитом. У верхніх кутах рамки є зобра-

ження двох крилатих амурів – один у профіль, другий в анфас. В мініатюрі євангеліста Марка застосована система розгорнутих парних плетінь із акантових гілок. Налічується шість пар. Орнамент навколо зображення євангеліста Луки вважається найоригінальнішим. Угорі і знизу посередині рамки розташовані квіткові заставки. Квіти аканта розгорнуті по площині рамки. Внизу в заставці квітка синього кольору з чотирма пелюстками. Угорі в заставці дві квітки. Орнамент бічних сторін розташований колоною (рис. 2). Орнамент навколо зображення євангеліста Іоанна вирізняється серед усіх інших орнаментів своєю канонічною причетністю до ренесансного стилю рафаелівських лож у Ватикані.

Мотиви й елементи орнаменту Пересопницького Євангелія можна знайти в польських і чеських рукописах того часу. Такий орнаментальний стиль поширений у XV–XVI ст. і в західних слов'ян. Рослинний орнамент досяг найбільшого розвитку в Італії на початку XVI ст. за Рафаеля та його учнів. Тоді ж через Польщу він проник і в Україну.

Отже, зі сказаного вище можна зробити висновок, що за красою і багатством Пересопницьке Євангеліє

не має собі рівних серед українських рукописів. На сьогоднішній день Пересопницьке Євангеліє відіграє досить вагому роль в житті нашої держави. Життя книги не обмежилось прикрасою музейної полиці – воно продовжується і тепер. Починаючи з 1991 р., стало традицією під час присяги Президента на вірність своєму народові поряд з Конституцією України та Актом проголошення незалежності України класти Пересопницьке Євангеліє як найдорожчу духовну святиню.

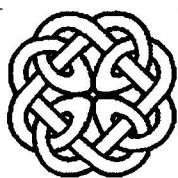
Джерела та література:

1. Запаско Я. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – 480 с.
2. Запаско Я. Перлина книжкового мистецтва//Пам'ятки України. – 1986. – № 3. – С. 24–25.
3. Логвин Г. З глибин. Давня книжкова мініатюра XI–XVII ст. – К.: Дніпро, 1974. – 208 с.
4. Матвієнко А. Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка українського Відродження XVI ст.//Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 31–34.
5. Перетц В. Отчет об экскурсии в Семинарию русской филологии в Полтаву и Екатеринослав 1–9 июля 1910 года. – К., 1910. – С. 28.

Рис. 1. Фрагмент орнаменту Пересопницького Євангелія.

Рис. 2. Мініатюра з Пересопницького Євангелія. Євангеліст Лука.

Богдан ПРИЩЕПА,
*доцент кафедри всесвітньої історії
 Рівненського інституту слов'янознавства
 Київського слав'янського університету,
 кандидат історичних наук*

ДАВНЯ ПЕРЕСОПНИЦЯ

Нині Пересопниця – невелике село на правому березі р. Стубли за 20 км на захід від м. Рівного. Про його багату історію свідчать лише рештки земляних укріплень княжої фортеці та різноманітні старовинні речі, які часто знаходять місцеві жителі на городах і навколишніх полях. За писемними джерелами виділяються два періоди, коли Пересопниця відіграла помітну роль в історії України. Про перший період розповідають літописи, він датується XII–XIII ст. і належить до епохи Київської Русі, в цей час Пересопниця стала містом і була центром удільного княжіння в Погоринні. Другий період належить до литовсько-польської доби, у другій половині XV – на початку XVII ст. село Пересопниця було відоме перш за все завдяки розташованому тут монастирю Різдва Пречистої Богородиці.

Пересопниця згадується в літописах у зв'язку з подіями другої половини XII та першої половини XIII ст., з 1149 по 1246 р. [5, 227, 401]. За літописними повідомленнями можна виділити три періоди у розвитку Пересопниці. Протягом першого періоду (повідомлення третьої чверті XII ст.) вона не один раз на короткий час ставала центром удільного княжіння в часи боротьби за Київ Юрія Довгорукого з Ізяславом Мстиславичем та його сином Мстиславом (1149–

1155 рр.). А з 1157 р. по 1171 р. місто входило до Погоринської волості, центром якої був Дорогобуж.

Наступний період датується першою чвертю XIII ст. В цей час Пересопниця була центром одного з удільних княжінь у Погоринні. Нею володів Мстислав Ярославич Німий, який згодом перейшов до Луцька, але залишив за собою і Пересопницьку волость.

Після смерті Мстислава Німого та його сина, з 1227 р. починається заключний період літописної історії міста, він охоплює другу чверть XIII ст., коли Пересопницьку волость у складі луцького уділу було приєднано до Волинського князівства Данила і Василька Романовичів.

Багато волинських міст були зруйновані взимку 1240–1241 рр. під час походу військ Батия на захід. Вірогідно, така доля спіткала й Пересопницю, хоча в літописах про це немає згадки. Зате у Галицько-Волинському літописі є повідомлення про напад на Пересопницьку волость у 1246 р. литовського війська, яке Данило і Василько Романовичі зустріли і розгромили біля Пінська [5, 401].

Пересопниця була розташована на перетині важливого сухопутного шляху із Києва до Володимира-Волинського і водного шляху, який починався на річці Стублі, а далі проходив по Горині до Прип'яті. Літописи

повідомляють, що в середині XII ст. місто мало надійні укріплення. У 1151 р. Ізяслав Мстиславич вирішив відібрати Пересопницю в Андрія Боголюбського, але послані Ізяславом для розвідки люди повідомили, що «город був укріплений і дружину (Андрій) зібрав», тому Ізяслав не наважився починати боротьбу за місто [5, 234].

У районі давньоруської Пересопниці збереглися два городища (у с. Пересопниця і поблизу с. Білів), а також існували великі курганні могильники, на жаль, на сьогодні кургани вже повністю зруйновані.

Вивчення цих археологічних пам'яток розпочалося понад 100 років тому із розкопок курганних поховань. У 1897–1898 рр. К.М. Мельник дослідила 93 кургани на давньоруських могильниках біля сіл Пересопниця, Білів і Старожуків [6]. Знайдені під час цих робіт речі зберігаються в Національному музеї історії України в Києві. Збірка включає кераміку, металеві та кістяні побутові речі, знаряддя праці, зброю, прикраси. В колекції є речі з унікального поховання ювеліра: залізні молоточки, коваделко, бронзові шаблони для виготовлення прикрас, велика і мала ваги.

Аналіз поховального обряду та інвентарю дозволяє датувати курганні могильники поблизу Пересопниці, Більова і Старожукова X – початком XII ст. й зарахувати їх до пам'яток волинян. Однак населення Пересопниці в той час не було однорідним. Знайдені в похованнях s-кінечні скроневі кільця свідчать про проникнення сюди західнослов'янського населення [11, 100]. А в одному з курганних поховань, досліджених у 1929 р. Р. Якимовичем біля Пересопниці, трапилось ромбоциткове скроневе кільце, яке є етновизначальною ознакою сло-

вен новгородських [18, tabl. XIII, 16].

Наприкінці XIX ст. дискусійним було питання про те, де знаходилась літописна Пересопниця. В.Б. Антонович писав, що її залишками слід вважати Білівське городище [1, 153–154]. Його дружина, дослідниця волинських курганів К.М. Мельник стверджувала, що резиденція удільних пересопницьких князів була на городищі в с. Пересопниця [Мельник, 1901, 533]. Останню думку згодом підтримав О. Цинкаловський [17, 225].

Нові матеріали для характеристики Білівського городища були отримані під час розвідки П. О. Раппопорта у 1960 р. і розкопок В. В. Ауліха у 1966 р. Пам'ятка розташована за 2 км на північ від Пересопниці, на мисі правого високого берега р. Стубли. Це була невелика фортеця площею 0,35 га. Дослідження П. О. Раппопорта показали, що укріплення Білівського городища збудовані в другій половині чи кінці X ст. [10, 39–49]. На площадці городища В. В. Ауліх дослідив житло XI ст. [4, 174]. Археологічні знахідки свідчать, що найбільш активно фортеця використовувалась саме в XI ст.

Городище в с. Пересопниця розташоване на невисокому мисі правого берега р. Стубли (рис. 1, 1). У плані воно має чотирикутну форму, по периметру було захищене потужним земляним валом, що найкраще зберігся зі східної, в давнину легкодоступної сторони. Ця фортеця мала значну площу – понад 4 га.

Найбільші за обсягом розкопки на Пересопницькому городищі були проведені експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом В. С. Терського у 1974–1992 рр. У 90-х роках XX ст. розкопки тут проводив також С. В. Терський.

На городищі виявлені залишки давньоруських напівземлянкових і наземних будівель, в тому числі майстерню для виготовлення кістяних виробів [13]. За археологічними джерелами формування поселення на дитинці Пересопниці можна віднести до X ст., воно продовжувало розвиватися і в XI ст., але інтенсивність життя тут різко зростає лише у XII – першій половині XIII ст. Таку дату мають численні вироби, які належать до дружинно-міської культури епохи Київської Русі. Ці знахідки дозволяють стверджувати, що Пересопницьке городище у XII–XIII ст. було ядром княжого міста, його дитинцем.

З північного сходу до дитинця примикала ще одна укріплена площа, так зване «окольне місто», площею близько 6 га (рис. 1, 2). Її захищала оборонна лінія із двох паралельних валів і ровів. До нашого часу ці вали не збереглися, але їх описала у кінці XIX ст. К.М. Мельник [6, 533]. Посадські райони в давньоруський час були розташовані на берегових ділянках на урочищах «Пастівник», «Мигор», «Замостя» (рис. 1, 3–5).

Урочище «Пастівник» – це окреме підвищення площею близько 10 га на північний схід від дитинця, з усіх сторін воно оточене заболоченими долинами (рис. 1, 3). У центральній високій частині урочища зберігся середньовічний кам'яний хрест. Місцева традиція пов'язує це урочище з монастирем Різдва Пречистої Богородиці, в якому було завершено написання Пересопницького Євангелія.

У 1977–1995 рр. розкопки в центральній частині урочища проводили В.С. і С.В. Терські. Всього досліджено близько 400 кв. м площі. Поблизу кам'яного хреста відкриті рештки поховань, однак матеріалів для їх датування не виявлено. Розкопано також

будівлі XII–XIII ст. із багатим інвентарем та відходами бронзоліварного виробництва [15, 33].

Археологічні розкопки на урочищі «Пастівник» були продовжені експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом автора у 2002–2005 рр. На північ від центральної частини височини на двох ділянках досліджено 612 кв. м площі. На південній ділянці відкрито 17 об'єктів, що належать до двох етапів розвитку поселення: ранньослов'янського (VIII–X ст.); давньоруського (XII – першій половині XIII ст.).

До ранньослов'янського етапу віднесено три житла, одну господарську будівлю і три господарські ями. Житла були напівземлянками з печами, спорудженими з глини з використанням каміння. Вони функціонували в різний час [7; 9].

Більшість об'єктів XII – першої половини XIII ст., вірогідно, належали до однієї садиби. Серед знахідок зі споруд і культурного шару є уламки гончарних горщиків та північно-причорноморських амфор, вироби із заліза, кольорових металів, скла, кістки. Окремо слід відмітити речі, якими користувались майстри-ювеліри: зливки металів; глиняні тиглі, у яких плавляли кольорові метали; залізну сферичну гирю, обтягнуту міддю; пінцет ювеліра; бронзовий пристрій для виготовлення об'ємних металевих виробів [8]. Вони вказують на те, що жителі садиби займались ювелірним ремеслом.

На другій ділянці у північній частині урочища «Пастівник» досліджено давньоруський ґрунтовий могильник кінця XII–XIII ст. [8, 270], відрізок рову, що відділяв могильник від поселення, будівлі XII ст., що функціонували до того, як ділянку почали вико-

ристовувати для поховань, та рештки невеликої дерев'яної церкви.

Залишки церкви XII – першої половини XIII ст. простежено завдяки рівчакам, що повторюють контури стін, вірогідно, їх було викопано по периметру будівлі для того, щоб горизонтально покласти обв'язку стін. Дві поздовжні та одна бокова стіни будівлі утворюють прямокутник, а четверта (східна) стіна складається з двох частин, що утворюють тупий кут (так часто виділялася апсида у християнських дерев'яних церквах), так що у плані будівля п'ятикутна, розмірами 6,8х3,2–3,8 м.

Співставлення свідчень різних видів джерел дозволяють намітити такі основні етапи розвитку середньовічної Пересопниці. Найраніші сліди заселення слов'янами берегів ріки Стубли поблизу Пересопниці датуються VII–VIII ст. У IX–X ст. на обох берегах Стубли існувало кілька слов'янських поселень, тоді ж, вірогідно, виникло укріплення, залишками якого є Білівське городище. У X–XI ст. значне поселення існувало поряд з Білівським городищем, ця фортеця стає адміністративним центром для навколишніх територій. Але на рубежі XI і XII ст. Білівське поселення занепадає, а місцем проживання удільного князя чи представників князівської адміністрації стає фортеця в Пересопниці – дитинець літописного міста. Поряд з ним формується «окольне місто» й міські посади на урочищах «Пастівник», «Мигор», «Замостя». Занепад Пересопниці пов'язаний з військово-політичними подіями другої половини XIII ст., що були започатковані навалом військ Батия на Русь.

Знову повідомлення про Пересопницю і монастир Різдва Пречистої Богородиці з'являються у писем-

них джерелах другої половини XV ст. У документах датованих 1467 р. і 1495 р. згадується «ігумен пересопницький Іларіон» [12, 139]. 12 вересня 1599 р. датований лист польського короля Олександра луцькому і кам'янецькому старості Семенові Юрійовичу з наказом ввести у володіння монастирем Пречистої Богоматері княгиню Марію Чорторийську [12, 139]. Грамотою від 18 лютого 1526 р. король Сигизмунд I підтвердив дар свого попередника [2, 3–5].

Саме у цьому монастирі Різдва Пречистої Богородиці архімандритом монастиря Григорієм і Михайлом Васильовичем із Сянока було завершено роботу над Пересопницьким Євангелієм [16, 68].

У кінці XVI ст. Юрій Чорторийський, який перейшов у католицизм, випрошує у короля Сигизмунда III підтвердження прав патронату над монастирем і закладає його як свою власність за 200 коп грошей литовських своїй сестрі Катерині, що була дружиною Брацлавського каштеляна Василя Загоровського. Однак у 1596 р. інша сестра князя Юрія – Олена, дружина Євстафія Горностая, воеводи новгородського, добивається права викупу Пересопниці з монастирем і записала ігумену отцю Семиону та ченцям той монастир з селом Пересопницею, з усіма доходами і пожитками до нього належачими [2, 294–300].

Однак після Брестської унії для православної церкви настали складні часи. Пересопницький монастир залишився без належної підтримки і в 1630 р. князь Микола Чорторийський, син Юрія, попросив Сигизмунда III повернути йому Пересопницю з монастирем і передати на користь влаштованої ним у Клевані єзуїтської колегії. Грамотою короля від 22 червня

1630 р. монастир з усіма його будівлями і маєтностями був переданий у вічне володіння Клеванській єзуїтській колегії. Згодом монастирські будівлі були розібрані.

Важливим джерелом, в якому детально описано монастир і його господарство, є «Інвентар Пересопницького монастиря і села Пересипниці», складений колишнім його ігуменом Симеоном Косовським при передачі монастиря своєму спадкоємцю ігумену Макарію Созанському. Датований документ 25 жовтня 1600 р. [3, 294–300]. У цьому документі подано перелік усіх монастирських будівель разом з майном, що в них знаходилось, а також описані монастирське господарство і село Пересопниця.

Як видно з інвентарю 1600 р., на монастирському подвір'ї стояли: церква із дзвіницею, вісім келій білих і три келії чорні, трапезна, а також господарські приміщення: поварня, свіран і дві спіжарні (помешкання, в яких зберігались харчові припаси, речі домашнього вжитку), пивниця (погріб для зберігання продуктів). Територія монастиря була огорожена, а ділянки поблизу були зайняті садом, виноградником та городами. У переліку монастирського майна є різноманітні богослужбові книги, серед них згадується і те Євангеліє, яке ми тепер називаємо Пересопницьким [3, 294].

У наш час в Пересопниці не збереглося жодних слідів, які б вказували на розташування монастиря, не знаходимо прив'язки монастиря до місцевості і в інвентарі 1600 р., тому існує кілька версій про його можливе місцезнаходження. Відомий дослідник волинських пам'яток у міжвоєнний період О. Цинкаловський вважав, що монастир стояв на урочищі «Пастівник», де зберігся давній

кам'яний хрест [17, 225]. К. М. Мельник, досліджуючи в кінці ХІХ ст. історичну топографію Пересопниці, зауважила, що монастир знаходився на північно-західній окраїні села (рис. 1, б) [6, 534]. В. С. і С. В. Терські запропонували шукати рештки монастиря у західній частині дитинця Пересопниці, там, де нині стоїть дерев'яна Миколаївська церква (рис. 1, а) [14, 77–78].

Сучасний стан археологічного вивчення Пересопниці не дозволяє визначити якусь із версій дослідників як пріоритетну. Відмітимо також, що під час археологічних розвідок 2009–2010 рр. були виявлені сліди поселень ХV–ХVІ ст. в центрі села, на схід від пам'ятного знаку на честь Пересопницького Євангелія та на південній окраїні села в урочищі «Мигор». Не виключено, що рештки монастирських будівель є на одній зі вказаних ділянок. Підтвердити чи спростувати ці припущення можна буде лише за результатами нових археологічних досліджень.

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. *О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы*//Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 148–154.
2. *Архивъ Юго-Западной Россіи издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. Часть первая. Акты, относящіеся къ исторіи православной церкви въ Юго-Западной Россіи. – Том первый. – Киевъ, 1859.*
3. *Архивъ Юго-Западной Россіи издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. Часть первая. Акты о церковно-религіозныхъ отношеніяхъ въ Юго-Западной Россіи (1322–1648). – Том VI. – Киевъ, 1883.*

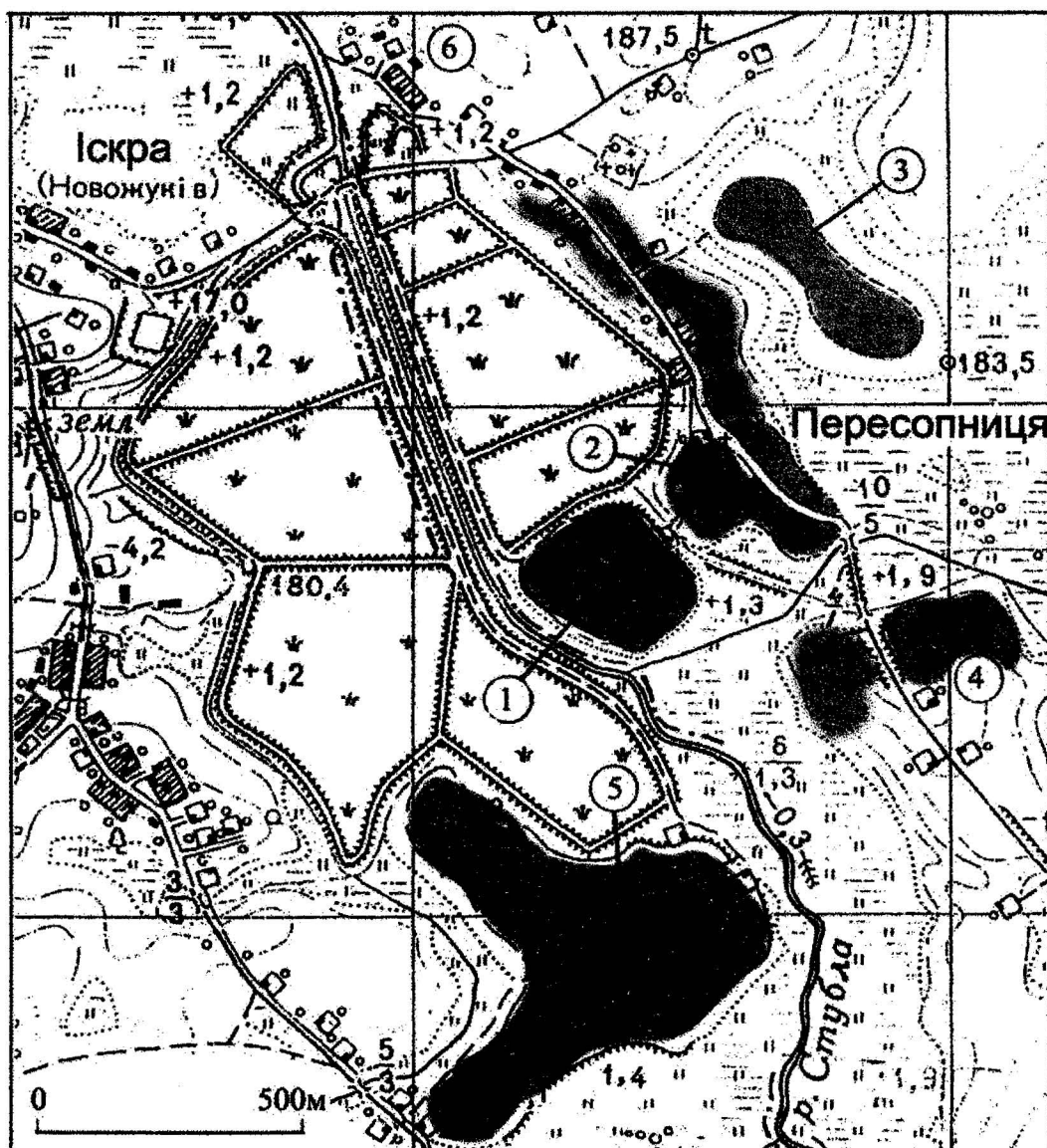

Рис. 1. План села Пересопниця з позначеними частинами княжого міста: 1 – дитинець; 2 – окольне місто; 3 – урочище «Пастівник»; 4 – урочище «Мигор»; 5 – урочище «Замостя».

*Тетяна ПОНОМАРЬОВА,
завідуюча відділом історії
Рівненського обласного
краєзнавчого музею*

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ: ДО ПИТАННЯ ЗБИРАННЯ І ВИВЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Сучасний стан вивчення Пересопницького Євангелія свідчить про те, що, не зважаючи на величезну роботу, проведену видатними дослідниками і краєзнавцями, деякі аспекти залишилися в затінку. Насамперед це стосується виявлення джерелознавчої бази для подальшого дослідження славетної книги. У межах невеликої публікації вирішити цю проблему, звісно, неможливо, проте наголосити на основні напрямки було б доречним, особливо з огляду на 450-річний ювілей Української Першокниги.

По-перше, найголовнішим джерелом нашої теми є, природно, сам рукопис, який, на щастя, зберігся і, як відомо, перебуває під пильним наглядом НАН України, владних структур нашої держави, а також зацікавленої громадськості. Однак той факт, що книга є рукописною, тобто існує в єдиному примірнику, і має величезне не лише наукове, але й державно-політичне значення, робить її практично не доступною для широко кола української і світової громади. Мало хто з людей наочно бачив її, хіба що по телебаченню. А це робить

неможливим не лише дослідження тексту книги, її маргіналій, оздоблень і прикрас фахівцями, але й візуальне знайомство з нею, впевнене розпізнавання серед величезної писемної спадщини, залишеної нашими предками, простими людьми.

Усвідомлення цього ініціювало спроби перевидання Пересопницького Євангелія сучасними технічними засобами. У 2001 р. книгу видали як мовну пам'ятку [1], проте наклад видання був досить мізерним, лише 500 примірників, крім того завдання візуалізації не ставилося. У 2008 р. вийшло друге видання [2], воно мало більший тираж – 1000 примірників і візуально відтворювало зовнішні ознаки Першокниги. Наклад розійшовся миттєво, але також серед вузького кола людей, до того ж більшість з них придбала її не для вивчення, а заради власного гонору і престижу. Навіть не всі музейні і бібліотечні зібрання України мали можливість отримати книгу.

Таким чином бачимо, що завдання перевидання Пересопницького Євангелія (факсимільного відтворення) на сьогоднішній день залишається актуальним.

По-друге, поза увагою залишається великий масив актових джерел. Їх видання проводилося аж у ХІХ – початку ХХ століть [3 –5]. З тих пір жодної тематичної збірки документів, або хрестоматії, не виходило. Цей прикрий факт не може не хвилювати, адже переказ багатьма авторами публікацій одних тих самих фактів, до того ж виявлених понад 100 років тому, не додає нам нових знань і не сприяє зростанню авторитету й поваги до нашої книги. Проблемою є також те, що мова цих документів не відповідає нормам сучасної української, тому оприлюднення вже відомих писемних джерел потребує археографічної обробки, яка ще не проводилась. В межах нашої публікації наважимося зробити дуже скромну спробу такої роботи, не претендуючи на вичерпність і абсолютну докладність.

По-третє, змушені визнати недостатньо виявленими і вивченими образотворчі джерела, які пов'язані з Пересопницьким Євангелієм. Робота проводилась лише з аналізу художнього оздоблення самої книги [6]. Все, що стосується портретного ряду і краєвидів, практично відсутнє: жодного художнього, або фотоальбому не видавалося. Окремі ілюстрації розпорошені по різних виданнях, але разом вони не зібрані і не проаналізовані. Це стосується не лише оригінальних творів (їх, зрозуміло, збереглося обмаль), але й творів подальших і сучасних митців.

Отже, як бачимо, поле діяльності для наступних поколінь науковців дуже велике. Вважаємо, що першочерговими завданнями є перевидання факсимільним засобом нашої пам'ятки, а також видання тематичної збірки документів і образотворчого альбому.

Документи і матеріали:

**№ 1. Обмінний запис старости
Луцького Петра Яновича ігуменові
Пересопницького монастиря
Іларіонові
18 червня 1490 р.**

Я, Петро Янович, староста Луцький, маршалок Волинської землі... помінявся з ігуменом Пересопницьким Іларіоном усім своїм маєтком, що називається Дядьковичі, купленим мною навіки і непорушно в землянина Волинського Ванька Станковича Дядьковича, на маєток церковний, що називається Чемерин, даний монастирю Пречистої Богородиці в Пересопниці...

**№ 2. Жалувана грамота великого
князя литовського Олександра
князю Федору Михайловичу
Чарторийському *
1505 р.**

...Ми з ласки нашої, за його нам вірну службу, тим монастирем його пожалували; мають князь Федір, його княгиня та їх діти той монастир у своєму володінні, з податками, всіма селами, з людьми всіма того монастиря, з землями орними і бортними, із сіножатями і усім тим, що до віку до того монастиря належало.

**№ 3. Жалувана грамота польського
короля Сигізмунда I старости
Луцькому, князеві Федору
Чарторийському
18 лютого 1526 р.**

Бив нам чолом ... князь Федір Михайлович Чарторийський і поклав перед нами привілей брата нашого Олександра, короля його милості, у якому ж стоїть, що його милість матці його милості дав монастир свій на ім'я Пересопницю, до її живота, а по-

тім той монастир подарував його милості самому князеві Федору, з усіма селами і з людьми всіма того монастиря, і з землями орними і бортними, і з сіножатями. І з усім з тим, що до віку до того монастиря належало.

**№ 4. Із опису Луцького замку
1545 р.**

Монастир Пересопниця Пречистої Богоматері: його випросив було для себе у нинішнього старшого господаря покійний князь Чарторийський, староста Луцький, на життя і довічне перебування матері своєї, котра мала поступити в черниці; але мати його не пішла в черниці, а князь Чарторийський заволодів тим монастирем і тепер володіють ним його сини. А до того ж монастиря належать: село Грабово, у якому сто чоловік, і з них податки – колода меду і десять кіп грошей; друге село Мако-терти, у котрому двадцять чотири чоловіки; третє село Дядьковичі, у якому двадцять або більше чоловік.

**№ 5. Акт про надання монастиреві
в с. Двірці маєтностей
12 червня 1556 р.**

Я, князь Януш Іван Кузьминич Заславський**, сповняючи волю небіжчика князя його милості отця мого, разом з її милостю маткою моею княгинею Анастасією рівною Гольшанською-Заславською, віддаємо тії маєтності, что отець мій небіжчик князь Козьма Іванович Жаславський-Заславський міг надати монастирю нашому Дворецькому до церкви Святої Троїці.

**№ 6. З післямови Пересопницького
Євангелія
1561 р.**

...Євангелія ся писана накладом благовірної і христоробивної княгині

жінки Кузьми Івановича Заславського Параскеви, іначе Анастасії Юрїївни, уродженої княжни Гольшанської***, при благовірному і христоробивному князю Івану Федоровичу Чарторийському, зятя ся милостивого, частково при Пересопницькому Різдва-Богородичному монастирі, а частково і дівочому монастирі Заславському, з 1561 року по 1566 рік, де Анастасія Юрїївна по смерті чоловіка була ігуменею.

**№ 7. Запис князя
Юрія Чарторийського сестрі його
Олені Горностаєвій
5 грудня 1595 р.**

Маєток, що в повіті Луцькому лежить, село Пересопниця, ... з усіма пожитками з давніх часів предками моїми, Юрія Чарторийського, на церкву монастиря Пересопницького, у котрій аби хвала Богові завжди була відправлена і за них Господа Бога аби прошено було, надаю. Якщо те надання від предків моїх певним вічним правом фундоване, певними записами завірене, натім не дотримувалось, чим порядок у монастирі Пересопницьким порушений був, то я, Юрій Чарторийський, той монастир і село Пересопницю її милості, пані Василевій Загоровській, каштеляновій Брацлавській, пані Катерині княжні Чарторийській, сестрі своїй, за двісті коп. грошей литовських заставив. І тепер ми, вище поіменовані особи, з Божою поміччю умисливши і бажаючи знову надання предків наших на хвалу Божу обернути і звідти вже ніяких пожитків собі і нащадкам своїм не мати, дозволили її милості, пані Остаповій Горностаєвій, воеводчєвій новгородській, пані Олені, княжні Чарторийській, сестрі моїй Чарторийській, той монастир, село Пересопницю у її милості пані Брацлавської відкупити...

№ 8. Інвентар Пересопницького монастиря і села Пересопниці, складений ігуменом Симеоном Косовським під час передання монастиря його наступникові ігумену Макарію Созанському 25 жовтня 1600 р.

А, по-перше, церква із дзвіницею, на якій дзвонів два і третє клепало залізне; потім двері церковні на завісах із пробоем і заціпкою і замком; оболони два скляних у церкві, у вівтарі третє скляне кругле. Срібло церковне, тобто: Четвероєвангеліє, друковане, атласом крите, зверху п'ять блях, посередині Розп'яття Господнє, а по кутах Євангелісти; клезури, унизу випуклостей невеликих п'ять, усе з позолотою, а біля тих блях верхніх бляшок срібла білого дванадцять; Тетраєвангеліє друге, писане, атласом зеленим крите, на ньому срібла білого бляшок п'ять. Хрест срібний позолочений із камінцем одним і з п'ятьма пуклями невеликими срібла білого; Хрест із дерева різаний; келих срібний позолочений, при ньому дискос, зірка, ложка; коновок дві срібла білого; кадильниця срібла білого з трьома ланцюжками; панатія срібна позолочена на якій образ Богородиці на кості вирізьблений... Убори церковні... Книги: Євангеліє навчальне, писане на десту; Апостол, писаний на десту; Устав, на десту писаний один; Псалтир, на півдесту одна писана; Октоїхів два, первогласник і п'ятигласник, на десту писані; Мінеї дванадцять, чотири з них по одному місяцю, а чотири по два, писані; Тріоді три, пісних дві, третя цвітна друкована; Пролог один, на десту писаний; книга Соборник один, на десту із святковими словами і з життями святих; книга Маргарит Іоанна Златоустого, на півдесту друкована; книга Студитського Федора Службник, на півдесту писа-

ний, старий. А особливо до тих книг додав отець Симеон, ігумен Пересопницький, за своє відпущення гріхів, тобто із власних своїх книг: Апостол тетр, на десту друкований; Часовник на півдесту писаний; Пролог березня місяця, на десту писаний, книга Богородичних, на півдесту писаний; книга Іоанна Лествичника, на десту писана; Службник новий, на півдесту уставом писаний; Ірмологіонів два: один новий із двома столпами, другий старий в один стовп; також і скриня московська для схову книг; книга Правила Святих отців; книга Йосафа... Усього монастирських книг є на суму 50 коп і 5 грошей лічби литовської.

Інвентар, котрий під печаткою моєю, Юрія Чарторийського, Івана Спаковського, опікунів монастиря Пересопницького, залишили, слово в слово написаний. Писаний у Пересопниці, року божого тисяча шестисотого, місяця жовтня, двадцять п'ятого дня.

Юрій Чарторийський на Клевані власною рукою; Іван Спаковський власною рукою; ієромонах Макарій Созанський, ігумен Пересопницьким власною рукою; ієромонах Прохор, рука власна; ієромонах Лазар, власна рука; монах Федор, власна рука; монах Веніамін, власна рука; монах Йосиф, власна рука.

№ 9. Запис на полях Пересопницького Євангелія 17 квітня 1701 р.

Це Євангеліє прислано й дано від яснотельможного його милості пана Іоанна Мазепи, військ його царської пресвітлої величності запорозьких обох боків Дніпра гетьмана і славного чина Святого апостола Андрія кавалера, до престолу Переяславського єпископського, котрий від його ж ктиторської милості створений, по-

новлений і дорогоцінним начинням церковним прикрашений при преосвященному єпископі Захарії Корниловичу. Року 1701, квітня 17 дня.

(Тексти адаптовані сучасною українською мовою Н. Гавриш)

Джерела та література:

1. Пересопницьке Євангеліє. 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/НАНУ; Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського; вид. підгот. І.П. Ченіга за участю Л.А. Гнатенко; наук. ред. В.В. Німчук. – К., 2001. – 704 с.: іл.

2. Пересопницьке Євангеліє: (факсим. вид.). – К.: АДЕФ-Україна, 2008. – 482 с.: іл.

3. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комис-

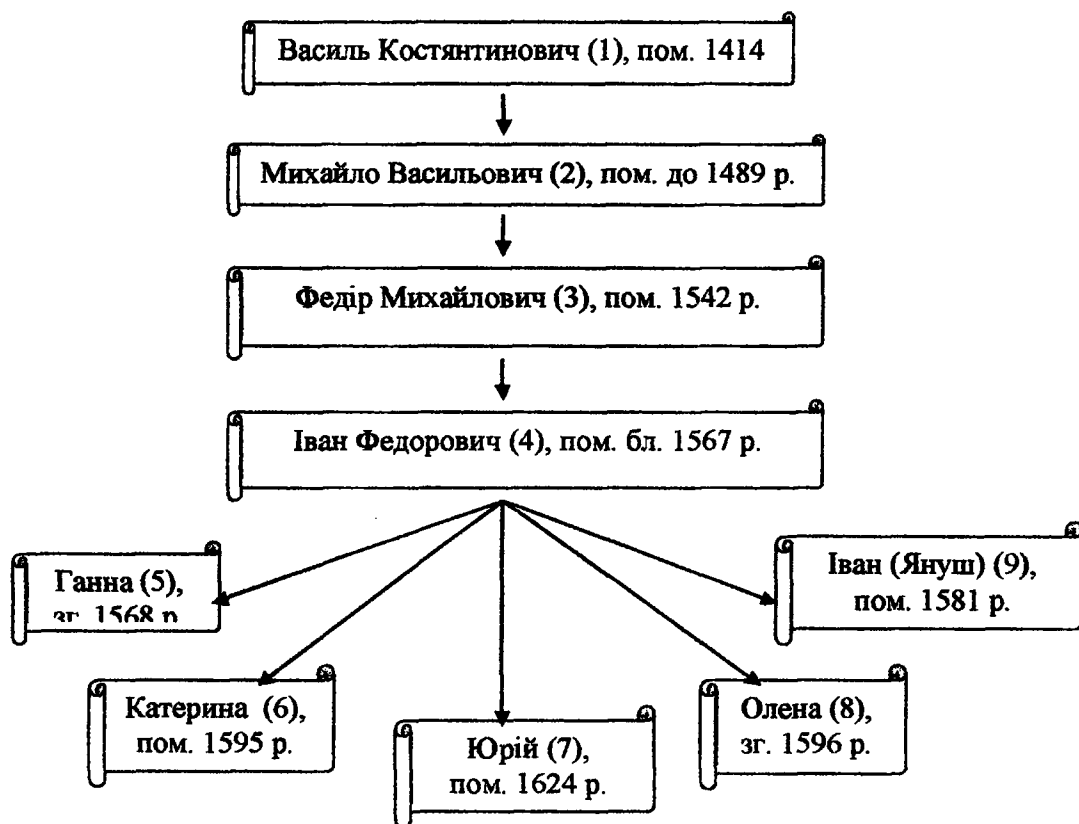
сиею для разбора древних актов, высочайше учрежденного при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Т. 4, ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322–1648 гг.). – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 859 с.

4. 900-летие Православия на Волыни. – Житомир, 1892. – 498 с.

5. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии/сост. Н.И. Теодорович. Т. 2: уезды Ровенский, Острожский, Дубенский. – Почаев, Типография Почаево-Успенской Лавры, 1889. – С. 436–1120.

6. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – 480 с.: іл.

*РОДОВІД ЧАРТОРИЙСЬКИХ

Василь Костянтинович – засновник роду Чарторийських.

Михайло Васильович – маршалок двору Свидригайла, брацлавський намісник, одружений з Марією Немирянкою Резанович. У 1442 р. отримав титул герцога від короля угорського Владислава, у 1458 р. отримав Клевань від Свидригайла.

Федір Михайлович – луцький староста, одружений з князівною Сангушко. Успішно воював з татарами. У Клевані побудував православний монастир і замок, а також монастир у Пересопниці.

Іван Федорович – справця київського воєводства, одружений з князівною Ганною Кузьмівною Заславською, зять Анастасії Заславської.

Ганна Іванівна – дружина Івана Лесницького, потім Олександра

Хрінницького, онука Анастасії Заславської.

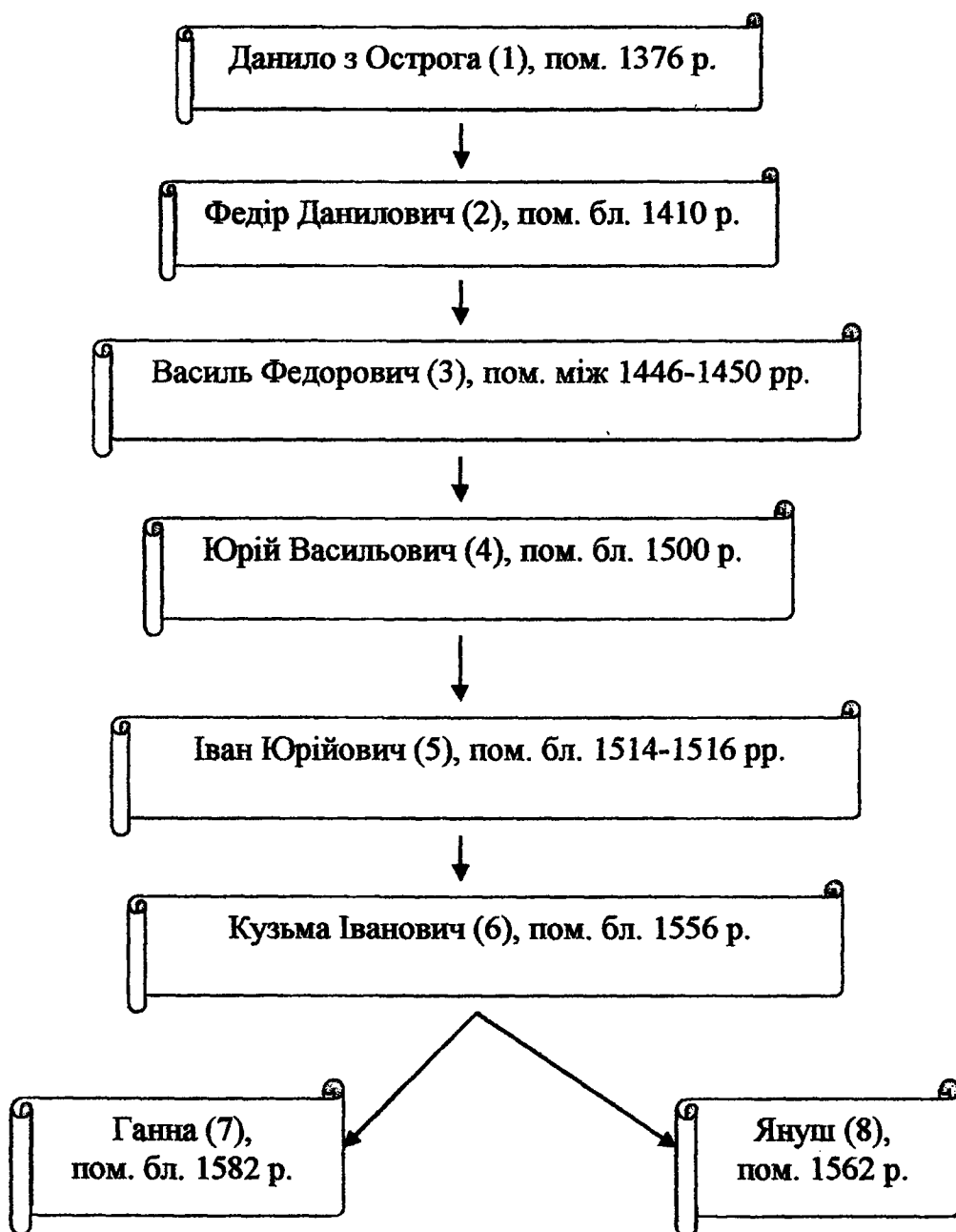
Катерина Іванівна – дружина Василя Петровича Загоровського, онука Анастасії Заславської.

Юрій Іванович – навчався у Віленському колегіумі єзуїтів, в 1610 р. побудував у Клевані католицький костел, одружений з Олександрою Андріївною Вишневецькою, потім – з Гальшкою Головинською, онук Анастасії Заславської.

Олена Іванівна – дружина Остафія Горностая, онука Анастасії Заславської.

Іван (Януш) Іванович – соратник і товариш польського короля Стефана Баторія, одружений з Євою Баркулабівною Корсак, онук Анастасії Заславської.

**РОДОВІД ЗАСЛАВСЬКИХ

Данило з Острога – князь холмський, перший історично відомий князь Острозький, одружений з Василиною Пузиною.

Федір (Феодосій) – луцький воевода, прихильник литовського князя Свидригайла, одружений з Агафією Чурилівною Бродівською, перед смертю постригся у ченці Києво-Печерського монастиря. Відомий ще один Федір (Фридерик) – учасник гуситських війн і Грюнвальської битви. Невідомо чи це дві людини, чи одна та сама.

Василь Федорович, на прізвисько «Красний», – будівничий Замкової

гори в Острозі, одружений з Ганною Іванівною Ямонтівною-Подберезькою, вихованкою великого князя литовського Вітовта.

Юрій Васильович – перший князь Заславський.

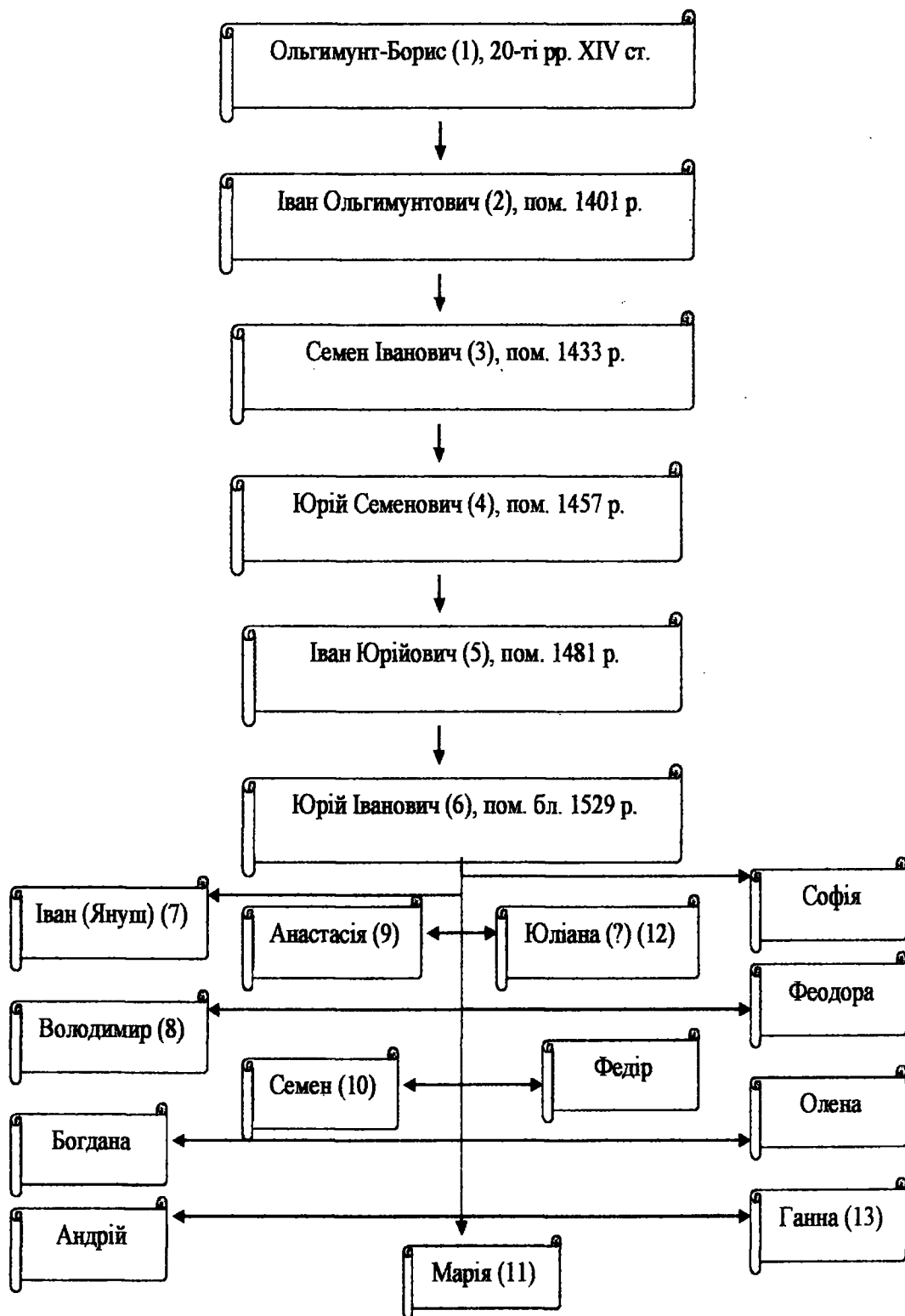
Іван Юрійович – батько чоловіка Анастасії Заславської.

Кузьма Іванович – чоловік Анастасії Заславської.

Ганна Кузьмівна – дружина Івана Федоровича Чарторийського, донька Анастасії Заславської.

Януш Кузьмич – одружений з донькою Кірдея, син Анастасії Заславської.

***РОДОВІД ГОЛЬШАНСЬКИХ

Ольгимунд-Борис – київський намісник

Іван Ольгимундович – київський намісник, до хрещення Міндовг, одружений з донькою князя смоленського Агрипиною.

Семен Іванович – одружений з Марією N.

Юрій Семенович – у 1440 р. сприяв возведенню Казимира на великокняжий стіл.

Іван Юрійович – князь дубровицький, одружений з Ганною Михайлівною Чарторийською.

Юрій Іванович – князь дубровицький, одружений двічі з Юліаною Іванівною Ярославичівною і Марією Андріївною Сангушко, батько Анастасії Заславської.

Іван (Януш) – литовський стольник, київський воевода, троцький воевода, одружений з Ельжбетою Радзивилл, успішно воював з татарами в 1530 р., брат Анастасії Заславської.

Володимир – справця київський з

1543 р., одружений з Марією Соломирецькою, брат Анастасії Заславської.

Анастасія Юрївна – ініціювала написання Пересопницького Євангелія, дружина Кузьми Івановича Заславського, померла близько 1561–1566 рр. ігуменею Заславського жіночого монастиря.

Семен – стольник литовський з 1555 р., одружений з Анною Радзивилл, брат Анастасії Заславської.

Марія – одружувалась тричі: з Андрієм Якубовичем Монтовтом, Михайлом Тихоновичем Козинським і Андрієм Михайловичем Курбським, сестра Анастасії Заславської, померла бл. 1586 р.

Юліана – припускають, що це відома «свята праведна дева Юліанія», моці якої почивають у Києво-Печерській лаврі, померла у 1540 р. на 16 році життя.

Ганна – чоловік Єлизар Кірдеєв-Мильський, сестра Анастасії Заславської.

*Тетяна СУПРУН,
вчений секретар
Полтавського краєзнавчого музею,
Катерина ФЕСИК,
директор Полтавського краєзнавчого музею*

НАЙСВЯЩЕННІШИЙ РАРИТЕТ (З історії колекції Полтавського краєзнавчого музею)

Пересопницьке Євангеліє – українська національна святиня, видатна пам'ятка української культури, перлина книжкової культури XVI ст., на якій присягають Президенти України.

Цікава історія цієї реліквії. І мало хто знає, що ця пам'ятка протягом трьох десятиліть зберігалася у фондах нашого музею. Втім, про це дещо пізніше.

«А почалося єсть писати сіє Євангеліє року 1556-го місяця августа 15-го, на день успенія Пресвятыє нашеа Богородицы и присно Девы Маріа», – зазначається в приписці до нього.

Пересопницьке Євангеліє – рукописна книга, фоліант з 482-х аркушів (964 сторінки). Її вага понад 9 кг. Оправлена в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом.

Цей рукопис є одним з перших перекладів Святого Письма українською літературно-писемною мовою середини XVI ст. За складом тексту – це четвероевангеліє [1].

XVI ст. – доба українського відродження, великого піднесення духовного життя країни.

Цей злет духовності був законною реакцією на ті політичні явища часу, що ставили під загрозу само-

стійне духовне існування української народності.

Великого значення надавалося священним книгам, їх перекладам рідною, зрозумілою народу мовою.

З'явилося чимало польських і руських перекладів Нового і Старого Заповітів. Так, у 1517–1519 рр. побачив світ руський переклад Старого Заповіту доктора Ф. Скорини (білоруса). У 1570 р. з'явилося Євангеліє в перекладі В. Тяпинського, 1571 р. – Житомирське Євангеліє, 1581 р. – переклад Нового Заповіту Негалевського, у XVI–XVII ст. поширилися численні списки Учительських Євангелій [2].

1561 р. ознаменувався появою найдосконалішої пам'ятки цієї доби – Пересопницького Євангелія. Писалося воно 1556 р. многогрішним слугою, рабом Божим Михайлом Васи́лієвичем із Сянока. Допомогавав йому архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. Працю над перекладом було розпочато у Дворецькому монастирі, а закінчено в Пересопницькому – в с. Пересипниці (нині село в Рівненському районі Рівненської області).

Ідея перекладу належить княгині Анастасії-Прасковії Заславській-Гольшанській. Її коштом, а також завдяки меценатству зятя та дочки –

Івана Федоровича і Євдокії Чарторийських – було здійснено фундування рукопису.

Дослідник реліквії П. Житецький припускає, що пізніше, вже у XVII ст., переслідуване єзуїтами населення пересувалося на схід, забираючи з собою найдорожчі святині. Саме в цей час Пересопницькому монастирю довелося розлучитися з цінною реліквією [3]. А через півстоліття гетьман Іван Мазепа подарував Євангеліє Переяславській кафедральній церкві. Потім, дещо пізніше, книга опинилася в бібліотеці Переяславської духовної семінарії. У 1838 р. на неї натрапив Йосип Бодянський, відомий філолог-славист. Саме з цього часу пам'ятка стає предметом наукового зацікавлення. О. Бодянський охарактеризував пам'ятку як безцінний скарб, де українська мова чиста, як небесні зорі. На початку 70-х років XIX ст. над рукописом працював молодий вчений-мовознавець П. Житецький, котрий зацікавив книгою учасників III Археологічного з'їзду.

Цікаво й те, що цю пам'ятку переглядав Т.Г. Шевченко, перебуваючи за дорученням Київської Археологічної комісії в 1845 р. у Переяславі, де в семінарській бібліотеці і був рукопис [4].

Поет зазначив, що цей і ще один (молдовський) рукопис написані «на пергаменті витонченими слов'янськими літерами – чорнилом і цинобрю, з прекрасними різнокольоровими малюнками по золоту» [5].

Перекладачем Євангелія на «просту» мову був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. Переклад здійснений на високому професійному рівні. Вважають, що пересопницький архімандрит був високоосвіченою людиною, володів кількома мовами.

Писар Пересопницького Євангелія також був різнобічно обдарованою людиною. П.Г. Житецький, зокрема, навіть вважає, що він брав

участь у перекладі тексту книги, допомагаючи архімандриту, адже писарю, на думку вченого, особисто належать написані «дробним письмом» приписки і післямова до кожної з чотирьох частин рукопису [6]. Слід гадати, що Михайло Василієвич був також художником. Йому «можна приписати орнаментальне оздоблення рукопису, в тому числі й монументальні ренесансні облямування, в цьому переконують численні орнаментальні домальовки писаря в тексті, на берегах усього рукопису, «виконані жваво, впевненою рукою майстра» [7].

Книга написана почерком, який нагадує пізній устав, а не типовий для XVI ст. півустав. Літери в ньому великі, чітко виписані, широкі букви ритмічно чергуються з вузькими. Яскраво виражене контрастне співвідношення між потовщеними основними лініями і дуже тонкими, майже волосяними, додатковими штрихами позбавляє літери одноманітності, підсилює їх декоративний ефект [8].

Високі мистецькі якості письма Пересопницького Євангелія, як засвідчив дослідник О.С. Грузинський, дають право твердити, що твір «не має рівних собі серед відомих нам рукописів і палеографічних знімків; за твердістю, красою, витонченістю й довершеністю малюнок його почерку не поступається орнаментові» [9]. Великою неповторністю і славою відзначається і орнаментика рукопису. «Хто не бачив в натурі орнамент Пересопницького рукопису, – писав у 1911 р. академік В.М. Перетц, – той не має ніякого уявлення про цю пам'ятку старовинного мистецтва: вишуканість малюнка в стилі Відродження, яка ще не вульгаризована молододосвідченими рисувальниками, різноманітність, свіжість і міцність фарб вказують на те, що над художнім оздобленням рукопису трудився небуденний майстер свого часу, до якого далеко іншим, що залишили свій слід у мистецтві Євангелій та інших рукописів XVI ст.» [10].

Понад 20 років Пересопницьке Євангеліє було в полі зору наукових інтересів Павла Житецького, якому належить перша публікація частини рукопису – Євангелія від Луки, а також короткі уривки з інших євангелістів. Значну увагу пам'ятці приділили учні Володимира Перетца – учасники семінарія, що працював при Київському університеті (О. Грузинський, Г. Павлуцький, І. Каманін). Вони досліджували не лише мову, а й палеографічні особливості рукопису, графіку, письмо, оздоблення [11].

На окрему розмову заслуговує художнє оформлення, яке свого часу досліджували О. Грузинський та Г. Павлуцький, а в наш час Я. Запаско – відомий дослідник мистецтва старої української книги. Кілька десятиліть дослідницької праці віддала твору Інна Чепіга.

Після Другої світової війни Пересопницький рукопис потрапив до Києва, де й нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського.

Шляхи Пересопницького Євангелія тісно пов'язані з Полтавою. Саме на цьому й хочеться зупинитися докладніше.

У 1862 році Переяславська семінарія переміщується до Полтави, водночас змінюється і місце зберігання Пересопницького Євангелія. Більшість наукових розвідок про рукопис належать саме до Полтавського періоду історії. На початку ХХ століття рукопис було передано до Полтавського Єпархіального давньосховища. Тут його вивчали літературознавець В.М. Перетц (1870–1935) та філолог і палеограф О.С. Грузинський (1881–1954). Про наявність цієї унікальної книги в Полтавському Єпархіальному давньосховищі свідчить інвентарний запис і опис пам'ятки. Пам'ятка значиться в інвентарних описах під № 121 [12]. Наводимо повністю зміст опису: «Пересопницьке Євангеліє in to, в дерев'яних

доскахъ, обтянутыхъ зелѣнымъ бархатомъ, писанное полууставомъ на пергаментныхъ листахъ, дорогой выдѣлки, съ заставками, исполненными золотомъ, киноварью и красками. Вначальъ каждого Євангелія писаннаго золотомъ и красками изображенія Євангелистовъ, окруженнаго растительнымъ орнаментомъ. По лис тамъ двѣ записи, писаннаго полууставомъ. Первая: «Доконана есть Пръшаа часть Науки Читаня Презърокъ Святого Євангелія Вдворци Монастыри Жеславскомъ При церкви Святыя и Живоначальнаго Тройца. А почалась есть сіе писати Євангеліє року 1556 мѣсяца августа 15, на день Успенія пресвятыя Нашеа Богородицы и Присно Дѣвы Маріа». Вторая запись: «Сіє Євангеліє прислано и дано есть отъ Ясневелмножного Его милости Пана Іоанна Мазепы. Войскъ его Царского Пресвѣтлого Величества Запорозки обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана ми славного чина Святого апостола Андрея кавалера до Престола Переяславскаго Епископского, который отъ его жъ ктиторской милости созданъ обновленъ и драгоценными утвари церковными украшенъ при преосвященному епископу Захарію Корниловичю. Року 1701 Априля 16 дня». Внизу зазначено, що «рукопись очень редкая, Волынского происхождения, содержащая много малороссийскихъ словъ и оборотовъ». Ще нижче читаємо: «Изъ библиотеки Полтавской Духовной Семинарии» [13].

Пізніше, у 1915 р., частину експонатів з Давньосховища було передано музею Полтавського губернського земства. Серед них – і Пересопницьке Євангеліє, яке зберігалось у фондах нашого закладу до евакуації, пов'язаної з подіями II світової війни. В інвентарній книзі № 38 Полтавського краєзнавчого музею, що мала відомості на експонат від № 49001 до 50307, під № 50300 значиться: «Євангеліє «пересопницьке»,

рукописне, на 482 аркушах одбірного пергаменту (з них перший аркуш незаповнений), виконане «полууставом» оздоблене різнокольоровими заставками, виконаними золотом, кіновар'ю та фарбами. На початкових аркушах кожного з чотирьох Євангелій вміщено зображення Євангелістів (Матвія, Марка, Луки, Іоанна), писані фарбами і золотом в сидячих позах, з архітектурними формами на другому плані, в рамках, заповнених золотом і стилізовано-рослинною орнаментациєю. На аркуші 20-му напис: «сіе рукописное четвероевангеліе писано 1556 года въ монастырь Жеславскомъ при церкви св. Живоначальноя Троицы, а написана многогръшным слугою рабом Божиимъ Михаиломъ Василювичемъ сыномъ протопопа Саноцкого». На аркуш. 3–7 внизу такі приписки: «сіе євангеліе прислано и дано єсть отъ ясне Вельможного Его Милости П. Пана Іоанна Мазепы Войск его Царского Пресветлого Величества запорозьких обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана ... року 1701, априля 16 дня». «Ex libris Bibliotheca Seminarij Parva Ruthej Pereia – Slaviensis». В дерев'яному перепльоті, обтягнутому сірим полотном, з слідами зеленої бархатної обклашки.

Розмір: товщ. без перепл. – 11 см.
довж без перепл. – 38 см.
шир. без перепл. – 21 см.» [14].

На превеликий жаль, запису вступу цієї пам'ятки до музею знайти не вдалося. Адрже частина інвентарних книг згоріла під час пожежі 1943 р.

Але вже і цей запис свідчить про тодішню належність визначної пам'ятки фондам нашого музею.

Про те, що Пересопницьке Євангеліє дійсно зберігалось кілька десятиліть в Полтавському краєзнавчому музеї, переконливо свідчить і в «Збірнику, присвяченому 35-річчю музею» [15].

Ось кілька уривків зі Збірника: «Рукописну книгу в збірці репрезентовано 117 примірниками, що серед

них найбільшої уваги та пошани заслуговує Пересопницьке Євангеліє 1561 року.

...Студіюючи мову Пересопниці, помітимо, що ближче до слов'янських оригіналів написано Євангеліє Матвія та Марка, ближче ж до мови народної – Луки та Іоана. Але й перші двоє євангелій дають досить надрядкових приписок – пояснення мовою українською.

...Подароване Мазепою Євангеліє, мабуть, довго ще вживалося в церковних відправах, аж доки єпископи русифікатори не здали його до архібібліотеки переяславської семінарії.

...Далі, з переводом семінарії до Полтави, рукопис ще довго хоронився в її архіві, потім вступив до «єпархіального Древлехранилища», звідки, разом з іншими збірками, до Полтавського Державного Музею» [16].

У 1941 р. частину найцінніших експонатів Полтавського краєзнавчого музею було евакуйовано в м. Уфу, серед яких було і Пересопницьке Євангеліє. Під час повернення експонатів з евакуації пам'ятка потрапляє звідти – до м. Києва, де, як зазначалося вище, зберігається нині в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського. Це головне книгозховище, до фондів якого ввійшли найкращі колекції рукописних книг та архівних фондів писемної спадщини України. Пересопниця буде об'єктом ще не одного спеціального дослідження. І тоді ми знатимемо її повну, складну історію.

Непроста доля Пересопниці в чомусь відбиває долю українського народу. Можливо, тому вона й стала його святинею, символом нашої духовності. З цим Євангелієм пов'язані імена багатьох видатних діячів України: Тараса Шевченка, Михайла Максимовича, Івана Франка, а також тих, хто вивчав раритет пізніше.

Далеко не всі знають, що Пересопницьке Євангеліє слугувало одним

із джерел для «Словника історичної мови» (понад 10 тисяч слів), робота над повним виданням якого триває і сьогодні.

Нині побачило світ перше в Україні академічне видання Пересопницького Євангелія, здійснене Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського, Інститутом української мови та Українським мовно-інформаційним фондом (УМІФ) НАН України. Голова редакційної колегії – академік НАН України Олексій Онищенко, наукове редагування здійснене чл. кор. НАН України Василем Німчуком, кодикологічне – д. і. н. Любов'ю Дубровіною, мовне та графічне – кандидатами філологічних наук Інною Чепігою та Людмилою Гнатенко. Книгу виконано у найкращих традиціях української видавничої справи. На жаль, дуже малим накладом.

З погляду сучасності Пересопницьке Євангеліє – неоціненна пам'ятка історії народу, його мови. Після проголошення України незалежною державою кожен новообраний Президент присягає на вірність народові України, тримаючи правицю на Пересопницькому Євангелії.

Поряд з цією духовною святинею кладуть Акт проголошення незалежності й Конституцію України.

Видатна пам'ятка українського писемної культури – Пересопницьке Євангеліє стала символом національного відродження. Безцінна реліквія українського духу живе і творить нові сторінки історії державності.

Ми раді усвідомлювати, що у збереження цієї реліквії є внесок і Полтавського краєзнавчого музею, у фондах якого пам'ятка певний час (близько трьох десятиліть) зберігалася.

Полтавський період цієї святині ще потрібно багато досліджувати. Попереду – нові сторінки з історії раритету.

Джерела та література:

1. Чепіга І. Дві яскраві дати української національної святині // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 3.
2. Матвієнко А. Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка українського відродження XVI ст. // Дивослово. – 2004. – № 5. – С. 31.
3. Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. – К., 1976. – С. 13.
4. Запаско Я. Українська рукописна книга. – Львів: Світ, 1995. – С. 85.
5. Шевченко Т. Повне зібрання творів. – К., 1964. – т. 6. – С. 305.
6. Житецкий П. Описание пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков. – Киев, 1876. – С. 2.
7. Запаско Я. Українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – С. 85.
8. Там само. – С. 87.
9. Грузинский А.С. Пересопницкое Евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI века // Искусство. 1911. – № 1. – С. 44.
10. Запаско Я. Українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – С. 87.
11. Чепіга І. Витоки Пересопницького дива // Літературна Україна. – 2006. – 31 серпня (№ 33). – С. 1, 4.
12. Трипольский В. Полтавское епархиальное древлехранилище // Полтава, Эл. типогр. Г.И. Маркевича, 1909. – С. 31.
13. Там само. – С. 31.
14. Інвентарна книга № 38 Полтавського державного краєзнавчого музею від № 49001 до № 20307. – ПКМ, фонди музею, 1939. – С. 568.
15. Бендеровський В., Риженко Я., Гавриленко М. Збірник, присвячений 35-річчю музею // Полтава, 1928. – С. 70–73.
16. Там само. – С. 71–73.

566

№ номер порядковий	Дата внесення	НАЗВА ТА КОРОТКИЙ ОПИС РІЧЕЙ
		<p>тама дані самі, з жовтими серединами, хрестинки. На етнічній каймі, відділеній з обох сторін зеленими смугами з темними квіточками, зубчасті і ромбічні форми (великі і дрібні). На зелений хайми, обведений з обох сторін червоними смугами, великі дрібні зубчасті смуги, що переплітаються між собою і вкриті дрібні хрестовидні форми.</p> <p>Розмір 513 x 366 см. шир кайми - 1) 33 см. 2) 16 см.</p>
50299		<p>Гобелен фабричної роботи, бумажний, гачковий, білого кольору, з вишиваними жовтими і червоними нитками. Група молоді біля бесіди в саду на газоні (1-3 тижні і Чумака) - на першому місці, трояк дані - праворуч - бесіда з різноманітними квіточками, ліворуч - дерева. Кайми: жовта, біла, червона, синя, оранжева, розові, коричневі, зелені, білі.</p> <p>Розмір 147 x 64 см.</p>
50300 ВНЕСЕНО		<p>Світлий переддверний ковкіт, рукописний, на 489 аркушах однієї пераписки (13 нит перший аркуш негалювений), виконаний палювкою, оздоблені різноманітними заставками, виконаними зеленими, жовтими та червоними. На початковій аркушах хайми з</p>

Запис в інвентарній книзі №38 Полтавського краєзнавчого музею

568

Номер порядковий	Дата знаходження	НАЗВА ТА КОРОТКИЙ ОПИС РЕЧЕЙ
		<p>коширок свавільні Вишнево зображені на свавільстві (Матвія, Марка, Луки, Івана), писані фарбами і злитими в сидітих позая з архітектурними формами на дружену тлаті, в рамках, заповнених золотом і стилізовано-романтичною орнаментативою. На аркуші 20-ти напис: сіє рукописное четверовинице писано 1556 году в мѣстѣ Жесславскаго при церквѣ св. Живота габнѣхъ Пѣрѣйце, а написано многогрѣшныи слугами рабѣи Пѣрѣйца Михайла Василіевичемъ сыномъ прощана Самоукова. На аркуші 3-7 видіти такі приписки: Сіє свавільне писано и дано всѣмъ отъ Яна Вельможного Ет. милости П. Пѣрѣя Івана Мазени Войск. его Царского Пресветлого Величества заповѣданіемъ обоихъ сторонъ Дювера Темана року 1701, апрѣлѣ 16 днѣ. — Ex Libris Bibliothecae. Petri parisiensis Parisiensiensis, — Я держу бібліотечу переплетену обидишнѣмъ сѣримъ полотномъ з сидіани зелени бархатної обклади.</p> <p>Розмір: довж. без перекл. — 11 см. довж. без перекл. — 38 см. шир. без перекл. — 24 см.</p>
50301		<p>(Свавиліє Вівенської друку 1644 р. в германській обкладиці)</p>

Довідка про Полтавський краєзнавчий музей

Полтавський краєзнавчий музей – один із найстаріших в Україні. Заснований в 1891 р. за ініціативою видатного вченого професора В.В. Докучаєва, який передав зі власної колекції 4000 зразків ґрунтів, 500 зразків гірських порід, 800 листів гербарію.

Серед меценатів і уродженка Полтавської губернії Катерина Скаржинська (1854–1932), яка подарувала понад 20 тисяч експонатів і наукову бібліотеку. У дар музею впродовж 1894–1913 років передав цінні колекції східних старожитностей П.П. Бобровський.

Історія будівлі, як і музею, тісно пов'язана з Полтавським губернським земством. 1891 року музей розпочав свою роботу в трьох маленьких кімнатах флігеля, що стояв на подвір'ї земства. Згодом старий будинок був розібраний, а на його місці розпочато спорудження приміщення для губернського земства, яке було в 1920 році повністю передане під музей.

З історією музею пов'язано немало відомих імен. В різні роки тут працювали: перший директор музею

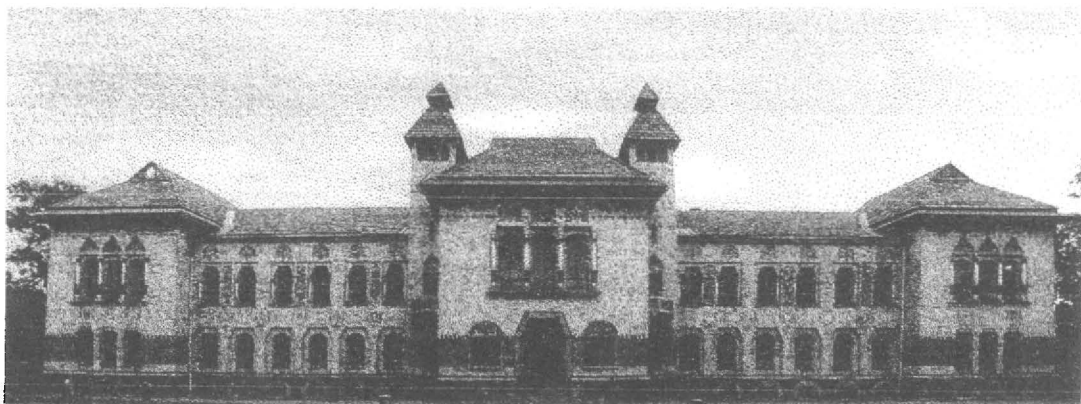
М.О. Олеховський (1885–1909), етнограф і археолог І.А. Зарецький (1889–1973), орнітолог М.І. Гавриленко (1889–1971), археолог і мистецтвознавець В.М. Щербаківський, етнограф і мистецтвознавець Н.Х. Онацький (1875–1940), поет М.Г. Філянський (1873–1938). З музеєм тісно співпрацював великий вчений-природознавець, перший президент Української академії наук В.І. Вернадський.

До 1941 року музей мав багату експозицію: його фонди нараховували 117900 експонатів. Фашистські окупанти розграбували колекцію, підпалили будинок, який зазнав значних руйнувань. Фактично вціліли лише стіни.

Після війни експозиція була відновлена. Довгий час вона розміщувалась у малоприспособованому приміщенні. І тільки в 1964 році урочисто відкрито реконструйовану будівлю музею.

Заклад має багаті традиції, які примножуються й оновлюються. Музей співпрацює з Інститутом історії та Інститутом археології Національної Академії наук України. Лише протягом останніх п'яти років видано близько 50 наукових збірників.

Для залучення в музей широких верств населення заклад впроваджує живий діалог з відвідувачами. Діють програми: «Музей – школі»,

«Музей – вузу», «Музей і діти». Працюють різні гуртки, клуби за інтересами. Серед них – салон «Музична вітальня», клуб «Полтава і полтавці», «Музейна світлиця», «Джерела рідного краю», «Літературний калейдоскоп» та ін.

Активно впроваджуються «Дні школи в музеї», «Дні підприємств у музеї». Діє Університет краєзнавчих студій «Пам'ять поколінь», який об'єднує цілеспрямовану науково-дослідну й культурно-просвітницьку роботу з краєзнавства. Головна його мета: виховання у громадян почуття національної самосвідомості, поваги до історії, культури, мови, традицій народу, шанобливого ставлення до скарбів рідної природи, культури.

Щороку музей відвідують близько 400 тис. чол. Проводиться понад 3 тис. екскурсій.

Музей став центром з вивчення та відродження народних традицій краю. Організуються музейні дійства: «Котилася зірка ясна», свято Великодня, «Козацькому роду – нема переводу», «Рушник і калина – символ України» та ін.

У музеї відбуваються численні виставки, презентації кращих видань року, дні відкритих дверей «У світі

незнаного й прекрасного» та ін. Діє відеолекторій на екологічну тематику «Природа – мій храм».

Гордість музею – його багаті зібрання, які нараховують близько 300 тис. експонатів. Серед них колекції полтавської народної вишивки, ткацтва, килимарства, церковних речей; археологічні, нумізматичні, природничі... В числі раритетів – давньоєгипетська колекція, група пам'яток античного та скідного мистецтва, козацькі старожитності.

Заклад – учасник багатьох міжнародних виставок у Німеччині, Італії, Болгарії, Росії, Індії, Австрії, Польщі та ін.

Музей нагороджений Дипломом Міністерства культури України за кращу науково-дослідну та видавничу роботу, одержав першу премію ім. Д. Яворницького. За останні роки здійснено комплекс ремонтно-реставраційних робіт. Повністю перебудовано 44 експозиційні зали.

Колектив, який очолює К.Б. Фесик, у постійному творчому пошуку.

У перспективі – створення етнографічно-археологічного ландшафтного комплексу навколо музею, розширення й побудова нових експозицій.

*Людмила ДАНИЛЮК,
заступник директора
Хмельницького обласного літературного музею*

ІЗЯСЛАВСЬКИЙ СВЯТОТРОЇЦЬКИЙ МОНАСТИР В ІСТОРІЇ ТВОРЕННЯ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ

У 2011 році мине 455 років від початку і 450 років з часу завершення праці над створенням видатної пам'ятки української культури – Пересопницького Євангелія, яку сучасники назвали національною святинєю українського народу. Для звичайної смертної людини чотири з половиною століття – то більше, ніж вічність. Для української історії чотири з половиною століття – то вічність у квадраті. Бо ж стільки спресовано у ті сторіччя подій всіляких бід і втрат, стільки пролилося крові українців, понищено наших культурних пам'яток, що й для всього людства з лихвою вистачило б. А випали вони на долю одного-однісінького народу, часточкою якого і є кожен з нас – нині на цій землі суцях.

За таких бурхливих і трагічних чотириста п'ятдесят років, здається, не мало б залишитися нічого, окрім вічного кам'яного спокою. Але ж ні! Звідти, з того сивого далеколіття б'є живе джерело нашої невмирущості. І ймення тому джерелу – Українська Першокнига – Двірецько-Пересопницьке Євангеліє...

Петро Кралюк у своїй праці «Євангеліє княгині Жеславської.

Українська національна святиня: історія, зміст, загадки» дуже влучно сказав про книгу: «Пересопницьке Євангеліє, про яке більшість українців чули й знають, є загадковим пам'ятником української культури. Можна навіть сказати – містичним. Витворене в аристократичному середовищі, це Євангеліє стало національним раритетом. І це попри той факт, що наше розуміння національного часто пов'язане з простонародним.

Незважаючи на нестабільність, драматичність української історії XVI – XVIII ст., широкомасштабні конфесійні зміни, Пересопницьке Євангеліє як дорога реліквія зберігалось, трепетно передавалось з покоління в покоління. Його тримали в своїх руках Іван Мазепа, можливо, інші козацькі гетьмани (хто зна, можливо, й Богдан Хмельницький). Торкався його й Тарас Шевченко, частково описавши книгу у своїх археографічних замітках. Іноді воно «зникало», вивозилося з України, але потім (дивним чином!) поверталось назад.

Пересопницьке Євангеліє викликало значний інтерес в українських

дослідників. Помітний внесок у вивчення цієї пам'ятки зробили П. Житецький, О. Грузинський, І. Огієнко, Я. Запаско, І. Чепіга, Л. Дубровіна, Л. Гнатенко та інші» [2, 5].

Дійсно, пам'ятка відома по всій Україні. Багато виходить літератури, різноманітних досліджень. Проте з прикрістю можемо зазначити, що в більшості випадків місцем створення Пересопницького Євангелія вказується село Пересопниця на Рівненщині. І лише в рідких джерелах згадується село Двірець Ізяславського району на Хмельниччині. Але ж в самому тексті в післямові переписувачі залишили інформацію про місце та історію створення пам'ятки.

Роботу над рукописом розпочато 15 серпня 1556 року у Дворецькому монастирі князів Заславських при церкві Святої Трійці. Цього року було написано Євангеліє від Матфія і першу половину тексту Євангелія від Марка. Згодом роботу було припинено і відновлено лише в 1561 році в Пересопницькому монастирі при церкві Різдва Богородиці. Тут було дописано Євангеліє від Марка, завершені Євангелія від Луки та Іоанна, Післямова до пам'ятки і Місяцеслов. Весь процес завершився 29 серпня 1561 року.

В післямові до книги переписувачі зазначали, що фундаторкою цієї визначної справи стала Анастасія Юрїївна Заславська. На наш погляд, цікаво буде простежити історію роду, який залишив по собі такий помітний слід.

В 1386 р. польський король Владислав і великий князь литовський Вітовт передали у володіння князю Федору Даниловичу Острозькому разом з Острогом і місто Ізяслав. В 1448 р. син Федора Даниловича, Василь Федорович, розділили величезні

острозькі маєтності між двома своїми синами: Іваном (одержав Остріг) і Юрієм. Юрію дістався у володіння місто Заславль і він почав рід князів Заславських.

Отже, першим історично відомим князем Заславським став князь Юрій Васильович. Правда, до 1466 р. він іменується ще князем Острозьким. Але акт від 26 червня 1466 р. свідчить про те, що Юрій Васильович підписується вже князем Заславським. У князя Юрія Васильовича було два сини: Андрій та Іван. Князь Андрій Юрійович Заславський помер нежонатим.

Князь Іван Юрійович Заславський був надзвичайно хоробрий і воювничий. В 1500–1507 роках перебував у Московському полоні. Помер Іван Юрійович в 1520 р. Після нього залишилося п'ятеро синів: Федір, Богдан, Кузьма, Іван, Михайло. Про князів Федора, Богдана, Івана не відомо нічого. Князь Михайло помер бездітним.

Князь Кузьма Іванович Заславський близько 1551 р. був старостою Кам'янецьким і прославився деякими перемогами над татарами. Князь Кузьма був одружений з княжною Анастасією Ольшанською і від шлюбу з нею мав дочку Ганну і трьох синів: Петра, Михайла і Івана. Князь Петро Кузьмович не мав дітей.

Князь Михайло Кузьмович неодноразово воював з турками. Помер від нещасного випадку. Одного разу їдучи в повозці заснув, тримаючи в руці заряджену рушницю, яка чи то від струсу, чи від необережного натиску рукою вистрілила йому в груди. Помер він нежонатим.

Князь Іван III Кузьмович Заславський виконав волю свого батька й віддав на монастир святої Троїці села: Двірець, Білижинці, Завадинці і

Сенютки. Він мав одну дочку, Софію, і одного сина, Івана IV.

Князь Іван IV Заславський Іванович перший зі стародавнього православного роду князів Заславських перейшов в католицьку віру разом з дружиною Олександрою Сангушко і всім сімейством. Польський історик Нісецький так розповідає про перехід Івана Заславського в католицизм. Якось йому (Іванові Заславському. – Л.Д.) приснилось, що якийсь татарин напав на нього і міцно зв'язав. На другий день приїжджає до нього в Заславський замок ізуїт Каспер Ногай. Під час обіду зав'язалась суперечка про католицьку віру. Хитрий ізуїт зумів так захистити святість своєї латинської віри, що переконав князя. Бачачи себе переможеним в суперечці, Іван IV Заславський сказав: «Недарма мені в цю ніч снилось, що якийсь татарин мене спіймав і міцно прив'язав». – Хитрий ізуїт став переконувати князя, що цей сон був справжнім откровенням Божим. При цьому Ногай признався, що за своїм походженням він татарин і ще хлопчиком був взятий поляком у полон, охрещений і вихований у католицькій вірі. Ставши католиком, Іван Януш Заславський побудував костел Іоанна Хрестителя, організував при ньому школу для виховання дітей. В 1602–1603 роках Януш Заславський побудував монастир Бернардинів і при ньому костел святого Михайла. Януш Заславський брав участь в битвах з татарами під Збаражем в 1589 р. і з турками під Цецерею в 1620 р. З часом князь Януш побачив шкоду, яку завдавала уніатська та католицька церква православній вірі й українському народу. Саме тому він перший підписався під інструкцією Волинського дворянства послам, відправленою на варшав-

ський сейм, що проходив в 1607 році. В цій інструкції ставилась вимога про знищення унії і відновлення православної віри. Князь Януш був одружений два рази. Від другої жінки в нього не було дітей, а від першої він мав двох дочок: Єлисавету і Софію, і трьох синів: Олександра, Костянтина і Юрія.

Князь Костянтин був послом волинського воєводства на варшавському сеймі в 1607 р. Разом з братом своїм Олександром їздив за кордон. Помер молодим і нежонатим.

Князь Олександр Януш Заславський протягом 12 років навчався за кордоном в Німеччині, Франції, Нідерландах, Молдові. Був високо освітченою людиною. Займав високі державні посади: воєвода Бридславський, воєвода Київський, староста Житомирський. Князь Олександр пробував себе в літературі, займався благодійницькою діяльністю. В кінці життя захворів на подагру. Був одружений на Єфросинії, княжні Острозькій. В 1620 році після смерті свого батька, князя Януша Острозького, разом з яким припинив своє існування славний рід князів Острозьких, Єфросинія Острозька всі величезні маєтності перенесла в дім чоловіка. І таким чином знову об'єдналися Острозькі і Заславські володіння. В Олександра Заславського було дві дочки: Констанція і Сусана, і три сини: Ісідор-Януш, Костянтин-Олександр, Владислав-Домінік.

Князі Ісідор-Януш і Костянтин-Олександр померли неодруженими. Князь Владислав-Домінік Заславський брав участь у битвах зі шведами в 1621 р. з Богданом Хмельницьким. Саме його князя Владислава-Домініка, Богдан Хмельницький в насмішку прозвав периною за його пристрасть до всяких зручностей. Він був жона-

тим двічі. Від другої жінки в нього був син Олександр і дочка Теофілія.

Князь Олександр Владиславович помер малолітнім і з його смертю припиняє свій рід князів Заславських.

Таким чином рід князів Заславських проіснував 207 років: від 1466, коли князь Юрій Васильович став підписуватись князем Заславським, до 1673 р., коли помер останній князь Заславський Олександр Владиславович. Були в їхній родині доблесні, варті поваги вчинки, було й навпаки. Проте дії княгині Анастасії Заславської по спонуканню до переписування Пересопницького Євангелія – подія, яка заслуговує на особливу увагу. Якщо врахувати, що «благовірна і христоролюбива» княгиня Анастасія овдовіла саме 1556 року, поховавши чоловіка, князя Заславського Кузьму Івановича, з яким прожила у шлюбі понад чверть століття, то час початку роботи над Євангелієм не видається випадковим. До того ж у тексті згадується, що вона на той час уже була настоятельницею Святотроїцького Двірецького монастиря Параскевою (мабуть, постриг прийняла саме після смерті чоловіка). Ці дві обставини – бажання зробити щось богоугодне в пам'ять про чоловіка (а можливо, й виконати заповіт покійного) і розпочати служіння Богові зі значної справи – стали, очевидно, вирішальними у задумі і створенні перекладу всіх чотирьох Євангелій українською мовою «для ліпшого вразумлення люду християнського посполитого». І хоч мета на перший погляд здається «приземленою», княгиня Анастасія добре розуміла, за яку справу береться і яке значення в майбутньому матиме перше повне українськомовне Євангеліє.

Як бачимо, творці Двірецько-Пересопницького Євангелія зали-

шили у книзі достатньо інформації, яка вказує на час та обставини її написання, на місця, де вона створювалася, називає тих, хто фінансував цю працю та виконував її. Проте вони не могли передбачити, що через чотири з половиною століття творіння їх рук стане національною святинєю, від обителів, де українська Першокнига писалася, не залишиться на землі й сліду. І лише із самого Євангелія можна буде дізнатися, що у Двірці на Ізяславщині був колись Святотроїцький монастир, а у Пересопниці, що на Рівненщині, – монастир Різдва Пречистої Богородиці.

Будь-які залишки монастиря у Двірці зникли ще задовго до ХІХ століття. Принаймні у селі Двірець Ізяславського району нині ніхто про це нічого не відає. Навіть у назвах частин села чи просто прилеглих територій немає ні найменших натяків на розташування монастиря. І навіть в усних легендах, які неодмінно має кожне село, ця обитель не згадується.

Так що ж все-таки могло трапитися з монастирем Заславських? Найбільш ймовірно, що до його загибки чи й зруйнування призвели три основні причини. Перша: він міг бути знищений в результаті одного з татарських набігів на Волинь, а вони лише протягом ХVІ століття траплялися з трагічною регулярністю. В історичних документах є чимало свідчень про те, що татари Двірець не обминали, отже, частина його мешканців або гинула, вчинивши опір, або ставала бранцями, так ніколи й не повернувшись на батьківщину. Але ж люди – це не просто робоча сила, що створює матеріальні блага, але й хранителі усної історичної пам'яті про минувшину своєї малої батьківщини, яка, відповідно, й гинула разом з ними, не

залишаючись навіть у переказах. Другою причиною могла стати банальна пожежа, які тоді траплялися не так уже й рідко. Наприклад, у 1572 році майже повністю згорів Львів, який довелося відбудувувати заново. Проте руйнівні наслідки набігів татар чи пожежі можна було ліквідувати (як це не раз бувало) за умови підтримки місцевих магнатів – князів Заславських. І так, мабуть, і було б, якби на життя волинян не вплинули дві історичні події: Люблінська унія (1569), коли в основному православна Литва, до складу якої тоді входила й Волинь, об'єдналась з католицькою Польщею в одну державу, і Брестська унія (1596), на якій було покладено початок примусовому покатоличенню українських земель. А це призвело до поступового переходу представників роду Заславських з православної віри у католицьку. Залишившись без підтримки і піклування з боку своїх покровителів, монастир міг занепасти і без татар.

Зараз, коли звертаються до місцевих краєзнавців, жителів села, істориків, на жаль, ніхто не може вказати навіть місця, де колись стояв монастир, у якому творилася пам'ятка.

Проте місцеві жителі висувають три версії місця розташування монастиря. За однією з них, монастир розміщувався там, де зараз знаходяться руїни птахофабрики, а колись тут стояла пивоварня. Пізніше – кінний завод Сангушка... За кілька метрів, на пагорбі, напіврозвалені приміщення тракторного стану. Кажуть, що колись там проходила не одна битва, що саме тут розбив татарів Богдан Хмельницький. Є і криниця з доброю прохолодною водою, очевидно, з неї по жолобах вода потрапляла у пивоварню та кінний завод. До 1956 року на цій території стояли і погребі, де

колись, очевидно, зберігали бочки з пивом. У 1956 році, коли зводили птахоферму, ці будівлі демонтували. Залишився тільки один погреб через дорогу, який вибудований у формі літери «Г» і має 35 метрів завдовжки в одну та другу сторону.

А ось у будівлі, розташованій поряд із пивоварнею, припускають, і був монастир. Подейкують, що під шарами землі зберігся фундамент, ширина стіни – до 70 сантиметрів. До «Броварів» – так називають жителі Двірця цю місцину – колись вів дубовий ліс. На разі виросла вулиця, яка носить назву «Дубова». Якщо припустити, що в ті часи монахи самі заробляли собі на життя і займалися різноманітними промислами, то цілком ймовірно, що біля Свято-Троїцького монастиря могла бути броварня.

Згідно зі ще однією версією, Свято-Троїцький монастир був побудований поблизу місцевої церкви. Перша церква у селі була збудована у 1774 році на території кладовища. Священик Володимир Пекарський звів на могилі свого батька Степана каплицю. Люди добудували до каплиці церкву. З часом вона була розібрана і за часів окупації заново збудована, а у 60-х роках знову ліквідована. Відновили церкву аж у 1995-му. Неподалік від нової церкви є фундамент, який навіть бульдозер не зміг зруйнувати. Ось саме наявність цього фундаменту наводить на думку, що монастир був саме тут.

Історично склалося так, що Ізяславський та Білогірський райони знаходяться поряд, але розділені річкою Горинь. Єдине, що об'єднувало ці землі з давнини, була так звана територія «Острів», – на разі пагорб, неподалік Корниці. Як відомо, в старі часи Корниця була в

центрі торгових зв'язків. Саме сюди вели підземні ходи від замку князя Синюти та пивоварні у Двірці.

Існує легенда, що на цьому «Острові» був збудований замок. Якщо заглибитися в історію, то Ляхівці й прилеглі села ще з 1538 року були власністю Якова Синюти. Можна припускати, що й Синютецький замок був збудований раніше, ніж почалося будівництво Ляховецької фортеці (нині територія стадіону). Тому цілком ймовірно, що Свято-Троїцький монастир розташовувався ближче до кордону володінь князя Синюти та князя Сингушка.

Хто його знає, як і скільки разів ділили свої володіння князі, та точно відомо, що в 1754 році Корниця була під гербом Сангушків, які побудували тут ратуш. Двірецький сільський голова С.Р. Гайовий згадує: «Коли я ще був малий, то часто грався на «Острові» та поблизу лісу. Там з друзями ми знаходили багато цікавих речей, серед них і черепки з гладеньким дном. Скоріше за все то залишки якоїсь посуду. Територія неподалік розвалин замчища, таємниці якого охороняє Синютецький ліс, прилегла до Жижниковецького залізничного містка – ось третє ймовірне місце розташування Свято-Троїцького монастиря...»

Ще припускають старожили, що замок на «Острові» – то і був той самий монастир. Звісно, шкода, що ні Синютецький замок, ні Свято-Троїцький монастир, ні Ляховецька фортеця не збереглися. Шкода, що не залишилося їхнього виду й на папері.

Але, це гордість нашого спільного дому, рідної Хмельниччини, святиня всієї України [1, 3].

То справжнє диво, що наша національна святиня України вціліла у такі смутні і трагічні часи, які випали на долю нашого народу. Воно ж бо – Двірецько-Пересопницьке Євангеліє – ніби осиковий кілок у шовіністичну антиукраїнську мовну тезу XIX століття – «не было, нет и быть не может», – що ні-ні та й вигулькне і в наш час. Ні, таки була, є і завжди буде! Бо маємо книгу, яка ще з XVI століття донесла до наших днів дзвінке й соковите слово живої української мови.

Мабуть, потрібно у вищих навчальних закладах України читати хоч би короткий спецкурс про Двірецько-Пересопницьке Євангеліє. Не задля оцінок чи заліків, а для того, щоб люди з вищою освітою були обізнані з нашою національною святинєю. Також, принаймні у школах Хмельниччини та Рівненщини, де творилося це Євангеліє, варто розповідати про Першокнигу і дітям. Адже патріотизм розпочинається зі знання історії малої батьківщини. І гордоців за неї. А без патріотів немає майбутнього...

Джерела та література:

1. Дзицюк А. Слідами Пересопницького Євангелія//Поділля. – 10 травня 2011.

2. Кралюк П. Євангеліє княгині Жеславської. Українська національна святиня: історія, зміст, загадки// День. – 30 липня 2010.

Олександр ТКАЧУК,
студент IV курсу
Луцького біотехнічного інституту
міжнародного наукового технічного університету

ГЕОГРАФІЧНО-ПРИРОДНИЧО- ЕКОЛОГІЧНИЙ ОПИС ПЕРЕСОПНИЦІ ТА ЇЇ ОКОЛИЦЬ ХІ-ХХ СТ.

*І сказав Бог: «Нехай земля
вродить траву, ярину, що насіння
вона розсіває, дерево оwoчеве, що за
родом своїм плід приносить, що в
новому насіння його на землі».*

Буття 1.11.

Містечко Пересопниця, колишнього Рівненського повіту Дядьковицької волості лежить за 22 км від м. Рівного і 9 км від Клевані. Наприкінці ХІХ ст. в селі Пересопниці було 75 дворів і 619 жителів, дерев'яна Миколаївська церква, невідомо коли і ким побудована на старому городищі, над річкою Стублою [1, 223].

Річка Стубла (південна), або ще її видозмінені назви Стубелка, Стубло, Стубелко, а в селі Білуха її місцеві жителі називають Білухою, має довжину 94 км і впадає в річку Горинь, біля села Жобрин. Її назва праслов'янська, а в болгарській мові слово «стебель» означає криницю [2, 417].

Річка Стубла, на березі якої стояло княже містечко Пересопниця (нині село з тією ж самою назвою), згадується в Іпатському літопису 1146 року: «А на другий день він поїхав од Луцька до Пересопниці і тут застиг зненацька Гліба. Бо в той час Гліб стояв табором вище від города

Пересопниці на річці Стублі» [3, 230].

З літопису дізнаємося і про окolicні від Пересопниці місцевості, географічні назви, їх природничо-екологічний стан середини ХІІ ст.: «І прийшла Ізяславові вість, що Юрій прибув до брата свого В'ячеслава в Пересопницю. А Ізяслав розповів про це уграм, і Болеславу, і брату його Індрихові, і тоді рушили вони полками своїми од Луцька і, пішовши, стали коло города Чемерина на річці Оличі» [4, 227].

Село Чемерин, нині Ківерцівського району, в ХІІ ст. було градом, на річці Оличі, теперішня назва її Путилівка – ліва притока Горині, як і Стубла, впадає в неї біля села Жобрин. Довжина літописної річки Оличі (Путилівки) – 57 км. Бере свій виток з джерела західніше с. Богушівка Млинівського району Рівненської області. Напряму у верхній течії – з південного заходу на північний схід, в середній – з півдня на північ, в нижній – із заходу на схід. Протікає біля села Метельне, Чемерин, смт Олика, сіл Залісоче, Горянівка, Дідичі, Ставок, Дубище, Башлики, смт Цумань, сіл Грем'яче, Яківці Ківерцівського району. Має кілька приток, найбільша з них річ-

ка Осниця. До міліоративних робіт 70–80-х років ХХ ст. річка Путилівка впадала зліва в річку Стублу [5, 74].

У природничо-екологічному відношенні ґрунти, сама екологія були відкритою темою вже у ХІ–ХІІ ст., тобто з часу будівництва самого містечка Пересопниця вже було порушено первісний стан природи. Цього не уникали й околиці та урочища навколо Пересопниці: Пастовник, Куп'янці, Шпихлір, Надатки, Мигор, Пасошисько, Коло Бузу, Видомні, Загайок, Плесо, Клин, Кургани, Хоружькі городи, Долина, Широка, Довга сіножать, Баранівка, Замостя (за річкою Стублою) [6, 223].

З історичних джерел маємо такий опис Пересопниці: «Городище старого городу Пересопниці положене в долині р. Стубли і займає 4 гектари. Вали і рови, як і його поверхня тепер обернуті в орне поле. В'їзд на городище з західної сторони з передмістя «Замостя», через міст, який був там через річку Стублу... В кінці ХІХ ст. на полях Пересопниці в напрямку села Білів було біля 170 курганів (тип поховання волинський) [7, 556–558].

Маємо пам'ятати, що спорудження земляних валів, викопання ровів, якими був обведений город Пересопниця ще в ХІ – першій половині ХІІІ ст., призвело вже до порушення первісного природного, а тим самим і зміну навколишнього і екологічного стану. Будь-яке фізичне порушення природного оточення, а це відбувалося ще і в літописну добу, призводить до певних природо-екологічних змін, лише тогочасні жителі не помічали того, а якщо й окремі більш освічені бачили певні зміни в навколишньому довкіллі, вони не могли науково обґрунтувати їх.

Зі змінами географічно-природничого оточення Пересопниці та її

околиць з'явилися навіть нові топоніми, як-от «Гниле болото», з якого бере початок невелика річечка – нині вже потічок, який вливає свої води до річки Омеляни, правої притоки Стубли, водою якої були наповнені рови перед земляними валами, з підвісним мостом, який на ніч піднімався, а вдень опускався, якими був оточений монастир Різдва Пресвятої Богородиці ХІІ – ХІІІ ст. в Пересопниці [8, 366].

Річечка Омеляна бере свої витoki з природного джерела біля сусіднього села Омельно (Омельна – первісна назва) і належить до географічно-природничої мережі рік цього Пересопницького історичного регіону [9, 366].

Слід наголосити, що всі названі мною тут річки: Стубла, Олеча (Путилівка), Омельна, безіменна річка-потічок становили в літописну, середньовічну добу єдину водну мережу, яка не лише служила жителям Пересопниці, навколишніх сіл в їх господарській діяльності, зокрема їхні води були багаті на рибу, дику птицю, напували свійську худобу, служили як водні шляхи для пересування, міграції населення [10, 366].

В результаті господарської діяльності населення Пересопниці та навколишніх сіл ці річки поступово забруднювалися, замулювалися, з плином часу міняли своє русло, пересихали, бідніли на флору і фауну.

Маємо пам'ятати, що в літописну добу, добу середньовіччя Пересопниця та її околиці були заховані від навколишнього світу великими зеленими масивами лісів, які населення того регіону поступово винищувало, перетворювали цю місцевість в орні поля і нині не залишилося й сліду від давніх пралісів. Вони були багаті на ягоди, гриби, мед диких бджіл, які становили складову частину пісного

столу не лише ченців монастиря Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці, а й жителів її та навколишніх сіл.

З винищенням навколишніх лісів біля Пересопниці в XVI–XIX ст. та розорення цієї звільненої від дерев території під орні поля, пасовища, сінокоси, пізніші меліоративні роботи 70–80-х роках ХХ ст. привели до суттєвої зміни не лише географічно-природничого середовища, але і його екологічного стану. До того, як не було порушено природний баланс між ріками, їх берегами і навколишньою місцевістю, не було в цьому регіоні так званих піщаних бур, періодичних весняних затоплень полів, лугів, селянських садіб, і лише нині людина відчуває згубну дію природно-екологічного середовища на її здоров'я і життя.

Навколо Пересопниці в наш час маємо цілу мережу так званих гнилих боліт неприродного походження, які є також наслідком порушення природного водного балансу, який постав внаслідок неправильної господарсько-побутової діяльності її населення, жителів навколишніх сіл. Географічно-природничо-екологічні науки відкрили нам свої закони, згідно з якими відбувалося й відбувається зміління, забруднення, заневищення водного балансу в природі, а тим самим і природничо-екологічні наслідки, породжені самою людиною.

Де існує єдність природи і людини за законами Божими – там існує гармонія світу, будь-які порушення цієї єдності призводять до небажаних, а часто катастрофічних наслідків: піщані бурі, змілілі річки не втримують не властиву для їх об'єму кількість опадів і інше.

Географічно-природничо-екологічний опис зроблений мною за історичними джерелами, власними спостереженнями історичного містечка Пересопниці з Різдва-Богородичним монастирем в якому 1561 році була написана знаменита Пересопницьке Євангелія в українській тогочасній мові ігуменом Григорієм та поповичем Михайлом Василевичем з м. Сянок, має доповнити і збагатити наше знання не лише в історичний, а й суміжних з нею тісно пов'язаних, споріднених наук: географії, природи, екології.

«Пересопниця, – писав історик-архівіст Володимир Рожко у своїй монументальній праці «Православні монастирі Волині і Полісся», – святе місце для нашої церкви, нашого народу. Тут кожна п'ядь землі промовляє до нас голосом віків, ховає в собі тлінні останки наших предків, які щедро своєю кров'ю і потом напували її.

Свідками минулої величі і слави, трагізму і нищення є городище над Стублою, чисельні кургани, могили навколо княжої Пересопниці» [11, 359].

Кожна святість місця доповнюється ще й географічно-природничо-екологічним становищем, є складовою його частиною і в тісному, гармонійному поєднанні становить непорушну святість людини і природи.

На превеликий жаль, історичні земляні вали, рови з водою, якими була оточена літописна Пересопниця, Різдва-Богородичний монастир у новітні, особливо підрадянські часи, зазнали великих змін – були розметані, засипані, розорані, меліоровані і т.д., чим було порушено природний баланс. Тож пам'ятаймо, що головне завдання людини – це мати єдність, гармонію з природою. Частиною якої є і ми.

Джерела та література:

1. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1986. – т. 2. – С. 223.
2. Там само. – С. 417.
3. *Літопис руський*. – К., 1989. – С. 230.
4. Там само. – С. 227.
5. Мольчак Я. *Міжас Річки Волині*. – Луцьк, 1999. – С. 74.

6. Цинкаловський О. *Цитована праця*. – С. 223.
7. Сендульський А. *Село Пересопниця Рівненського повіту//Волинські єпархіальні відомості*. – Крем'янець, 1880. – Ч. 11. – С. 556–558.
8. Рожко В. *Православні монастирі Волині і Полісся*. – Луцьк, 2000. – С. 366.
9. Там само.
10. Там само.
11. Там само. – С. 359.

Володимир РОЖКО,
 історик-архівист, дійсний член ІДВ у Вінніпезі
 і його представник в Україні,
 почесний професор ВНУ ім. Лесі Українки,
 викладач ВДС

МОНАСТІР РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В ПЕРЕСОПНИЦІ

*А ти, коли молишся, увійди до
 своєї комірчини, зачини свої двері, і
 помолися Отцеві своєму, що в тай-
 ні; а Отець твій, що бачить таєм-
 не, віддасть тобі явно.*
 Матвія 6.6.

Княжий град Пересопниця та його святині

Містечко Пересопниця належить до давніх літописних поселень історичної Волині на правому березі річки Стубли за 10 кілометрів південніше Клевая і за словами місцевих старожилів виводить свою назву від слова «пересувна» дорога, яка в княжі часи пролягала з Дорогобужа через Стублу до Володимира [1, 223].

Автор цього дослідження кілька разів побував на місці літописного княжого граду і мав можливість оглянути його давні земляні вали, які тягнуться на багато кілометрів; якась частина їх уже знесена, однак ті, що залишилися, дивують своєю середньовічною величчю і неприступністю. Від старожилів села дізнався, що за переказами на цих земляних пагорбах неподалік насипних валів стояв намет хана Батия, який оглядав з них перлину Пригориння – Пересопницю і яка мала зникнути в огні [2, 50].

Сучасне село Пересопниця від минулої своєї слави залишила хіба що перекази, які з покоління до покоління передавалися його мешканцями, воно типово убоге поселення, яких безліч в цьому регіоні історичної Волині з обох берегів мальовничої Стубли. Його писемне минуле датується XII ст., але знайдені на території села кам'яні знаряддя праці дають нам підставу вважати, що неписана історія цієї місцевості сягає кілька тисячоліть до Різдва Христового [3, 359].

В «Літописі руському» під датою 1149 рік читаємо про цей княжий град таке повідомлення:

– ...і прийшла Ізяславу вість, що Юрій прибув до брата свого Вячеслава в Пересопницю. А Ізяслав розповів про це уграм і Болеславу, і брату його Індрихові, і тоді рушили вони полками своїми од Луцька, і, пішовши, стали коло города Чемерина на річці Оличі [4, 227].

У цьому літописі містечко Пересопниця і Пересопницька волость згадуються 22 рази як предмет міжкнязівських війн і непорозумінь.

В XII ст. воно було складовою частиною Турівського князівства. Саме в 1149 році турівській князь Вячеслав розпочав боротьбу зі своїм небожем київським князем Ізяславом Мстис-

лавовичем та захопив міста, що належали до Київської волості. Ізяслав знайшов собі союзників ляхів і угрів і вирушив на Пересопницю та став у Чемерині. Містечко Чемерин знаходилося на правому березі річечки Осинища, лівої притоки Путилівки, ліва протока річка Горині, яка як і південна Стубла, впадають в неї біля с. Жобрини [5, 7].

Нині це невелике село Чемерин біля Олики Ківерцівського району.

– Після довгих колотнеч, – писав професор Олександр Цинкаловський, – з'їхалися врешті князі в 1150 році до Пересопниці і цілували хреста на знак замирення. На цьому ж Пересопницькому з'їзді признали Пересопницю за сином князя Юрія – Глібом. Але це замирення довго не тривало... [6, 224]

Лише на початку XIII ст. за князя Мстислава Німого на довгий час запанував спокій в Пересопницькому князівстві. Розумний і хоробрий князь Мстислав, прозваний в народі «муж сили надзвичайної», дбав про свій град і, повернувшись з страшною січі на річці Калка, заснував у Пересопниці монастир Різдва Пресвятої Богородиці.

Одночасно він укріпив місто новими оборонними ланцюгами з земляних волів з кам'яними мурами і вежами, обвів ще глибшими і ширшими ровами перед ними [7, 50].

По смерті князя Мстислава Пересопниця перейшла до його сина Івана, однак він нею не користувався, татарська орда під проводом хана Батия 1240 року знищила майже всі волинські міста, в тому числі й Пересопницю. Про нищення Батием волинських міст читаємо в «Літописі руському»:

– І прийшов він до города Колодзяна, і поставив дванадцять поро-

ків. Та не міг він розбити стіни і став перемовляти людей. Вони тоді послушавши злої ради його, здалися і самі перебиті були. І прийшов він до Каменця та Ізяслава і взяв їх. А коли побачив, що Кременець і город Данилів неможливо взяти йому, відійшов від них. І прийшов він до Володимира, і взяв його списом, і вибив його без пощади, так само і город Галич, і інших городів багато, що їм нема числа [8, 397–398].

В число знищених Батием городів Волинських додана й Пересопниця, яка невдовзі по її відбудові була атакована литвинами, яких пересопницький князь вщент розгромив.

1399 року татарська орда під проводом хана Едигея спустошила весь цей регіон над Стублою і спалила Пересопницю. Від того часу з історичної карти Волині назавжди зникає як місто Пересопниця та інші над Стублою та її околицях міста, а в литовсько-руській добі належить до князів Чорторійських. Цей княжий рід володів цим краєм з Клеванем, Пересопницею, Старим і Новим Жуковом аж до 1773 року [9, 224].

Городище старого княжого граду Пересопниця положене в долині річки Стубли і займає біля 4 гектарів. Вали і рови, як і його поверхня, нині розорані під посіви, забудовані селянськими хатами. В'їзд на саме городище з західної сторони із передмістя «Замостя», через міст, який був там через річку Стублу.

Само городище та його околиці багаті на археологічні знахідки: керамічний матеріал, вироби із заліза, скла, бронзи, кості, рогу.

Нині село Пересопниця належить до типових волинських майже занедбаних сіл історичної Волині того регіону Рівненщини.

Предавня обитель над Стублою

Річка Південна Стубла (або Стубелка, Стубло, Стубелко) згадується в Іпатіївському літописі 1150 року. Довжина її 94 км, вона має кілька великих приток, а назву свою виводить з праслов'янського слова «Стубель», що в перекладі означає криницю [10, 417].

У цій мальовничій місцевості над Стублою в Пересопниці ще в XII ст. був заснований монастир Різдва Пресвятої Богородиці. Видатний дослідник Волині, нашої церкви о. Аполоній Сендунський в своєму дослідженні «Село Пересопниця Рівенського повіту» припускав, що його засновником був князь Андрій Боголюбський, котрий недовгий час володів Пересопницею.

– В Пересопниці, – писав у другій половині XIX ст. отець Аполоній Сендунський, – був монастир в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці. Нині немає ніяких слідів, славився великим багатством. Не має даних хто заснував, але не князі Чорторийські в XV ст. Не можна допускати, щоб Пересопниця, будучи ще стольним градом удільного князівства, в якому проживали руські (тобто українські. – В.Р.) князі відзначались благочестям і побожністю і не мали б в своїх стінах монастиря. В XII ст. удільним князем був деякий час Андрій Боголюбський, відомий своїм благочестям і шаную до монастирів, тому можна припускати, що він був засновником Пересопницького монастиря... [11, 556–558]

На думку автора цього дослідження, князь Андрій Боголюбський який розграбував і зруйнував Київ, перебував у Пересопниці дуже малий відтинок часу, щоб зайнятися такою відповідальною і величною будо-

вою, тому-то й не міг бути будівничим святої обителі. Натомість князь Мстислав Німий довгий час володів містечком над Стублою і цілком правдоподібно міг стати фундатором і будівничем святої обителі [12, 358].

Видатний дослідник Волині професор Олександр Цинкаловський, який у 30-х роках XX ст. досліджував історію святої обителі в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці в архівах Західної України і Польщі та на місцевому монастирищі, також прийшов до висновку, що її засновником був саме князь Мстислав по щасливому врятуванні після кривавої січі на річці Калці 1223 року.

Про участь князя Мстислава у битві на річці Калці знаходимо в «Літописі руському»:

– Мстислав Ярославович Німий, бачивши це і подумавши, що Данило забитий був, помчав і сам між них бо був той муж дужий, і тому, що він був родич Романові, із племені Володимира, на прізвище Мономаха. Він бо, велику приязнь маючи до отця його, йому поручив по смерті свою волость – оддав князю Данилові [13, 381].

Повернувшись з кривавого побоїща на річці Калці, князь Мстислав Німий (прозваний так за свою небагатомовність) за врятування свого життя в подяку Богові, Пресвятій Богородиці і заснував святу обитель.

На користь нашої думки наведемо фрагмент наукового дослідження доктора А. Лібацького «Пересопниця», надрукованого в «Літописі Волині» у Вінніпезі (Канада):

– В Пересопниці був православний монастир на честь Різдва Пресвятої Богородиці. Заснування цього монастиря треба віднести до глибокої старовини. На це вказує грамота короля польського Олександра з

1505 року на ім'я князя Федора Чорторийського, якою він подарував йому на досмертне володіння Пересопницький монастир. Слова грамоти «з века в тому монастирю прислухает» вказує на стародавність Пересопницького монастиря. Отже, думають, що Пересопницький монастир був заснований в XII ст. в удільний період української історії або князем Андрієм Боголюбським, який недовго князував тут в 1150 році, або що більше правдоподібно князем Мстиславом Пересопницьким, який довгий час князував в Пересипниці [14, 110–111].

Отож монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці заснований найімовірніше князем Мстиславом Пересопницьким в передмонгольський період і, судячи з того, що він знову був відбудований і подарований польським королем князю Федору Чорторийському, про що свідчить грамота 1505 року, то можемо судити, що ця свята обитель займала важливе місце в житті Української Православної церкви не лише за володіння Пересопницею князями Чорторийськими, а й у XII – першій половині XIII ст. Збережена королівська жалувана грамота, надана королем Олександром 5 березня 1505 року князю Федору Чорторийському, надала право цій князівській родині на вічні часи володіти Пересопницею і монастирем. В ній, зокрема, зазначалося: «... іно ми з ласки нашої, за його до нас вірну службу, тим монастирем есмо його пожалували, має князь Федір і його княжна і їх діти той монастир у своєму поданні мати ... з усіма селами (Пересопницькому монастирю у той час належали села Грабів, Макатери, Давидовичі, Чемерин, Дядьковичі. – В.Р.) із людьми всіма того монастиря із землями пашними

і бортними, з сіножатями, з усім тим, що з віку до того монастиря належать» [15, 557].

В помонгольський період перше писемне повідомлення про монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці знаходимо під 1490 роком у вимінній записці луцького старости ігумену святині Іларіонові. Різдово-Богородична обитель, як ми наводили вище, згадується і в королівській грамоті луцькому старості Федору Михайловичу Чорторийському та в королівському акті 1526 року, яким підтверджується дані ще королем Олександром права, і тим самим ми можемо спиратися на ці дати в помонгольській історії Пересопницького монастиря на Волині і не лише як незаперечні докази його існування, а й процвітання.

Монастир Різдва Пресвятої Богородиці, про що нині свідчить розташування монастирища, знаходився на окраїні Пересопниці за невеликим потічком, який у XII–XVI ст. був набагато потужнішим: його води наповнювали рови перед землянами валами, якими була, як і саме містечко, оточена з усіх сторін обитель і також вважалася неприступною для ворога.

Головне призначення ченців святої обители в домонгольський період було нести слово Боже до душ вірних, ширити освіту в цьому регіоні Волині, зміцнювати святе українське православ'я – віру прадідів, святу Українську Православну церкву, а в XV–XVI ст. охороняли віру православну і український народ від експансії фізичної і духовної нашого західного сусіда, який присвоїв свою окупантську зверхність на знищення України, церкви, ополячення і окатоличення нашого народу.

На кінець XVI ст. Пересопниця та її околиці належали князю Юрію Іва-

новичу Чорторийському – яскравому носію і прихильнику римо-католицької віри і польськості, відступникові від віри батьків і прадідів – святого українського православ'я. Напередодні Берестейської унії в 1595 році цей князь-відступник передає ще Пересопницькі маєтки монастиреві для вдержання лікарні для вбогих, а сам монастир, як свою власність, заложив ненадовго своїй сестрі Катерині Чорторийській-Загоровській, а потому 1596 року продає цю обитель своїй другій сестрі Олені Горностай, а вона передавала доходи від маєтку на утримання святині [16, 111].

В актах, дарчих грамотах XV–XVII ст. монастирю Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці належали маєтки в навколишніх селах: Чемерині, Грабові, Дядьковичах, Макотерах та інших.

Однак Король Сигизмунд III не визнав факту продажу Пересопниці Олені Горностай і повертає містечко з монастирем князю Миколі Чорторийському, а той добровільно передає монастир Різдва Пресвятої Богородиці з усіма скарбами і маєтками єзуїтам-місіонерам, які заснували свій потужний осередок в недалекому містечку Клевань та випросив на цю передачу королівську грамоту 1630 року.

Православний монастир Різдва Пресвятої Богородиці позбавлений фундушів, маєтків, підтримки з боку окатоличених князів Чорторийських та наступу войовничої експансії польської римо-католицької церкви на східні українські землі, почав занепадати, а в часі був зовсім зліквідований [17, 111].

Від його величі і слави залишилося обширне монастирище, на якому піднімається величавий тесаний кам'яний хрест з XIII ст. Після своїх

чергових відвідин монастирища автор цієї розвідки писав:

– Стою біля давнього з XIII ст. хреста, що ним позначено місце святої обителі, яку змила, як і всю Пересопницю бурхлива течія віків. Знаю, що біля нього в 30-х роках стояв видатний дослідник Волині Олександр Цинкаловський.

З часів моїх відвідин цей прадавній хрест-пам'ятник ще більше осів і похилився. Чомусь він залишається недоглянутим сиротою? Немає огорожі, відповідного догляду з християнськими почесностями... [18]

Слід до цих думок додати, що й саме монастирище вже давно розорене селянами, а на їх засіяних полях можна бачити сліди минулого – кераміку з глини, переплавлене скло, навіть почорнілі рештки людських кісток, наймовірніше – з розораного монастирського кладовища, яке було тут ще при монастирі.

В історичній науці з ігуменів монастиря Різдва Пресвятої Богородиці відомі такі:

1. Іларіон-Лаврентій – перша пол. XVI ст.
2. Григорій – друга половина XVI ст.
3. Симеон Косовський в 1600 році
4. Макарій Созанський
5. Варсафоній в 1605 році
6. Архімандрит Никон в 1612 році
7. Никон Добрянський в 1620 році, який за власним бажанням залишив ігуменство в цій обителі [19, 111].

З них найбільше себе прославив монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці отець Григорій, який залишив по собі неперевершену духовно-національну пам'ятку – Пересопницьке Євангеліє.

Нині в Пересопниці в центрі села піднімається триглавий дерев'яний храм св. Миколая, невідомо ким і

коли побудований, та пам'ятник Пересопницькій Євангелії.

3. Пересопницька Євангелія – безцінний духовний національний скарб нашої церкви і народу

Пересопницький монастир в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці ввійшов навіки в історію Української Православної церкви своїм безцінним духовно-національним скарбом – рукописним Пересопницьким Євангелієм.

В особі його ігумена Григорія та поповича Михайла Василевича (можливо – чернець, послушник або з білого духовенства) свята обитель подарувала рукописне Євангеліє вперше перекладене на рідну українську мову. Цей переклад був настільки в науковому і граматичному відношенні зроблений на високому рівні, що і дотепер не перестає дивувати вчених і науковців цієї безцінної духовно-національної пам'ятки [19, 37].

Українське православне чернецтво з самих початків його появи віками творило безцінні духовно-національні скарби для рідної церкви і свого народу. Про роль монастирів і ченців в цьому процесі професор Іван Огієнко писав:

– Заслуга монастирів у творенні української духовної культури безколючно велика – це вони, скромні українці монахи і монашки, Божі бджоли, створили нам усе те, що маємо найкращого в нашій духовній культурі і чим ми пишаємося й тепер [20, 159].

Переписування Богослужбових книг, Святого Письма в добу середньовіччя в Україні відбувалося саме в монастирях. Потреба в духовній літературі збільшувалася зі зростанням кількості храмів, а Волинь і Галичина від початку християнізації наших земель були покриті дуже густою мережею Божих храмів і монастирів; волиняни в усі віки славилися

своєю високою побожністю та християнськими цінностями, великою любов'ю до Бога, рідної церкви, свого народу [21, 8].

Рукописна Пересопницька Євангелія була єдина на той час в перекладі на рідну абсолютно канонічну тогочасну українську мову і залишається безцінною пам'яткою нашої духовності і культури, а графічна сторона її рукопису свідчить про дуже високий розвиток тодішнього графічного мистецтва [22, 225].

Працювати над її перекладом з болгарської мови і переписуванням ігумен монастиря Різдва Пресвятої Богородиці о. Григорій, писар попович Михайло Васильович, син попа з Санока, розпочали 1556 року в селі Двірці (окремі дослідники її вважають слово «двірць» не назву поселення, а княжим двірцем) і закінчили в 1561-му. Тоді Пересопниця належала князю Івану Федоровичу Чорторійському, а переклад і написання здійснений коштом Анастасії-Параскеви княгині Гольшанської-Заславської, яка по смерті свого чоловіка князя Кузьми Заславського була ігуменею монастиря св. Тройці в Ізяславі з 1561 по 1566 роки. Про фундацію Пересопницької Євангелії дізнаємося з історичних джерел, зокрема з Післямови до Святого Письма в якій знаходимо такі думки:

– ...Євангелія ся написана накладом благовірної і христолюбивої княгині дружини Кузьми Івановича Заславського Параскеви, іначе Анастасії Юрівни уродженої княжни Гольшанської, при благовірному і христолюбивому князю Івану Федоровичу Чорторійському, зятя ся милостивого, частково при Пересопницькому Різдва-Богородичному монастирі, а частково в дівочому монастирі Заславському з 1561 року по 1566 рік, де

Анастасія Юрїївна по смерті чоловіка була ігуменею [23, 60–61].

Пересопниця Євангелія нараховує 482 паргаментних аркушів, мистецьки оздоблених малюнками, що зображають чотири чудові мініатюри євангелістів. Кожну мініатюру обрамлено мистецькими рослинними орнаментами. Золоте тло – сині, червоні, зелені кольори – надають всьому особливій урочистості й життєрадості. Також у ньому виразно відбиті фонетичні, граматичні й лексичні риси живої народної української мови XVI ст. [24, 52].

Відомий дослідник цієї безцінної праці духовно-національної пам'ятки доктор Лібацький А. характеризував її так:

– Написане пізнім уставом «Пересопницьке Євангеліє багато орнаментоване яскравим рослинним орнаментом в стилі італійського Відродження, оздоблене заставками і ініціалами. В Пересопницькій Євангелії чітко виявилися фонетичні, граматичні і лексичні риси живої української мови XVI ст. (перехід в закритих складах «о» та «е» в «і», а злиття «ві» і «я» в одному звукові й інше). Синтаксична будова дуже характерна для тимчасової народної розмовної української мови [25, 112].

Відомий дослідник Пересопницької Євангелії Осип Бодяньський знайшов святу книгу в бібліотеці Переяславської Духовної семінарії 1837 року (копія зроблена за гетьмана Івана Мазепи).

До 1917 року зберігалася в бібліотеці Полтавської Духовної семінарії. Вперше описана і частинно видана Григорієм Житецьким в Києві 1876 року нині зберігається в національній бібліотеці Академії наук України.

Рукописне Пересопницьке Євангеліє залишається найбільшою

пам'яткою українського православного духовного життя України, Української Православної церкви, яскравим свідком глибокої віри і духовності нашого народу, на ній в незалежній Україні складають присягу новообрані президенти вірою і правдою служити своєму народові і державі.

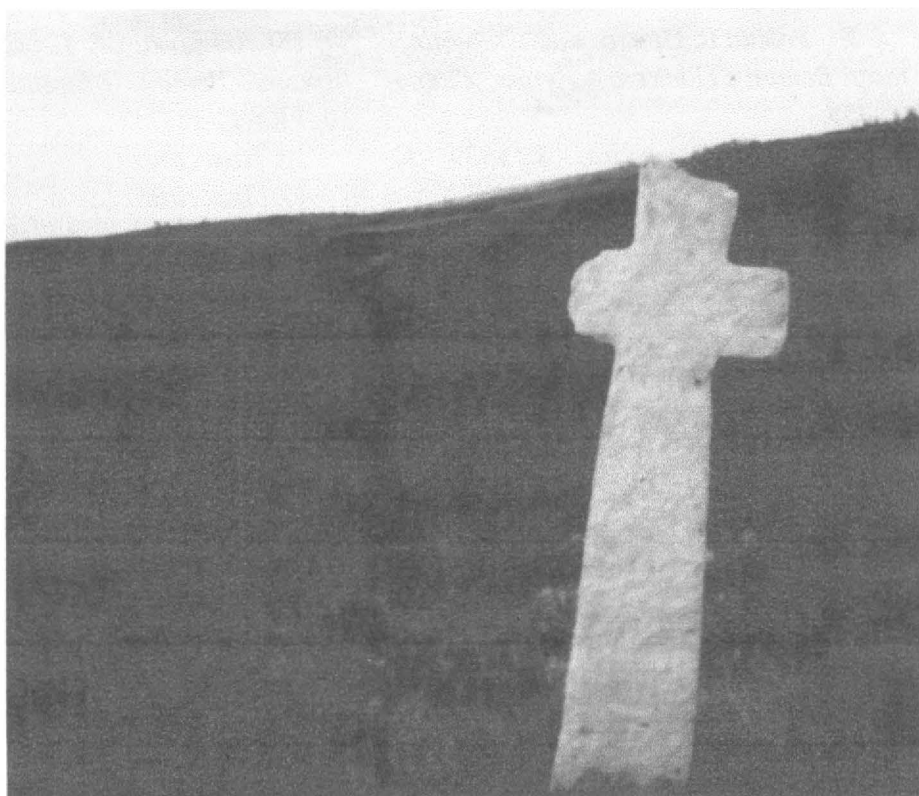
Пересопницький монастир в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці у своїй багатовіковій історії залишався важливим осередком духовності, освіти, науки й культури нашого народу, рідної землі, а його ченці впродовж віків були носіями глибокої віри – святого українського православ'я, а рукописне Пересопницьке Євангелія – твір ченців святої обителі над річкою Стубла залишається найвизначнішою пам'яткою нашої рідної мови, високоосвіченого на той час нашого духовенства, яке вже тоді прагнуло богослужінь живою народною, зрозумілою мовою для вірних, які разом з церковною ієрархією, прагнули бачити нашу церкву помісною, національною, про що свідчить сама позиція перекладачів і переписувачів: ігумена святої обителі отця Григорія і поповича Михайла Василевича. Отець Михайло Василевич був сином прото-попа з м. Сянока і належав до високоосвіченого українського духовенства, а поруч них і з ними були ще й інші безіменні помічники, імена яких загубилися на кривавих сторінках нашої історії.

Джерела та література:

1. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1986. – Т. 2 – С. 233.
2. Рожко В. *Хай візьме свого хреста й за мною йде...* – *Відомості*. – Лондон, 2003. – Ч. 3. – С. 50.

3. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000. – С. 359.
4. Літопис руський. – К., 1989. – С. 227.
5. Рожко В. Монастир святого Михайла біля Чорної річки. – Голос православ'я. – К., 2003. – ч. 20. – С. 7.
6. Цинкаловський О. – Цитована праця. – с. 224.
7. Рожко В. Хай візьме свого хреста й за мною йде... – Відомості. – Лондон, 2003. – Ч. 3. – С. 50.
8. Літопис руський. – Київ, 1989. – С. 397–398.
9. Цинкаловський О. – Цитована праця.
10. Там само. – С. 417.
11. о. Аполоній Сендульний. Село Пересопниця Рівненського повіту. – Волинські єпархіальні відомості. – Кременець, 1880. – Ч. 11. – С. 556–558.
12. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк, 2000. – С. 358.
13. Літопис руський. – К., 1989. – С. 381.
14. о. Аполоній Сендульний. Село Пересопниця Рівненського повіту. – Волинські єпархіальні відомості. – Кременець, 1880. – Ч. 11. – С. 557.
15. Лібацький А. Пересопниця. – Літопис Волині. – Вінніпег; 1972. – Ч. 10–11. – С. 111.
16. Там само.
17. Там само.
18. Там само.
19. Рожко В. Українське православне книгописання і книгодрукування історичної Волині XI–XX ст. – Луцьк, 2005. – С. 35.
20. Огієнко І. Українське монашество. – К., 2002. – С. 159.
21. Рожко В. Духовні православні освітні заклади Волині X–XX ст. – Луцьк, 2002. – с. 8.
22. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся, – Вінніпег, 1986. – Т. 2. – С. 225.
23. Дев'ятсотліття православ'я на Волині. – Житомир, 1892. – С. 60–61.
24. Онуфрійчук Ф. Пересопницьке Євангеліє. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1977–1978. – Ч. 12. – С. 52.
25. Лібацький А. Пересопниця. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1972. – Ч. 10–11. – С. 112.
26. Рожко В. Українське православне книгописання і книгодрукування історичної Волині XI–XX ст. – Луцьк, 2005. – С. 37.

Хрест на місці монастиря Різдва Богородиці в Пересопниці.

*Храм св. Миколая
в Пересопниці.*

*прот. Ігор ШВЕЦЬ,
кандидат богословських наук,
ректор Волинської Духовної семінарії*

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ - ПЕРЛИНА УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

*«Бог, Який багаторазово й різноманітно говорив здавна отцям через пророків, в останні ці дні говорив нам через Сина, Якого поставив спадкоємцем усього, що Ним і віки створив»
Євр. 1.1-2*

Створивши людину, як істоту розумну, свободну і безсмертну, Бог відкрив усе, що стосується її життя та спасіння. Божественне Об'явлення, про яке говорить нам ап. Павло (Євр. 1.1-2), було збережене завдяки записам обраних Богом людей-пророків, котрі залишили нам Святе Письмо Старого Завіту. Це ж зробили і апостоли Христові, які Його вчення, через написані ними Євангелія, передали усьому людству. Отже воля Божа була такою, щоб Його Об'явлення стало здобутком не тільки єврейського народу, але і «Нового Ізраїля», тобто всіх людей без винятку, які сприйняли Одкровення Боже у всій повноті, як Старозавітне так і Новозавітне. (Ос. 2.20; Рим. 9.25-26).

Щоб Слово Боже стало загальнодоступним потрібні були переклади Святого Письма. Перший з них – переклад 70-ти, септуагінта (від лат.

septuaginta) з єврейської на грецьку мову, зроблений в III ст. до Р.Х. в Єгипті при Птоломеї II Філадельфі [1, 14].

Саме ним скористалися у IX ст. великі просвітителі слов'янства святи Кирило і Мефодій, переклавши з нього Біблію на слов'янську мову. Згідно з «Vita Methodii», брати теж переклали з грецької Євангеліє і Апостол. Термін «Євангеліє» тут неоднозначний. Він може означати як повний переклад усіх чотирьох Євангелій, так і Апрокос (Aprokos – книга читаних на службах уривків з Євангелій). На думку дослідників, навіть якщо Кирило і Мефодій спочатку здійснили переклад виключно для богослужбових цілей (Апрокос), то з часом ця праця була доповнена і доведена до рівня Тетраевангелій [2, 87].

Найдавніші слов'янські манускрипти Нового Завіту, зі спадщини Кирила і Мефодія, які збереглися до сьогодні, такі: Зографське Євангеліє (XI ст., Македонія. Зберігається у Санкт-Петербурзі); Маріїнське Євангеліє (XI ст., Сербія. Зберігається у Москві); Євангеліє Ассемани – «Ватиканське Євангеліє» (XI ст. Зберігається у Ватикані); «Саввина кни-

га» (Апрокос. XI ст. Зберігається у Москві); Остромирове Євангеліє (Апрокос. 1056–1057 рр. Зберігається у Санкт-Петербурзі); Архангельське Євангеліє (1092 р.); Мстиславове Євангеліє (1117 р.); Галицьке Євангеліє (1144 р.) та інші [3, 443].

В часи Кирила і Мефодія мова слов'ян, як східних, так і західних, була близькою, тому переклад Просвітителів у великій мірі був зрозумілим для усіх. Але проблеми виникали вже на самих початках. Так, наприклад, у Моравії християнство появилось до святих братів у латино-німецькій формі зі своєю термінологією, яка ввійшла до народного вжитку. Кирило і Мефодій, перекладаючи Святе Письмо та богослужбові тексти, використовували цю термінологію, невідому для інших слов'ян. Тому після смерті слов'янських просвітителів та знищення їх здобутків діяльності католицьким німецьким духовенством у Моравії та Панонії, святі книги, перенесені у Болгарію при царі Симеоні на початку X ст., були очищені від моравізмів [4, 57].

Перенесене на Русь Святе Письмо та церковнослов'янське Богослужіння не могли повністю бути зрозумілим для народу, бо тут вживалася, хоч і споріднена, але своя мова. Вище духовенство, яке до монголо-татарської навали майже все походило з Греції, не піклувалося про переклад Богослужіння на народну мову. Цим займалися хіба що деякі приватні особи. Результатом спроби приватної особи наблизити церковнослов'янський текст Євангелія до народної південно-руської мови є Галицьке Євангеліє 1144 р. [5, 288]

Розглядаючи переклади Святого Письма та богослужбових книг XI – XIV ст., бачимо бажання вже тоді наблизити церковну мову до живої

мови народу, зробити її більш зрозумілою. При перекладах часто змінювались незрозумілі слова на нові – зрозумілі, а архаїчні форми – на нові форми. Таким чином скоро з'явилась так звана нова церковнослов'янська мова [6, 88].

Соціальне поневолення українського народу владою Речі Посполитої у XVI ст. супроводжувалось пригніченням національним та культурно-релігійним. Католицизм на українських землях був ідеологією панства і королівської влади, а православ'я стало релігією пригноблених мас. Тому справа перекладів Священних текстів українською мовою тісно пов'язана з тогочасним суспільно-політичним рухом в Україні, зокрема з необхідністю ведення релігійної полеміки, в процесі якої слід було посилатися на авторитетні джерела, що були б зрозумілі кожному [7, 15].

До перекладу Святого Письма староукраїнською писемно-літературною мовою спонукав і реформаторський рух, який у XVI ст. дійшов до України й захопив ряд знатних українських родин. Це було століття, коли майже вся Європа перекладала Біблію з латині, грецької та іврити на живі національні мови для ліпшого розуміння її людьми різного стану. Ідея перекладу біблійних творів народними мовами, на думку митрополита Іларіона, була найвизначнішою ідеєю Середньовіччя, а самі переклади стали найсильнішою ідеологічною зброєю проти католицизму [6, 19].

Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) пише: «На терені самої Волині повстає декілька культурних центрів, що в них жваво провадилась українська культурна праця; такими центрами в давнину були: Остріг, Володимир, Луцьк, Ковель, Дермань,

Крем'янець, Почаїв, Рахманів, Четвертня, Пересопниця, Дворець, Хорошів, Чорна...» [8, 157]

Отже в XVI ст. село Пересопниця з її Різдва-Богородичним православним монастирем було одним із культурних центрів. Прославилось воно тому, що серед найвизначніших пам'яток давніх перекладів Святого Письма на тогочасну українську мову в XVI ст. перше місце посідає знамените Пересопницьке Євангеліє – одна з найвдаліших спроб забезпечити українців зрозумілим текстом Благовістя Христового.

Знайдений у 30-х роках XIX ст. видатним українським та російським філологом-славистом Осипом Бодянським, рукопис Пересопницького Євангелія став об'єктом дослідження багатьох вчених лінгвістів та істориків. Серед них: Житецький П., Грузинський О., Огієнко І. (митр. Іларіон), Запаско Я., Гнатенко Л., Чепіга І. та інші. Думки дослідників є різними до багатьох питань, пов'язаних з Євангелієм з Пересопниці, зокрема і щодо її перекладача. Існують наступні погляди про творців перекладу:

1. Переклав архімандрит Григорій [9, 24].

2. Переклав Михайло Василієвич [7, 24].

3. Переклали архімандрит Григорій і Михайло Василієвич [10, 1–2].

Сучасний дослідник Чепіга І.П. вважає, що організатором і керівником роботи та автором перекладу Євангелія українською мовою був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій. О. Грузинський вважав, що архімандрит Григорій створив протографічний список перекладу, котрий був написаний тодішнім південно-руським скорописом [9, 3].

Із тексту рукопису видно, що в роботі над перекладом ар-

хімандрит Григорій надавав перевагу церковнослов'янським джерелам. Крім того, ним були використані й грецькі тексти Євангелій та західнослов'янські, ймовірно – польські, про що свідчить сумарії та їх правопис, в якому вживані орфограми як конфесійного, так і ділового письменства, на відміну від основного тексту рукопису, писаного за конфесійним узусом [14, 83].

Слід зауважити, що Пересопницьке Євангеліє почали перекладати в селі Дворець, поблизу Ізяслава на історичній Волині. Княгиня Анастасія Заславська з дому Гольшанських (в чернецтві Параскевія) була ігуменею тамтешнього монастиря. Черницею Параскевія стала після смерті свого чоловіка, князя Кузьми Івановича Заславського. Саме «накладом» тобто коштом цієї «благовірної і христолюбивої княгині», як засвідчено в книзі, воно й було створене. В Дворці написано перше Євангеліє – від Матвія [11, 23].

Знатна фундаторка книги і, очевидно, ініціаторка її ідейно-образної концепції та інші творці книги були свідомі незвичайності свого задуму. Євангеліє княгині Заславської – нове слово, задумане як переклад із церковнослов'янської мови на живу народну мову, тому переписувач Михайло Василієвич «Многогрійшний раб» у своїх приписках двічі підкреслює, що «всі зуполна виписанії книги чотирьох Євангелистов виложениї із язика болгарського на мову руськую, читачу милиї» [11, 23].

Невідомо що стало причиною перенесення в 1557 році праці над перекладом до Пересопницького монастиря Різдва Богородиці. Можливо, тут були кращі умови для роботи над книгою або у ньому були досвідчені писарі. У Дворецькому монастирі, як

новоствореному, могло й не бути потрібних книг, знову ж такі, очевидно, були в Пересопниці [12, 8].

Якщо архімандритові Григорієві належала організація та сам переклад тексту Євангелія, то Михайло Васи́лієвич виконував обов'язок переписувача, про що він сам свідчить. Михайло частково теж був редактором тексту. На користь авторської участі Михайла у цій праці говорить великий запис, складений ним і вміщений у кінці рукопису [7, 25].

Дубровіна Л.А та Гнатенко Л.А. вважають, що крім головного писця Михайла Васи́лієвича, сина протопопа з Сянока, був залучений ще один переписувач-копіїст, ім'я якого невідоме. Цю думку аргументують на основі вивчення тексту Євангелія. Вони ж припускають, що цим невідомим писцем міг бути сам архімандрит Григорій, який, відповідно, займався не тільки перекладом, але і написанням Святої книги [14, 85].

Ілюстрував Пересопницьке Євангеліє Антон Дяк – художник Волинського воєводи князя Олександра Чорторийського. Воєвода мешкав у своєму родовому замку в Літовежі, що поблизу Володимира-Волинського, і постійно тримав біля себе свого художника. Звісно, такий поважний вельможа користувався послугами талановитого маляра. Саме Антон виконав для знаменитого рукопису чотири мініатюри євангелістів, якими відкриваються тексти усіх чотирьох Євангелій. Мініатюри зроблені на ґрунті, з клейовими різнобарвними фарбами на золотому тлі. В орнаментальній рамці під кожною мініатюрою вміщено текст, коротку анотацію з відомостями про євангеліста та вказівку про кількість глав, зачал, стихів тощо. Мініатюри обрамлені широкими бордюрними

рамками з рослинним орнаментом [13, 50–51].

Не вдаючись до всіх деталей художнього оформлення Пересопницького Євангелія, треба сказати, що маляр Антон поєднав західноєвропейську та місцеву мистецькі традиції. Плетінчаста й рослинна орнаментика рукопису, зберігаючи певну єдність з мистецтвом Відродження, має яскраво виражений характер українського книжкового мистецтва, тісно пов'язаного зі східнослов'янськими традиціями. Тож не даремно сучасні мистецтвознавці називають Пересопницьке Євангеліє перлиною українського книжкового мистецтва XVI ст. [13, 50–51]

Творці Пересопницького Євангелія використали для написання не дешевий папір, а дорогий пергамент. На перший погляд це виглядало як анахронізм у справі книгописання, але такий матеріал давав певні переваги: «Як легко ковзало на його відшліфованій пемзою поверхні гусяче перо, виводячи під лінійку рядки монументального уставу! Як гладенько, рівномірно стелилася позолота в мініатюрах, заставках, ініціалах... Залиті золотистим сьйвом, виткані краї гінким ренесансним рослинним візерунком, аркуші і зображення євангелістів своєю суцільно-декоративною площиною нагадують українські килими», – пише мистецтвознавець В. Глинчак [11, 23].

Повернімося до мети написання Євангелія. Про бажання отримати Благовістя на зрозумілій народній мові було вже сказано. Крім цього, Свята Книга мала конкретне призначення – використання її під час богослужіння. Сумнівів в цьому не може бути. Іншої долі їй не бажали благочестиві і побожні архімандрит Григорій із помічниками та й сама ігуменя

Параскевія Заславська. Для цього текст Євангелія був поділений на зачала та зроблені вказівки у тексті про закінчення окремих читань.

Майбутня доля Пересопницького Євангелія мала свої трагічні і славні сторінки, про які фундатори та творці його не могли й подумати і мріяти. Після написання Євангеліє тривалий час зберігалось в Пересопницькому монастирі. Внук княгині Анастасії (Параскевії) Заславської Юрій зрадив святому православ'ю. В 1630 році на прохання його сина, князя Миколая Чорторійського, король Сигізмунд III передав монастир з майном Клеванській єзуїтській колегії, куди і забрали Євангеліє [15, 359].

Під час Хмельниччини клеванські єзуїти були розгромлені козацькими військами. Ймовірно, після цього Євангеліє опинилось на Подніпрянщині, де потрапило до гетьмана Івана Мазепи, який подарував його у 1701 році Переяславському кафедральному собору. Потім власником Пересопницького Євангелія стала Переяславська духовна семінарія, де і виявив її у 1837 році вже згадуваний Осип Бодяньський. У 1845 році співробітник археографічної комісії Тарас Шевченко ознайомився з безцінним рукописом. Український геній відзначив вишукане і розкішне оздоблення рукопису, а також те, що він написаний «малороссийским наречием 1556 года» [11, 23].

У 60-х роках ХІХ ст. семінарію перевели до Полтави, куди помандрувало і Євангеліє. У 1873 році Полтавський архієрей передав цей рукопис у Петербург міністрові народної освіти графові Д. Толстому, а в 1881 році ця пам'ятка якимось дивом повертається до Полтавської духовної семінарії. Після Жовтневого перевороту (1917 р.) Євангеліє зберігалось у

фондах Полтавського історико-краєзнавчого музею. В 1941–1945 рр. рукопис знаходився в Уфі. Після війни Пересопницьке Євангеліє потрапило до фондів музею-заповідника Києво-Печерської лаври. У 1948 році передане воно у фонди Державної публічної бібліотеки АН УРСР (зараз Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського) [12, 8].

У грудні 1991 року під час церемонії інавгурації, поклавши руку на Пересопницьке Євангеліє, президент України Леонід Кравчук присягав вірно служити своєму народові. Так українська національна реліквія дістала статус одного із символів державності України ХХ ст. Присягу на Пересопницькому Євангелії прийняли і всі наступні президенти [13, 55].

Підсумовуючи сказане, в першу чергу слід зазначити, що український народ у своїй духовній скарбниці має безцінну перлину – Пересопницьке Євангеліє. Воно появилось завдяки співпраці талановитих і благочестивих наших краян – справжніх патріотів своєї Батьківщини. Серед них представники князівського роду, духовенства і звичайних людей. Всі вони були пройняті ідеєю донести Слово Боже рідному народові на зрозумілій мові. Ними рухали ті ж мотиви й почуття, які мали й інші перекладачі Святого Письма: 70 тлумачів, блаженний Єронім, святі Кирило і Мефодій. Здійснення такої праці вимагало певного духовного освітнього рівня суспільства. Як бачимо, у ХVІ ст. наша православна еліта не поступалась еліті європейській. За словами історика Володимира Рожка: «Пересопницьке Євангеліє є свідченням високої духовності нашого народу, воно ставить його поряд з іншими європейськими народами за тогочасним культурним розвитком, є без-

цінним скарбом нашої тисячолітньої християнської культури» [15, 359].

Книга давно вийшла за церковні межі. Нею цікавляться історики, вивчають лінгвісти, захоплюються мистецтвознавці. Вона надихнула для здійснення чергових перекладів Святого Письма на українську мову Пантелеймона Куліша, Івана Левицького, Івана Пулюя, Івана Огієнка (митрополит Іларіон), Івана Хоменка та інших. Пересопницьке Євангеліє – один із символів нашої державності, невід’ємний чинник нашого українського буття.

Джерела та література:

Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2007.

1. Рижский М. Книга Иова. Из истории библейского текста. – Новосибирск: Наука. Сибирское отделение, 1991.

2. Власто А. Запровадження християнства у слов'ян. – К.: Юніверс, 2004.

3. Головащенко С. Біблієзнавство. – К.: Либідь, 2001.

4. Кобрин М. Про мову Богослуження. – Рівне, 2004.

5. Голубинский Е. История Русской Церкви. – Т. I., ч. 2. – М., 1900.

6. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехів-

ський Апостол. – Варшава, 1930.

7. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. – К.: Літтон, 2001.

8. Огієнко І., митр. Історія українського друкарства. – Вінніпег, 1983.

9. Грузинский А. Пересопницкое Евангелие как памятник искусства эпохи Возрождения в Южной России в XVI в. – К., 1911.

10. Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков. – К., 1876.

11. Глинчак В. Книга присяги. Пересопницьке Євангеліє – відоме і не відоме//Дзеркало тижня № 5 (533). – 2005. – 12 лютого.

12. Кралюк П. Євангеліє княгині Жеславської//День. – К., № 134–135. – 2010. – 30–31 липня.

13. Федоришин М. Пересопницька перлина. До історії реформаційного руху в Україні. Книга 2. – Рівне, 2005.

14. Дубровіна Л., Гнатенко Л. Археологічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 р. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – К.: Літтон, 2001.

15. Рожко В. Православні монастирі Волині і Полісся. – Луцьк: Медіа, 2000.

*Михайло УСТИМЧУК,
студент IV курсу
Волинської Духовної семінарії;
Федір УСТИМЧУК,
студент III курсу
Волинської Духовної семінарії*

МІСТЕЧКО ПЕРЕСОПНИЦЯ І ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ В ДОСЛІДЖЕННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ВОЛИНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Бо кожен, хто просить – одержує, хто шукає – знаходить, а хто стукає – відчинять йому.

Матвія 7.8

Українці з історичної Волині, опинившись після Другої світової війни в Північній Америці – США і Канаді, не лише думали про свій матеріальний добробут, а й духовну, науково-видавничу діяльність.

В 1951 році в місті Вінніпезі (Канада) волиняни організували Інститут дослідів Волині, головне завдання якого було науково-дослідна і видавнича діяльність з історії, інших наук їх малої батьківщини – Волині [1, 44–45].

В 1953 році вийшло перше число «Літопис Волині» науково-популярний збірник з волинезнавства – неперіодичний друкований орган цієї науково-дослідної видавничої інституції волинян Вінніпегу і всієї захід-

ної волинської діаспори [2, 44–45].

Від часу заснування Товариства «Волинь» та Інституту дослідів Волині до наших днів вийшло 20 чисел збірника «Літопис Волині», які стали важливим історичним джерелом волинезнавчої науки.

Літописне містечко Пересопниця та Пересопницьке Євангеліє, 450-річчя з дня його написання в Різдво-Богородичному монастирі ігуменем Григорієм і поповичом Михайлом Василевичем з м. Сянок (нині в межах Польщі) посіли гідне місце в наукових дослідженнях науковців з Інституту дослідів Волині, які були надруковані в «Літопису Волині» за 1972 (ч. 10–11) та 1977–1978 (ч. 12) роки [3, 105–113, 53–54].

Особливо цінна є наукова розвідка доктора А. Лібацького «Пересопниця» в якій він розкрив невідомі літописні сторінки заснування самого містечка, монастиря Різдва Пре-

святої Богородиці, історію написання «Пересопницької Євангелії». Про саме містечко доктор А. Лібацький, зокрема, пише: «Пересопниця – було колись столичним містом удільного українського князівства. Назву свою виводить від староукраїнського слова «переспа» – земляні укріплення, хоч є і декілька інших передань про походження назви цього стародавнього поселення.

Згідно з місцевими народними переданнями, в старовину якийсь князь мав у своєму володінні сто міст, і це село Пересопниця першим з тих сто, звідси і пішла назва Пересотниця, яка пізніше змінилася на Пересопницю [4, 105].

Автор в своїй науковій розвідці подає і першу літописну згадку про Пересопницю під датою 1146 рік, тоді вона входила до складу Турівського князівства й відіграла важливу роль у князівських міжусобних війнах, які тривали десятки років, але найбільшого свого розвитку досягло містечко за князя Мстислава Німого, котрий разом з іншими волинськими князями брав участь у битві 1223 році на річці Калці з татарами, де він показав себе як мужній, хоробрий воїн. Доктор А. Лібацький дотримувався в своїй науковій розвідці думки, що засновником монастиря Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці і був князь Мстислав Німий, який повернувся з битви на р. Калці живий і здоровий та в подяку за це Господеві заснував цю святу обитель [4, 110].

Минали століття, мінялися власники Пересопниці, а ними короткий час були: князь Андрій Боголюбський, князь Іван Мстиславович, князь Василь Романович та інші.

В 1240 році татари під проводом Батия, – читаємо в історичному джерелі, – зруйнували і спустошили всі

волинські міста, в тому числі і Пересопницю, яка з того часу втратила назавжди своє багатство і політичне значення [5, 109].

З 1319 року Пересопницьке, Луцьке князівство переходить під владу великих князів Литовських і стає власністю князя Любарта Гедеміновича. Містечко і надалі продовжувало бути жертвою татар, які час від часу спустошили нашу землю, вбивали, палили, грабували.

З 1501-й по 1770 рік Пересопниця, – як це справедливо стверджує доктор А. Лібацький, була складовою частиною великих володінь князів Чорторійських. Саме завдяки цим князям і було відновлено на початку XVI століття монастир Різдва Пресвятої Богородиці. Про давність цієї обителі Божої автор наукової розвідки «Пересопниця» наводить уривок з грамоти польського короля Олександра від 1505 року: «... з века в тому монастирю прислухает» [6, 556–558].

Доктор А. Лібацький про монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці у своїй науковій розвідці подає таку інформацію: «Перша згадка про Пересопницький монастир знаходиться під 1490 роком в вимінній записці старости Луцького ігуменові Іларіонові. Про цей монастир є писемні документальні згадки в акті 1526 року. Під кінець XVI ст. Пересопниця належала князю Юрію Івановичу Чорторійському, а по ньому власниками обителі були: княжна Катерина Чорторійська-Загоровська, княжна Олена Горностай» [7, 111].

Час, коли в монастирі Різдва Пресвятої Богородиці 1561 році була закінчена праця ігумена Григорія та поповича Михайла Василевича родом з м. Сянока, Пересопниця належала князю Івану Федоровичу Чорторійському.

Доктор А. Лібацький в своїй науковій розповіді залишив нам такий опис Пересопницької Єванглії: «... переклад був завершений заходами Анастасії-Параскеви княгині Гольшанської-Заславської. «Пересопницьке Євангеліє» написано пізнім уставом, багато орнаментоване яскравим рослинним орнаментом в стилі італійського Відродження, оздоблене мініатюрами Апостолів, заставками й ініціалами. В. Пересопницькій Єванглії чітко виявилися фонетичні, граматичні і лексичні риси живої народної української мови в XVI ст. [8, 112]

В подальших своїх думках про Пересопницьку Євангелію доктор А. Лібацький ділиться з нами і самою долею цього рукописного Богослужбового унікального твору: «Пересопницьке Євангеліє була знайдена Осипом Бодяньським в 1837 році в бібліотеці Переяславської семінарії (копія зроблена за гетьмана Івана Мазепи?). До 1917 року вона зберігалася в бібліотеці Духовної семінарії в Полтаві. Вперше описана і частинно видана Григорієм Житецьким, Київ 1876 року, тепер зберігається в Державній публічній бібліотеці академії наук України [9, 112–113].

На закінчення своєї обширної наукової розвідки доктор А. Лібацький подав опис Пересопниці та її околиць 60–70 років ХХ ст., археологічних знахідок ХІХ ст., дерев'яної церкви св. Миколая невідомо коли і ким побудованою на давньому городищі над Стублою, дзвіниці на чотирьох стовпах, місце, де стояв монастир Різдва Пресвятої Богородиці в урочищі «Постівник» де нині як свідок обителі Божої стоїть кам'яний хрест».

Доктор А. Лібацький до дуже цінної наукової розвідки про літописне містечко Пересопницю, Різдво Пресвятої Богородиці монастир, Пересо-

пницьке Євангеліє не подав переліку документальних та історичних джерел за невідомої нам причини, що ще більше збагатили б високий науковий рівень цього дослідника та його наукового доробку.

На думку авторів цієї статті, доктор А. Лібацький при написанні своєї наукової розвідки «Пересопниця» в основному використав такі історичні джерела:

1. о. Аполоній Сендульський. Село Пересопниця Рівненського повіту//Волинські Єпархіальні відомості. – Крем'янець, 1880. – Ч. 11. – С. 556–558.

2. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся.

3. Словник географічний королівства Польського і інших країв слов'янських.

4. о. Миколай Теодорович. Статистичний опис церков і парафій Волинської єпархії. Ровенський повіт.

Продовженням і доповненням статті доктора А. Лібацького «Пересопниця» («Літопис Волині» ч. 10–11. – Вінніпег, 1972 рік) є наступна коротка наукова розвідка під назвою «Пересопницьке Євангеліє» в «Літопису Волині» ч. 12. (С. 51–52) авторства Федора Онуфрійчука.

Федір Онуфрійчук був рідним братом довголітнього голови Управи Товариства «Волинь» у Вінніпезі Іллі Онуфрійчука, мав багато наукових праць з різних ділянок науки.

На початку своєї статті «Пересопницьке Євангеліє» Федір Онуфрійчук подав короткий опис села Пересопниці, навколишніх місць, опис давніх з Х–ХІ ст. земляних валів, вказав першу літописну дату, занесену в аннали нашої історії та монастиря Різдва Пресвятої Богородиці. Зокрема, про цю святую обитель Божу він писав: «Із цим монастирем є по-

в'язана великою ваги подія в історії української писемності, а саме у році 1561 було закінчено переписування так званого Пересопницького Євангелія, якого на тогочасну живу українську мову переклали архімандрит монастиря Григорій і попович Михайло Василевич [10, 52].

В подальших його наукових роздумах знаходимо і короткий опис самої Пересопницької Євангелії: «Це Євангеліє було переписане на 482 паргаментних аркушах, по мистецькому оздоблене малюнками, що зображають чотири чудові мініатюри Євангелістів. Золоте тло – сині, червоні і зелені кольори надають всьому особливої урочистості і життєрадісності. Також у цьому Євангеліє є виразно відбиті фонетичні, граматичні і лексичні риси живої української народної мови XVI ст. [11, 52]

Слід наголосити, що наукова розвідка доктора А. Лібацького «Пересопниця» доповнена світлинами археологічних знахідок з Пересопниці та її околиць. Титульною сторінкою самої Євангелії та двома мініатюрами євангелістів Марка і Матвія, а стаття Федора Онуфрійчука «Пересопницьке Євангеліє» – світлиною мініатюри євангеліста Марка.

Наукові розвідки доктора А. Лібацького, Федора Онуфрійчука, надруковані в двох числах «Літопис Волині» у Вінніпезі, не лише збагатили й поповнили волинезнавчу науку про літописне містечко Пересопниця, мо-

настир Різдва Пресвятої Богородиці, Пересопницьке Євангеліє, а й підняли на високий науковий рівень саме трактування цієї важливої для нас теми, показали всьому тогочасному українському світові на Заході неповторні духовні скарби нашої святої Української Православної Церкви і українського народу.

Джерела та література:

1. Рожко В. Інститут дослідів Волині і Товариство «Волинь» та їх науково-видавничу діяльність в Канаді. – Архіви України. – К., 1992. – Ч. 1-3. – С. 44-45.
2. Там само.
3. Лібацький А. Пересопниця. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1972. – Ч. 10-11. – С. 105-113; Онуфрійчук Ф. Пересопницьке Євангеліє. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1977-1978. – Ч. 12. – С. 53-54.
4. Там само. – Ч. 10. – С. 110.
5. Там само. – С. 109.
6. о. Аполоній Сендульський. Село Пересопниця Рівненського повіту. – Волинські Єпархіальні відомості. – Крем'янець, 1880. – Ч. 11. – С. 556-558.
7. Лібацький А. – Цитована праця. – С. 111.
8. Там само. – С. 112.
9. Там само. – С. 112-113.
10. Онуфрійчук Ф. Пересопницьке Євангеліє. – Літопис Волині. – Вінніпег, 1977-1978. – Ч. 12. – С. 52.
11. Там само.

*Віктор ТЕРЛЕЦЬКИЙ,
член Національної спілки
письменників України*

ВОЛИНЬ У ПРАЦЯХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Природознавець за університетською освітою Михайло Максимович (1804–1873) був також фольклористом, етнографом, істориком. У кожній з цих галузей наук він заявив про себе на повний голос. Михайло Драгоманов стосовно останньої царини прикладання його знань і сил наголосив: «М. О. Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філософською установою» [1].

Михайло Олександрович у своїх працях висвітлював історію старого Києва, землі Київської, київських храмів (Св. Андрія, Києво-Софійського собору, Св. Кирила, Печерської лаври), Видубецького монастиря, Лаврської Могилянської школи тощо. Водночас чимало його розвідок стосується історичного минулого Волині. Якась не висвітлена в літературі невідома незборима і втаємничена сила повсякчас притягувала вченого до цього регіону України.

Ще року 1840 в альманасі «Киевлянин» (Кн. 1. – С. 231–253), який він започаткував і видавав, Максимович вміщує «Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах и о князях ими владевших». Тут вперше (після опису О. Бодяньським в «Журнале Министерства народного просвеще-

ния» (1838. – Кн. 5) він згадує Пересопницьке Євангеліє. Згодом у статті «Книжная старина южнорусская», спочатку надрукованій в журналі «Временник общественной истории и древней истории» (1850. – Кн. 2. – С. 117–138), вже зробив спробу викласти історію книгодрукування в Україні. Для того часу це був дійсно вагомий крок у розвиток українського книгознавства.

Природно, що в першому розділі цієї праці – «Начало книгопечатания в южной Руси» – він повів мову про Пересопницьке Євангеліє. Максимович одразу побачив, що у цій славетній пам'ятці XVI століття відбулося намагання зблизити Святе Письмо з народною мовою. У цій Першокнизі (за його словами) «многие церковно-славянские слова и обороты заменены или пояснены словами языка южнорусского «для лучшего выrozumления люду христианского посполитого» [2].

Максимович доніс до читачів історію появи цієї книги: «Это Евангелие писано на Волини, в Пересопницком монастыре, 1556–62 года, иждивением благочестивой княжны Настасии Юрьевны Заславской, урожденной Гольшанской. Над ним трудился Пересопницкий архимандрит Григорий,

а писцом оного был Михайло Васильович сын Протопопа Саноцкого. Евангелие писано на пергаменте, в лист, со всей старинной роскошью книгописной» [3].

У деяких сучасних джерелах ці рядки вченого дещо уточнюються, доповнюються. Сповідь свідчить, що Евангеліє руською мовою було виготовлено на замовлення у згаданий час княжною з роду Гольшанських Анастасією Юрїівною Заславською (?–1561) в останні роки її життя. Робота проводилася сином сяноцького протопопа Михайлом Васильовичем та архімандритом Григорієм у монастирі с. Двірці, однак «завершена була в Пересопниці; і тому ця пам'ятка відома як Пересопницьке Евангеліє» [4].

Михайло Максимович далі сповідав, що на його час Пересопницьке Евангеліє зберігалось в Переяславському монастирі, якому подарував його в 1701 році гетьман Іван Мазепа як будівничий монастиря. Та чи все тут правильно? Михайло Максимович, виходець із цього регіону України, міг, певна річ, дещо знати про Вознесенський (собор!) у Переяславі. І в першу чергу від свого дядька І.Ф. Тимківського (1773–1853), який був директором Новгород-Сіверської гімназії.

І.Ф. Тимківський народився в Переяславі, вчився у школі Золотоніського Благовіщенського монастиря, потім – у Переяславській колегії. Однак у виданні «Іван Мазепа як будівничий української літератури» відомого дослідника Сергія Павленка не знаходимо згадки про Пересопницьке Евангеліє. Натомість у розповіді про храми Переяслава сповідається про закладення в ньому в 1695 р. Вознесенського собору, який був зведений року 1700-го. І далі він додає, що кти-

тор – Іван Мазепа – зробив такий подарунок єпископії: «Евангелие. Року 1701 июня в I день. Діалал иноземец Георгій Фрибут вісу серебра двенадцать фунтов, пробы четырнадцатой» [5]. Не знаходимо відомостей про цю славетну пам'ятку і в праці відомого кандидата архітектури В.В. Вечерського «Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України» (К., 2005/. Є лише згадка стосовно Волині, що «в 1585 р. спорудив Переяславську фортецю князь К. Острозький». Це поза всіляким сумнівом Костянтин (Василь) Костянтинович Острозький (1526–1608), засновник Острозької академії і друкарні в Острозі, а з 1559 року київський воєвода.

У згадуваному нами розділі «Начало книгопечатания в Южной Руси» Максимович висловив припущення, що намагання зблизити Святе Письмо з народною мовою могло бути збуджене, підштовхнуте прикладом уродженця «Полоцького» (тобто м. Полоцьк – В.Т.), вченого-гуманіста, фундатора східнослов'янського книгодрукування Франциска Скорини (бл. 1490 – бл. 1541). Щоправда, Максимович подав його в статті лише як «доктора медицини». Хоча надалі згадав і як видавця: «... в 1517–19 годах напечатан был по частям перевод Библии нашего полочанина Скорины, под названием: Библия Руска, иждивением Богдана Онукова. Вслед за тем учредилась типография и в литовско-русской столице Вильне, в доме Бабича, где неутомимый Скорина, в 1525 году, издал сперва Апостол, потом Акафисты и Каноны». І вже тут Михайло Максимович не зміг утриматися від вельми радісного вигуку: «Вот первенцы книгопечатания русского!» [6].

Повернімося до згадки Михайлом Максимовичем «благочестивой

княжны Настасии Юрьевны Заславской, урожденной Гольшанской», яку вчений подає як особу «иждивением» якої в 1556–1561 роках було написано Пересопницьке Євангеліє. У статті «О надгробках в Печерском монастыре» він пише: «из дома князей Голшанских или Ольшанских погребена была возле великой Печерской церкви княжна Юлиания Юрьевна, скончавшаяся на 16 году своей жизни и сподобившаяся святого нетления. Честные мощи святой Юлиании княжны Ольшанской обретены в начале XVII века, в правлении архимандрита Єлисея Плетенецкого, и тогда же положены были в юго-западном угле Печерской церкви. При митрополите Петре Могиле они переложены в новую раку, в которой и почивали открыто до 1718 года; а после оного поставлены во гробе в Антониевой пещере» [7]. У примітці до сказаного Максимович додав: «На первоначальном гробе Юлиании была серебряная вызолоченная доска с изображением герба князей Ольшанских и с надписью: «Иулиания княжна Ольшанская, дочь князя Георгия Олшанкого, представлявшаяся девицею, в лето от рождения своего шестонадесять». Продолжуючи свою історичну розвідку, він закінчив її так: «Мы имеем некоторые основания думать, что сия святая княжна жила в первой половине XVI столетия». І обіцяв читачам: «Об этом скажем подробнее в статье о Пересопнице и Дубровицах».

Вчитуючись у ці рядки історика-дослідника, як не дійти висновку, що Юліана Юрїївна Ольшанська і Анастасія Юрїївна, народжена Гольшанська (за чоловіком – Заславська), походили з одного і того ж княжого роду. Ми, безперечно, вдячні Максимовичу, бо саме він доніс до нас деякі свідчення про рід князів Голь-

шанських (в іншому місці він пише – Ольшанські), одна з яких – Анастасія Юрїївна – подарувала усім нам величну пам'ятку – Пересопницьке Євангеліє. На жаль, відсутні дані про цей рід у «Малороссийском гербовнике», укладеному В. К. Лукомським та В. Л. Модзалевським (СПб, 1914). Їх не знаходимо ні в описі родів, ні в поданих зображеннях як малоросійських, так і польських гербів.

Не згадується ім'я княжни Юліани Ольшанської в укладеному Людмилою Проценко «Київському некрополі» (К., 1994). А вона ж похованням у Києво-Печерській лаврі відвела чимало сторінок своєї книжки. Правда, мусимо зауважити, що авторка обмежувалася вказівками на місця упокоєння у храмах, кладовищах Києва тільки письменників. Проте ж описала поховання в Успенському соборі К. І. Острозького, одного часу як київського, так і волинського маршалка. І як Михайло Максимович в статті «О надгробках в Печерском монастыре» навела текст епітафії на надгробку, змінивши текст на сучасну мову. Ми ж подамо текст історика-дослідника: «Константин Иоаннович, князь Острожский, воевода Троцкий, гетман великого княжества Литовского; по многим победах от смерти полягши, zde погребен, Лета от Р.Х. 1533, имей лет 70, одержал побед 43» [8].

Ця особа заслуговує на нашу велику увагу. Князь, великий гетьман литовський, староста брацлавський, луцький і вінницький, був українським державним і військовим діячем. Із тих 63 перемог, зазначених в тексті епітафії на його надгробку, відзначимо перемогу над московським військом під Оршею в 1514 році. Як оборонець православної церкви, будівничий храмів, щедрий благодійник-меценат, зокрема Києво-Печер-

ської лаври, він і був похований в ній. На жаль, його надгробок було зруйновано 1941 року.

Доля ж Анастасії, «иждивением» якої побачило світ Пересопницьке Євангелії, щось не простежується. В усякому разі – нам не відома. Майже століття після смерті К.І. Острозького його рід згас. Це сталося, коли відійшов з життя онук князя Януш Острозький (1564–1620 рр.) [9].

Отож частина його князівства була затверджена королем Польщі (з 1674 року) Яном III Собеським (1629–1696) за Любомирськими, за іншими даними – за Заславськими [10], а потім володіння перейшли до князів Сангушків [11].

Рід Острозьких, який на думку багатьох дослідників походив від турово-пінських Рюриковичів, привертав особливу увагу Максимовича. У 1841 році на сторінках альманаху «Киевлянин» (с. 289–301) він друкує «два письма князя Острожского». Плідним був для історика рік 1847-й. В «Чтениях в Императорском обществе истории и древностей российских» (кн. 5.– С. 137–142) Максимович подає «Описание города Острога». У статті «Почерки Киева» – вступі до праці «Обозрение Киева в отношении к древностям» (К., 1847) – шанобливо згадує Василя Костянтина Острозького (1526, за іншими даними – 1527–1608), князя, сина К.І. Острозького, київського воєводу, також великого мецената української культури: «В тяжкие времена пробудилась в Киеве та внутренняя духовная сила его, которой предназначено было ему действовать во благо Руси; и он вновь явился блюстителем и поборником ее веры и просвещения. Особенно памятными подвижниками того времени были: воєвода киевский князь Константин Острожский [12].

Захоплення діяннями Острозьких не приглушував для Максимовича час. У власному виданні «Украинец» (1864, кн. 2.– С. 17–22) з'являється його праця «О литовском гетмане князе Острожском». А двома роками згодом в «Киевских епархиальных ведомостях» (№№ 3, 4, 6, 7, 9, 10) публікуються «Письма о князях Острожских к графине А.Д. Блудовой Михайла Максимовича».

Графиня Антоніна Дмитрівна Блудова (1813, за іншими даними – 1812–1891) була досить відомою особою протягом майже всього ХІХ століття. Дочка одного із засновників літературного товариства «Арзамас» (1815–1818), згодом діловода Верховної слідчої комісії в справі декабристів (1826), вона підтримувала тісні стосунки з членами літературного гуртка батька – Дмитра Миколайовича, зокрема з О.С. Пушкіним, залишивши у своїх «Записках» спогади про поета. Людина чудової освіти, великої культури, камер-фрейліна (з 1863 р.), Антоніна Блудова протягом останніх десятиріч життя активно підтримувала справу православ'я на Волині, заснувала в Острозі Кирило-Мефодіївське братство.

Михайло Максимович, як це бачимо навіть із названої нами останньої його публікації, мав з нею зв'язки, листування. У стінах музею-заповідника «Слово о полку Ігоревим» на території Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря авторові цієї статті вдалося побачити його лист до А.Д. Блудової. Текст коротенького послання багато про що говорить: «Милостивая Государиня графиня Антонина Дмитриевна! Посетив нынешним летом Киев, я напечатал мои к Вам «Письма о князях Острожских», отдельно книжкою, которую при сем препровождаю к Вам

в трех экземплярах и прошу принять ее в знак моего искреннего уважения к особе Вашей и Вашему попечению об Острожском братстве, поручая благосклонному вниманию Вашему себя, имею честь быть Вашего сиятельства покорным слугою Михаил Максимович. 25 ноября 1866 года. Киев».

Зацікавленістю і вивченням історії з'явлення Пересопницького Євангелія – книги, на оригіналі котрої з 1991 року присягають Президенти України, а презентація її факсимільного видання прокотилася по території як Правобережної, так і Лівобережної України, не вичерпується увага Максимовича на Волині. Про це говорять навіть самі назви його праць: «Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах и о князях ими владеющих» («Киевлянин», 1840. – Кн. 1. – С. 231–253); «Волинь до XI века» («Киевлянин», 1841. – Кн. 2. – С. 289–297); «Два письма князя Острожского» (Там само. – С. 289–301); «Описание города Острога» (Чтения в Императорском обществе истории и древностей – 1847. – Кн. 5. – С. 137–142); «Заметка о словутном певце Митусе, упоминаемом в Волинской летописи под 1241 годом» («Основа», 1861. – Кн. 6. – С. 19–20); «Заметка о земле Волинской» («Украинец», 1864. – Кн. 2. – С. 12–17); «О литовском гетмане князе Острожском» (Там само. – С. 17–22).

Про Волинський літопис, складений на Волині близько 1290 р., Максимович згадував у праці «О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопрощлым народом» («Русская беседа», 1857. – Кн. IV). Її надрукував як лист авторіві шовіністичної «теорії» – російському історикові, письменнику Михайлу Погодіну (1800–1975), котрий твердив, що нібито до татарської навали

Подніпров'я було заселене великоросами, а українці вийшли з Карпат і поселилися над Дніпром в XVI ст. Максимович навів слова «Димтрия, тысяцкого киевского», намісника Данила Романовича Галицького, який керував обороною Києва від монголо-татарських орд. Слова, сказані воеводою на адресу хана Батия: «Земля ти есть сильна; сберуться на тя, и не пустят тебе в землю свою!» І наголосив: «эти слова из Волинской летописи заимствованы в позднейшую Воскресенскую летопись (до литописного зводу XVI ст. московської орієнтації. – В. Т.) вместе с другими выражениями о нашествии Батгя на Киев» [13]. До речі, Волинський літопис зберігся в складі Іпатського та Хлебніковського списків Іпатського літопису.

У праці «О Лаврской Могилянской школе», прочитаної ним 25 січня 1847 р. на засіданні Товариства історії та старожитностей російських при Московському університеті, згадав Острозьку Біблію, надруковану року 1581-го І. Федоровим у м. Острозі. У промові звернув увагу слухачів, що «По обычаю тех времен, редкая книга выходила в свет, не украшенная гербом какого-нибудь вельможи и стихотворным к нему надписанием. Довольно вспомнить Острожскую Библию со стихами Даниловича» [14]. Дослідники вважають, що Острозька Біблія була першим повним виданням Біблії в перекладі церковнослов'янською мовою в давньоукраїнському варіанті.

На сторінках публікацій Максимовича виринають імена осіб Волинського краю. Зокрема про Феофілактика Лопатинського (?–1741), вихованця Київської академії («Об участии и значении Киева в общей жизни России»). Історик назвав його

«славним страдальцем за православие». Бо дійсно на долю цього уродженця Волині випало притягнення до відповідальності Синодальним судом за твори 1732, 1735 років; перебування у в'язниці з 1735-го до 1740 року. Згадує у тому листі до М.П. Погодіна Володимира Васильовича (?–1288), князя Волинського з 1272 р., сина Василька Романовича, пишучи про поховання цього «набожного князя» у Володимирі-Волинському. За літописом, бо «бысть книжник велик и філософ», мав велику бібліотеку й сам переписував книги.

Серед тих, хто особливо поважав діяльність та науковий внесок Михайла Максимовича, був М.П. Драгоманов. На смерть колишнього першого ректора Київського університету св. Володимира вихованець історико-філологічного факультету цього вищого навчального закладу відгукнувся некрологом на сторінках «Вестника Европы» (1874, № 6). Цілком слушно, що одна з найвідоміших вулиць м. Рівне, де в стінах обласного краєзнавчого музею буває думка, пам'ять про славних синів не тільки Волині, а й усїєї України, носить ім'я М.П. Драгоманова, 170 років з дня народження якого цього року відзначає Україна. Він глибоко шанував

Першокнигу й надавав їй значне місце в українській історії. (Драгоманов М.П. Литературно-политические заметки//Собр. полит. соч. – Париж, 1906. – Т. 2. – С. 579).

Джерела та література:

1. Максимович М. О. *Київ являвся градом великим... Вибрані українознавчі твори.* – К., 1994. – С. 3.
2. *Там само.* – С. 300–301.
3. *Там само.* – С. 301
4. Василенко М. П. *Вибрані твори у трьох томах.* – Т. 1. – К., 2006. – С. 550.
5. Павленко Сергій. *Іван Мазепа як будівничий української культури.* – К., 2005. – С. 144.
6. Максимович М. О. *Київ являвся градом великим... Вибрані українознавчі твори.* – К., 1994. – С. 301.
7. *Там само.* – С. 154.
8. *Там само.* – С. 154.
9. Крип'якевич І. П. *Історія України.* – Львів, 1990. – С. 331.
10. *Там само.*
11. *Там само.*
12. Максимович М. О. *Київ являвся градом великим... Вибрані українознавчі твори.* – К., 1994. – С. 37.
13. *Там само.* – С. 182.
14. *Там само.* – С. 144.

Андрій ГУСАК,
студент V курсу
Міжнародного економіко-гуманітарного Університету
ім. академіка Степана Дем'янчука

ДУХОВНІ СКАРБИ ЛІТОПИСНОГО ГРАДУ ПЕРЕСОПНИЦЯ

*Складайте ж собі скарби на небі,
де ні міль, ні іржа їх не нищить...*

Матвія 6.20

Містечко Пересопниця на правому березі річки Стубли бере свої писемні витоки в 1149 році.

«І прийшла Ізяславу вість, – писав літописець, – що Юрій прибув до брата свого В'ячеслава в Пересопницю» [1, 227]. Це був час міжусобних війн, які тривали роками за перлину Погориння – Пересопницю.

Пересопниця свою назву за словами старожилів отримала від слова «пересувна» дорога, яка пролягала з Дорогобужа через річку Стублу до м. Володимира над річкою Луг. Однак існує кілька й інших гіпотез, які знаходимо в історичних джерелах [2, 105].

Залишки могутніх земляних валів, які в середньовіччя оточували містечко Пересопницю, свідчать, що воно на той час було важливим об'єктом в оборонному ланцюгу з Волинських літописних міст Погориння.

Із залишків земляних валів, ровів перед ними, наповнених водами річки Стубли, можемо робити висновки, що було те містечко важливим осередком економічного і духовного

життя цього регіону історичної Волині [3, 107].

У Пересопниці не лише процвітало економічне життя, підтвердженням цього є численні археологічні знахідки, а й духовне. Ми не знаємо, коли було побудовано перший храм Божий, однак історичні джерела свідчать, що вже у XII ст. тут знаходився монастир Різдва Пресвятої Богородиці.

«В Пересопниці, – читаємо в історичних джерелах, – був монастир Різдва Пресвятої Богородиці. Нині немає ніяких слідів, славився великим багатством. Немає даних, хто заснував, але не князі Чорторійські в XV ст. Не можна допускати, щоб Пересопниця, будучи ще стольним градом удільного князівства, в якому проживали наші князі, визначались благочестям і побожністю, і не мали в своїх стінах монастиря» [4, 557].

Ще інші історичні джерела дають нам підстави говорити про давність цієї святині в Пересопниці, і на це вказувала грамота польського короля Олександра від 1505 р. на ім'я тогочасного власника Пересопниці князя Федора Чорторійського, якою король подарував йому на досмертне володіння пересопницьку обитель.

«Вислів із цієї грамоти «з века в тому монастирю прислухает» вказує на стародавність пересопницького монастиря», – писав його дослідник А. Лібацький [5, 110].

Немає сумнівів, що ця свята обитель в ім'я Пресвятої Богородиці була заснована в княжу добу, однак думки серед науковців розділилися, хто саме був його фундатором. Відомий дослідник минулого Волині другої половини ХІХ ст. о. Аполлоній Сандульський схильний думати, що засновником святої обители був князь Андрій Боголюбський, однак він в 1150 році недовго володів містечком, натомість князь Мстислав Пересопницький, відомий своєю мужністю й відвагою, прозваний за свою мовчазність «Німім», не лише довгий час володів містечком, а й по поверненню з кривавого побоїща на р. Калці 1223 р. став фундатором монастиря. Про його участь в битві на р. Калці з татарами знаходимо на сторінках «Літопису руського»: «Мстислав Ярославович Німий, бачивши це і подумавши, що Данило забитий був, помчав і сам між них, бо був той муж дужий» [6, 381].

Саме з ім'ям князя Мстислава Пересопницького більшість дослідників і пов'язують заснування монастиря Різдва Пресвятої Богородиці після щасливого повернення живим з битви на р. Калці і як подяку Богові за це і було ним засновано святу обитель [7, 357].

«Повернувшись з кривавого побоїща на р. Калці, князь Мстислав Німий, – читаємо в історичних джерелах, – в подяку Богові, Пресвятій Богородиці за врятування свого життя заснував святу обитель» [8, 85].

Першу писемну згадку про монастир Різдва Пресвятої Богородиці знаходимо під датою 1490 р. у вимінній

записці старости Луцького ігуменові святої обители Іларіонові, а по тому в дарчій грамоті короля Сігізмунда І від 1526 р.

В кінці ХVІ ст. містечко Пересопниця з монастирем належали князеві Федорові Михайловичу Чорторийському, а від нього переходять до князя Юрія Чорторийського. В 1595 р. він передав пересопницькі маєтки монастиреві для утримання лікарні для вбогих, а саму обитель заложив під заставу своїй сестрі Катерині Чорторийській-Загоровській, а пізніше продає їх своїй другій сестрі Олені Горностаєвій, вона ж віддає доходи містечка Пересопниці на утримання святині.

В давніх актах монастирю належали села: Чемерин, Грабів, Дядьковичі, Макотери [9, 111]. Король Польщі Сігізмунд ІІІ не визнав продажу Пересопниці княгині Олені Горностаєвій і повернув її князеві Миколі Чорторийському, на той час вже римо-католикові, який передав монастир Різдва Пресвятої Богородиці з усіма маєтками, що йому належали, клеванським єзуїтам-місіонерам, а король підтвердив це грамотою у Варшаві 1630 р.

На цьому й скінчилася православна сторінка історії цієї стародавньої обители, однак по собі вона залишила велику духовну святиню для українського народу, рідної церкви – Пересопницьке Євангеліє.

Монастир Різдва Пресвятої Богородиці в середньовіччя належав до однієї з найбагатших і найславніших серед святих обителей Божих історичного Погориння, але найбільшим його багатством було Пересопницьке Євангеліє, перекладене і переписане ігуменом Григорієм з братією, та поповичем Михайлом Василевичем, сином протопопа з м. Сянок в Галичині в 1556–1561 рр.

Розпочалася праця над перекладом і переписуванням у Двірці, а закінчилася в Пересопницькому монастирі. Думки вчених, дослідників Пересопницької Євангелії розійшлися: одні стверджували, що під словом «Дверець» слід розуміти палац княгині Анастасії Гольшанської-Заславської (в миру), яка на той час вже була ігуменією Параскевією в Св. Тройці жіночому монастирі, інші, що це назва села. Однак документальні джерела, які б підтверджували одну чи другу думку відсутні.

Написано Пересопницьке Євангеліє на пергаментних аркушах, яких налічуємо 482, розміром 380x240 мм, вага її 9 кг 300 гр.

Пересопницький рукопис – це 4 канонічні Євангелії, які призначалися для церковного читання. Написані давньоукраїнським книжковим письмом, уставом і півуставом, заголовки написано золотою в'яззю. Під сторінками у кожному з чотирьох Євангелій написано червоним чорнилом так звані зачала, які пояснюють, як треба читати тексти у церкві [10, 9–10].

Слід наголосити, що своїм художнім оформленням ця святиня не має собі рівних. Її прикрашають чотири майстерно виконані мініатюри євангелістів, які відкривають кожне Євангеліє і розміщені на лівому боці розвороту аркушів. Написані вони на ґрунті клейовими різнокольоровим фарбами на золотому суцільному тлі.

Під кожною мініатюрою євангелістів розташовано текст в орнаментальній рамці – коротка анотація з відомостями про євангеліста. Всі мініатюри прикрашені рамками з рослинним орнаментом, такі ж рамки обрамляють початки тексту кожного Євангелія.

З цією великою святинією нашої церкви, українського народу тісно пов'язані імена наших князів, гетьмана Івана Мазепи, Тараса Шевченка, а також новообраних президентів України, які на Пересопницькій Євангелії складають присягу під час інавгурації на вірність Батьківщині.

Пересопницьке Євангеліє залишається навіки найбільшим духовним скарбом не лише літописного граду Пересопниця, а й Української Православної церкви, її вірних.

«У Пересопницькому монастирі, – писав проф. Олександр Цинкаловський, – була написана відома Пересопницька Євангелія в староукраїнській мові, а графічна сторона цього рукопису свідчить про дуже високий розвиток тодішнього українського графічного мистецтва» [11, 225].

Наш земляк з Вінніпегу (Канада), доктор Федір Онуфрійчук, дійсний член Інституту дослідів Волині і Товариства «Волинь» про мистецьку сторону Пересопницької Євангелії писав:

«Це Євангеліє було переписане на 482 пергаментних аркушах, помистецькому оздоблене малюнками, що зображають 4 чудові мініатюри євангелістів. Кожну мініатюру обрамлено чудовим рослинним орнаментом. Золоте тло – сині, червоні і зелені кольори – надають всьому особливої урочистості й життєрадості [12, 52].

Зберігається оригінал Пересопницької Євангелії в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського, а в 2008 р. побачило світ факсимільне її видання накладом 1000 примірників.

До збережених духовних скарбів сьогоденної Пересопниці слід віднести й дерев'яну церкву святого

Миколая XVI–XVII ст. Храм – тринальний, однобанний, належить до архітектурних перлин дерев'яного монументального зодчества волинських майстрів. У церкві високомистецької роботи іконостас, ряд давніх мистецьких ікон XVII–XVIII ст., богослужбові книги у вівтарі, багато вишитих українських рушників на образах. Ліворуч при вході до церкви – невеликий надмогильний кам'яний хрест XVI–XVII ст., який своїми раменами торкається землі.

Праворуч від вівтаря церкви святого Миколая двоярусна дерев'яна дзвіниця – ровесниця храму. На стінах першого ярусу дзвіниці великі мистецькі ікони з XVI–XVII ст., написані в суто українському волинському національному іконописному стилі. Обличчя святих – суто народні, волинського пензля нашої іконописної школи.

На дзвіниці – 4 дзвони. Три з них роботи сучасних нововолинських людвісарів, четвертий – найбільший – відлитий 1844 р. дубенськими майстрами ливарного мистецтва із дзвону, який розколовся.

Ще одним давнім духовним скарбом Пересопниці є кам'яний хрест на місці монастиря Різдва Пресвятої Богородиці, в якому писали Пересопницьке Євангеліє наші українські ченці: ігумен Григорій, Михайло Василевич, братія святої обителі. Первісна висота хреста до 2 м. І хоча з часом він похилився, вріс у землю, але й досі залишається важливим християнським символом, до якого приходять прочани.

Є і пам'ятник Пересопницькому Євангелію, який також належить до сучасних духовних скарбів України.

Духовні скарби літописного граду Пересопниця є складовою частиною великої духовної спадщини нашої церкви, рідного народу.

Джерела та література:

1. *Літопис руський*. – К., 1989. – С. 227.
2. Лібацький А. *Пересопниця// Літопис Волині*. – Вінніпег, 1972. – Ч. 10–11. – С. 105.
3. *Там само*. – С. 107.
4. о. Аполлоній Сендульський. *Село Пересопниця Рівненського повіту// Волинські єпархіальні відомості*. – Крем'янець, 1880. – Ч. 11. – С. 557.
5. Лібацький А. *Пересопниця// Літопис Волині*. – Вінніпег, 1972. – Ч. 10–11. – С. 110.
6. *Літопис руський*. – К., 1989. – С. 381.
7. Рожко В. *Православні монастирі Волині і Полісся*. – Луцьк, 2000. – С. 357.
8. Рожко В. *Монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці// Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 450-річчю Пересопницького Євангелія «Пересопницьке Євангеліє в історії Української Православної Церкви і українського народу»*. – Луцьк, 2011. – С. 85.
9. Лібацький А. *Пересопниця// Літопис Волині*. – Вінніпег, 1972. – Ч. 10–11. – С. 111.
10. *Пересопницьке Євангеліє витоки і сьогодення*. – Видавничий дім «АДЕФ-Україна», К., 2011. – С. 9–10.
11. Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся*. – Вінніпег, 1986. – Т. 2 – С. 225.
12. Онуфрійчук Ф. *Пересопницьке Євангеліє// Літопис Волині*. – Вінніпег, 1977–1978. – Ч. 12. – С. 52.

*Тетяна КОТЕНКО,
аспірантка Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського*

ЄВАНГЕЛІЄ П. С. МОРАЧЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ПЕРЕСОПНИЦЬКИХ ТРАДИЦІЙ

Пересопницьке Євангеліє та Євангеліє Морачевського – це дві раритетні й значущі для української нації пам'ятки духовної й писемної культури, поява яких була обумовлена намірами їх перекладачів дати українцям Слово Боже рідною мовою, наблизивши Святе Письмо до народу.

Від часу завершення Пересопницького Євангелія (1556–1561 рр.) до часу появи Євангелія у перекладі Пилипа Морачевського (1860 р., в ред. 1861, 1864 рр.) – історична відстань у 300 років.

У середині XVI ст. на українських землях поширюються ідеї Реформації, особливо на Волині. Вимога протестантів зробити Біблію доступною для всіх шляхом перекладу її живими мовами знайшла відгук серед українського духівництва і в українській громаді, що спонукало до створення таких кодексів, як Пересопницьке Євангеліє. Яке й було створено в той час на Волині, у Дворецькому монастирі князів Жеславських, що у селі Двірці (нині – с. Двірці Ізяславського району Хмельницької області) та в Пересопницькому монастирі, який був у м. Пересопниці (тепер – село

Рівненської області на березі річки Стубли – басейн Прип'яті). Рукопис писався протягом тривалого часу – з 15 серпня 1556 по 29 серпня 1561 рр. [3]. Зараз він зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ), під шифром ф. І, № 15512.

Фундували справу волинські князі: княгиня Анастасія Юрїївна Жеславська (Заславська-Гольшанська) та князі Чорторійські – зять Анастасії Юрїївни – Іван Федорович та її дочка Євдокія.

У Дворецькому монастирі волинськими книжниками був здійснений один із найраніших, перший відомий, переклад євангельського тексту українською літературно-писемною мовою середини XVI ст. [18], розроблено концепцію побудови кодексу.

Ініціатором, організатором і керівником роботи та автором перекладу Євангелія українською мовою був архімандрит Пересопницького монастиря Григорій, брав участь у перекладі й писець Михайло Василієвич із Сянока, син сяноцького протопопа, яким, разом зі ще одним писцем, ім'я якого залишилося невідомим, був написаний манускрипт.

Євангеліє було перекладено з церковнослов'янської мови болгарської редакції. За спостереженнями П. Житецького, ближче до слов'янського протографу перекладено Євангелія від Матвія та Марка, а ближче до народної мови – Євангеліє від Івана, особливо Євангеліє від Луки [4, 4]. У роботі над перекладом українською мовою перевага надавалася церковнослов'янським джерелам. Крім того, безперечно, були використані грецькі тексти Євангелій та західнослов'янські, вірогідніше, польські [19].

Михайло Василювич у колофонному запису писав, що Євангеліє перекладено з болгарської мови на руську (українську) для кращого розуміння народу християнського посполитого.

Із різних причин нові повні переклади канонічних текстів Святого Письма українською мовою в XVII–XVIII ст. не були здійснені. Навіть коли праця над перекладом Євангелія була чи не найактивнішою, особливо на Волині, повну Біблію 1581 р. в Острозі (Волинь) надруковано церковнослов'янською мовою.

І тільки в 1860 р. у м. Ніжині, на Чернігівщині, був зроблений перший переклад Євангелія новоукраїнською літературною мовою самовідданою працею талановитого, добре освіченого, і при цьому скромного, вчителя й інспектора П. С. Морачевського. Уже на початку роботи Морачевський прийшов до переконання, що при перекладі можна зберегти канонічність текстів Святого Письма. Для того щоб досягти якомога досконалішого перекладу українською мовою, перекладач порівнював церковнослов'янський текст із текстами німецьким, французьким, латинським і руським¹.

¹ У такій послідовності використання мов вказано

Хоча П. С. Морачевський і не допускав вільного перекладу богослужбового тексту, та все ж перекладав Євангеліє тією українською мовою, якою на той час користувався простий народ. П. Г. Житецький писав, що П. С. Морачевський усі свої зусилля спрямував на те, щоб, не відступаючи від смислу слов'янського тексту, внести до свого перекладу психологічну тканину малоруського мовлення, властиві йому звороти [5, 39]. Мова Морачевського насичена народнорозмовними елементами як у фонетиці й лексиці, так і в синтаксисі. Перекладач протягом декількох років працював над удосконаленням тексту Євангелія, тому текст мав декілька авторських редакцій перекладу – 1861 р. та 1864 р. [2].

П. С. Морачевський намагався опублікувати зроблений ним переклад Євангелія, незважаючи на те, що 14 жовтня 1860 р., через митрополита Петербурзького і Новгородського Ісидора, якого він просив посприяти у виданні перекладу Євангелія, було передано думку Св. Синоду про те, що переклад П. С. Морачевського, ні когось іншого, не може бути дозволений до друку. В листі до митрополита Ісидора від 28 вересня 1860 р., разом з яким були надіслані й готові тексти Євангелій від Івана та від Матвія, П. С. Морачевський пояснював, що спонукало його до перекладу українською мовою Євангелія й просив архіпастиря оцінити його працю й благословити на продовження роботи, а також посприяти в опублікуванні, оскільки: 1) Біблію в перекладі своєю мовою має багато народів світу, а 12-мільйонний український народ не має рідною мовою не тільки Біблії, але навіть Євангелія; 2) біблійні тексти,

П. Морачевським у «Замітці», вміщеній ним на початку перекладу Псалтиря [13].

писані церковнослов'янською мовою, мало зрозумілі простому люду, бо церковнослов'янська мова досить віддалена від української, що й утруднює її сприйняття; 3) тексти зі Святого Письма, перекладені українською мовою, принесли б велику користь у поширенні освіти серед українського народу, особливо тепер, на початку 60-х рр. XIX ст., у період швидкого поширення освіти національною мовою, оскільки у початкових недільних та сільських школах служили б посібниками для навчання тощо; 4) Євангельське вчення зрозумілою рідною мовою сприяло б зміцненню віри та моралі серед народу [16, 234–235].

Не полишивши своїх намірів опублікувати Євангеліє, П. С. Морачевський, маючи тверде переконання, що український православний народ повинен мати Біблію своєю мовою, в кінці 1861 р. звернувся за підтримкою й сприянням у цій справі до вчених Імператорської академії наук, представивши на їхній розсуд і рецензію повний текст перекладу Євангелія. Й отримав високу оцінку своєї праці від академіків О. Х. Востокова, О. В. Никитенка й І. І. Срезневського, знавців української мови, які розглянули її з філологічного та морально-релігійного аспектів і прийшли до висновку, що перекладач блискуче виконав своє завдання [7, арк. 3 зв.]. Академія наук працю П. С. Морачевського передала до Св. Синоду Російської православної Церкви для розгляду її з теологічного погляду та надання дозволу для публікації Євангелія [7, арк. 2 зв.–3 зв.; 8, 475–476]. Незважаючи на схвальні відгуки філологів і богословів, Св. Синод зволікав із надання дозволу у зв'язку з розгортанням у Російській імперії антиукраїнських настроїв, які згодом спричинили появу Валуєвсько-

го циркуляру щодо друкування книг українською мовою [1; 6, 50]. Так, 18 липня 1863 р. з'явилося таємне розпорядження міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону друку будь-яких релігійних чи навчальних книг українською мовою, яке діяло 13 років [15]. Основною причиною появи Валуєвського циркуляру стало українське національно-культурне відродження, що спостерігалось в кінці 50-х – на початку 60-х рр. XIX ст. і яке репрезентувалося передусім набуттям українською мовою поліфункційності, виходом її у високу літературу, науку, законодавство, публіцистику і особливо – церкву. Прагнення українців мати рідною мовою сакральні тексти було однією з причин утисків у Російській імперії українського друкованого слова. Україномовні переклади П. С. Морачевського Нового Завіту та Псалтиря також стали поштовхом до появи Валуєвського циркуляру. У церковній сфері цей циркуляр став законом на підставі спеціальної постанови 1863 року за № 2156 під назвою «Указ Синода духовним цензурним комітетам», що діяв до початку XX ст. Духовна цензура не повинна була допускати до друку ні одного рукопису релігійного змісту українською мовою, взагалі нічого, що мало хоч якесь відношення до релігії та церкви. Згідно із цією постановою, негайно було призупинено обговорення питання про переклад Нового Завіту П. Морачевського [17, 34; 14; 15]. Отже, основна причина заборони публікації перекладів Св. Письма П. С. Морачевського – політична. З приводу відмови у друкуванні його перекладу Євангелія й сподіваючись на підтримку, він писав у 1862–1864 рр. до І. І. Срезневського, зокрема, в листі від 26 лютого 1864 р. він розказав,

що «відповів на це самим Архієреям, що в душі моїй мимоволі ворухиться гірка думка: така доля Слова Божого в світі – від першого божественного нашого Учителя і Його Апостолів навіть до сьогоднішнього дня» [12].

У 1864 та 1865 рр. переклади Євангелія, й інші його переклади книг Нового Завіту та Псалтиря (крім перекладу Послань св. апостолів), були передані П.С. Морачевським на тимчасове зберігання до бібліотеки Імператорської академії наук, поки не з'явиться можливість їх опублікувати. Згодом вони були включені до основного рукописного бібліотечного фонду (нині – Відділ рукописів Бібліотеки Академії наук Росії) [9, 19–22]. У 1905 р. текст перекладу Євангелія Морачевського було взято за основу при підготовці до академічного видання Євангелія українською мовою, оскільки за дослідженням П.Г. Житецького, переклад П.С. Морачевського значно більше відповідає вимогам науки й життєвої практики, ніж переклади П. Куліша та М. Лободовського [5, 39–40]. Академічне видання четвероєвангелія українською мовою публікувалося під назвою «Господа нашого Ісуса Христа Святе Євангеліє», паралельно із церковнослов'янським текстом, за Євангеліями, протягом 1906–1911 рр., але без згадки прізвища П.С. Морачевського.

Незважаючи ні на що, П.С. Морачевський увійшов в історію української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря новою українською літературною мовою середини ХІХ ст.

Пересопницьке Євангеліє було вперше в повному обсязі опубліковано лише в 2001 р. І.П. Чепігою, його текст передано методом транслітерації [10]. У 2008 р. пам'ятка була ви-

дана факсимільним способом [11]. Євангеліє Морачевського, в авторському перекладі, й до сьогодні ще залишається неопублікованим, як і його переклади інших книг Нового Завіту та Псалтиря, хоча вони вже підготовлені до видання в Інституті української мови НАН України.

Отже, як і волинські книжники – архімандрит Пересопницького монастиря та писець Михайло Василієвич, які переклали в середині ХVІ ст. Євангеліє староукраїнською літературно-книжною мовою, так і П.С. Морачевський, котрий зробив переклад новоукраїнською літературною мовою середини ХІХ ст., здійснили апостольську справу – дали українцям Слово Боже рідною мовою.

Джерела та література:

1. Валуевский циркуляр от 18 июля 1863 г. и другие документы, связанные с ним, 1863–65 гг. – РГИА. – Ф. 775, опись 1. – Дела № 188, 205, 395–404, 2962, 7811 и др.

2. Гнатенко Л. А., Котенко Т. І. Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини ХІХ ст., збережені за оригіналами та списками у книгосховищах Росії та України// *Рукописна та книжкова спадщина України*. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 154–177.

3. Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. *Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик*. – К., 2001. – С. 74–104.

4. Житецкий П. *Описание Пересопницкой рукописи ХVІ в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и*

4-х страниц снимков. – К., 1876. – 79, 4 с.

5. Житецький П. И. О переводах Евангелия на малорусский язык. – СПб., 1906. – 65 с.

6. Миллер А. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). – СПб., 2000. – 260 с.

7. Мнение Академии Наук о переводе Евангелия на украинский язык (Из отчета Академии наук за 1862–3 г. Рефераты гг. Срезневского, Востокова и Никитенко). – IP НБУВ, архіві В. П. Науменка, ф. I, № 3124. – Копія. – Арк. 2 зв.-3 зв. Опубл. [8, 475–476].

8. Науменко, В. П. Ф. Морачевский и его литературная деятельность// Киевская старина. – Т. 79. – К., 1902. – Ноябрь. – С. 171–186; – Декабрь. – С. 459–479.

9. Охранная опись рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии наук. – Т. 1: Книги Священного писания. С приложением четырех таблиц снимков/[Сост. В. И. Срезневский]. – СПб., 1905. – 70 с., I–IV табл.

10. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик/ Видання підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Вступне слово О. С. Онищенко. Дослідження І. П. Чепіги, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровіної. – К., 2001. – 703 с.: 48 іл.

11. Пересопницьке Євангеліє/Київська Митрополія Української Православної Церкви. – Факс. вид. – К., 2008. – 483 с. – 1020 років Хрещенню Русі.

12. Письмо Ф. Морачевского к И. Срезневскому. г. Нежин, 26 февраля 1864 г. /Выписки и копии писем из частной коллекции И. И. Срезневского, сделанные В. И. Срезневским 24.

VIII. 1898 г. СПб. – ОР БАН. – Шифр 26. 2. 364. – Л. 26 об.-28.

13. Псалтирь в переводе на малорусский язык, труд Ф. С. Морачевского. – ОР БАН. – Шифр 1.5.53 – Осн. 1460. – 69 л.

14. Стародуб А. До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валувеського циркуляру 1863 року//Тези виступів учасників Всеукраїнського «круглого столу» «Сарбейські читання» (К., 30 січня 2003 року). – К., 2003. – С. 63–65.

15. Стародуб А. Євангеліє та циркуляр [Електронний ресурс]: Переклад Четвероевангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валувеського циркуляру 1863 року//Високий Вал. – Чернігів, 4 вересня 2006. Інтернет видання: <http://www.sian.ua.info/index>. – Назва з екрану.

16. Статеева В. Внесок Пилипа Морачевського в розвиток біблійного стилю української літературної мови. Цензурна історія його перекладів//Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2003. – С. 234–235.

17. Стебницький П. Очерк развития действующаго цензурнаго режима в отношении малорусской письменности//Об отмене стесненный малорусскаго печатнаго слова/ Императорская Академия Наук. – СПб., 1905.

18. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови//Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С. 13–54.

19. Janów J. Źródła Ewangelji Peresopnickiej//Slavia. – 1927. – R. 5, z. 3. – S. 470–499.

**Список скорочень назв
книгосховищ**

*ІР НБУВ – Інститут рукопису
Національної бібліотеки України іме-
ні В.І. Вернадського*

*ОР БАН – Отдел рукописей Би-
блиотеки Академии наук России*

*РГИА – Российский
государственный исторический ар-
хив*

Микола ФЕДОРИШИН

ПРАВДА ПРО СПОРУДЖЕННЯ ПАМ'ЯТНОГО ЗНАКУ. З ПЕРШИХ ВУСТ

За 20 років на цю тему було декілька публікацій краєзнавців і журналістів Гурія Бухала, Петра Кралюка, Богдана та Ольги Дем'янчуків та ін. Вони писали гарно, однак дещо однобоко, бо, певне, спілкувались лише з одним виконавцем, причетним до цієї благородної справи. Хоча виконавців було чимало... Втім, все по порядку...

ЗАДУМ

Влітку 1988 року прочитав статтю Є. Шморгуна «Світло далекої зірки» в обласній газеті «Зміна». Тут йшлося про те, як нащадкам потрібно зберігати свої святині, зокрема була згадка про пам'ятку вітчизняної культури «Пересопницьке Євангеліє». Це була на той час друга стаття про нашу Першокнигу. У 1982 році рівненський письменник Лаврентій Кравцов опублікував статтю «Митець з Пересопниці» в газеті «Червоний прапор». Він же й познайомив мене з пам'яткою через том Української радянської енциклопедії.

Ще перебуваючи під впливом прочитаного, спускався вузенькими дубенськими вуличками до річки. І тут звернув увагу на великий камінь, що накривав каналізаційний люк. Подумалося: а що як у Пересопниці

покласти камінь і написати на ньому про Євангеліє. Бо ж практично ніхто з місцевих мешканців нічого не знав про цю пам'ятку.

Так сталося, що у вересні 1988 року мене призначили на посаду начальника відділу культури Рівненського райвиконкому. І задум про камінь став моїм функціональним обов'язком. Випадково зустрів свого земляка Володимира Ящука, який на той час працював майстром на гранітних ка'єрах Клесова. Він назвав ціну за камінь – 4 крб за 1 куб. Смішна ціна. Ось так примітивно думалось увіковічнити нашу святиню. З такими думками восени 1988 року зайшов у редакцію молодіжної газети «Зміна».

ШМОРГУН

Євген Іванович Шморгун, відомий на той час письменник, був на місці. Кругом нього на стінах висіли малюнки давньоруських воїнів, гетьманів, кобзарів виконаних олівцем по ватмані В. Войтовичем. Атмосфера тут надихала на охорону культурної спадщини. Ми раніше знайомі не були, але були земляками і тому легко порозумілись. Шморгун, мабуть, був єдиною людиною у області, яка розуміла духовний та культурний ста-

тус «Пересопницького Євангелія». Тут у редакції зразу виникло багато питань – як подивитися на цю затію атеїстична влада, офіційний дозвіл на спорудження у вигляді рішення облвиконкому тощо. Євген Іванович почав діяти.

ЗАСТУПНИК ГОЛОВИ ОБЛВИКОНКОМУ

Саме таку посаду обіймав громадський голова обласного товариства пам'яток історії та культури Степан Огійович Чорнолоз. За державною та громадською посадою саме він мав дбати про охорону та популяризацію пам'яток.

Євген Іванович розповів йому про значимість цієї ПЕРЕШОКНИГИ. На щастя, Чорнолоз виявився тією людиною, яка зрозуміла і стала допомагати... Підпільно. Не раз наголошував, щоби про його участь у цій справі ніхто не знав. Мене поза очі обізвав «цей екстреміст з Рівненського району». Про це мені розказав заступник начальника управління культури облвиконкому Юзеф Мусійович Нікольченко. Хоча саме Чорнолоз телефонував першому секретареві Рівненського райкому КПРС Анатолію Пимоновичу Кирилюку.

ПЕРШИЙ. РАЙКОМ КПРС

Перший секретар був гуманітарієм, наш земляк, родом зі Грушвиці. Саме він запросив мене працювати у відділі культури. Дізнавшись про наш задум щодо встановлення пам'ятного знаку у Пересопниці, зажадав від мене пояснення. Розповівши Кирилюку про історію «Пересопницького Євангелія», наголосив: раз про цю святиню є стаття в Українській радянській енциклопедії – значить все законно.

Того ж дня зайшла до мене бібліотекар райкому (бібліотекарем там працювала моя однокласниця Тетяна Опанащук (Літвінчук) і повідомила, що перший попросив підібрати для нього всю літературу про «Пересопницьке Євангеліє». Заварив кашу, то допомагай.

Порадив показати статтю з УРЕ. З того часу питанням встановлення пам'ятного знаку став займатися другий (ідеологічний) секретар райкому Микола Іванович Григурок, теж місцевий, родом із села Плоска. Як безпартійного, мене на наради у райком не запрошували, однак знайомі працівники райкому розповідали про що там йшлося.

Раз уже все заварилося, то партія повинна взяти керівництво процесом у свої руки, бо час був неспокійний. У Рівному творилися нові демократичні громадські формування. Чого тільки значило Товариство української мови імені Тараса Шевченка!

Пам'ятний знак має носити чисто культурний характер, без жодних релігійних символів.

Ніхто з працівників райкому не підозрював про скорий развал СРСР, хоч демократичний подих був уже присутній. Про те, що нашу святиню, «Пересопницьке Євангеліє», тодішні райкомівці не сприйняли ні розумом, ні серцем свідчить їхня подальша діяльність.

Появились модні слова «партократи» і «демократи». Це люди по обидва боки барикади на виборах. Так ось, за 20 років, які минули, ці люди завжди залишались «партократами».

Не будши колишніми партократами, вони б не мали державних посад. А дехто думає, чому це в країні стільки років панує безлад.

Наведу для прикладу одну розмову із завідувачем відділу агітації і

пропаганди райкому Миколою Івановичем Куцем:

– Коли відкриття пам'ятника в Пересопниці? – запитав Куць

– 14 травня, в неділю.

– 14 травня у Клевані відбудеться районний Зліт піонерських організацій, що для вас важливіше?

– Пересопницьке Євангеліє є пам'яткою вітчизняного значення, значить за районний захід важливіший.

– Ви так нічого не зрозуміли. Йдіть. – Похитав головою партійний чиновник.

Коли вже правда про славу минувшину краю нарешті почала пробивати ідеологічний морок, райком спеціально проводить паралельний захід. (От якби піонери маршем прийшли з Клевані до Пересопниці!). Але повернімось до каменя.

КАМІНЬ

Євген Шморгун зустрівся в райкомі з другим секретарем Миколою Григоруком, розповів про ПЕРШОКНИГУ, повідомив про те, де дістати камінь.

Григоруку позвонив у Сарненський райком КПРС. Там скерували до литовців, які орендували один із кар'єрів. Литовець Антонас Стасюкінас, який в ті часи керував кар'єром у селі Ясногірка Сарненського району, вислухавши розповідь Євгена Шморгуна про Пересопницьке Євангеліє і довідавшись, що платити нікому, порадив зустрітися з колективом і попросити робітників вирубати камені безплатно. І вже за якийсь час приїхала машина і звалила в центрі села дві величезні кам'яні брили по 16 тонн кожна.

Райком доручив будівельні роботи у Пересопниці вести першому заступнику голови райвиконкому

Юрію Денисовичу Халабову. Той, побачивши гранітні брили, розгубився, як їх з'єднати у польових умовах? Чим пробити дві дірки для штирів? Розказую проблему Шморгуну. Він пригадав, що в Рівненському спецкомбінаті працює директором наш земляк Віталій Хмилецький. Справді, той погодився допомогти. Знов Юрій Денисович шукає кран і везуть брили до Рівного на спецкомбінат. Працівники комбінату мають постійну роботу з камінням, виготовляють надмогильні плити. Тому швидко розібрались що до чого. Начальник дільниці Ганна Яремчик, каменотеси Хома Кіка, Григорій Прибильський розповіли, як обробити і як з'єднати обидва камені.

НАДПИС

Непросто скласти надпис, який будуть читати нащадки віками. Накидав три варіанти і зайшов до Євгена Івановича у «Зміну». Письменник досить швидко поправив мої варіанти і вийшло:

«У Пересопниці 1556–1561 роках створено українську першокнигу «Пересопницьке Євангеліє», визначну пам'ятку української літератури і культури».

Несу текст у Спілку художників до Костянтина Литвина. Шморгун домовився зі своїм приятелем. Литвин підійшов до справи творчо – створив навколо тексту стилізований національний орнамент.

Від Литвина несу ватман з малюнком на спецкомбінат до художника-гравера Олександра Охріменка. За тиждень – можна забирати камінь.

ВИБІР МІСЦЯ

Вибирали місце колегіально. Зі мною були заступник голови райвиконкому Алла Косих, районний архітектор Борис Харват, письмен-

ник Євген Шморгун, відповідальний секретар обласного товариства охорони пам'яток історії і культури В.О. Лящук, рухивець Микола Пороський, голова Верхівської сільської ради Раїса Бондар. Варіантів було два. Перший: за мостом справа зі сторони Шостакова і другий – на місці спортивної площадки біля сільського клубу. Від дороги цю площадку закривали товстелезні липи і не зразу можна побачити перспективу. Але архітектор Харват, помірявши площадку кроками, сказав, що місце підходяще. Самий центр поселення, вид на княжий дитинець з півдня, вид на Жуківське замчище із заходу, вид на острів Пастівник із кам'яним хрестом з півночі. Отже, вибір зроблено. Зрізати липи – організовує сільський голова, архітектурно-будівельне рішення – районний архітектор Б. Харват.

ВСТАНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТНОГО ЗНАКУ

Телефонний дзвінок із Товариства охорони від Володимира Лящука: терміново потрібен лист-прохання від райвиконкому про встановлення пам'ятного Знаку на честь «Пересопницького Євангелія». Голови райвиконкому Олександра Мелешука на той час не було на роботі. Обов'язки виконував перший заступник Юрій Халабов.

– Що це за лист, це ж церковні справи, – сказав Халабов.

– Це пам'ятка культури, є стаття у радянській енциклопедії.

Халабов був «роботягою» у райвиконкомі, його мало цікавила політика. Саме йому згодом доручив райком вести роботи по встановленню пам'ятного Знаку. Було використано будівельні потужності Дядьковицького ПМК № 3, яким керував Євген Крижанівський, та радгоспу «Маяк»,

директор Олександр Пилипчук. При бетонуванні працювали «волонтери» – молоді хлопці, працівники райкому партії. Микола Прищепка при нагоді мені сказав:

– «Дякуючи» тобі, скільки я перекидав гравію у Пересопниці.

Засміявся, бо ж знав, яку повсякденну роботу виконували молоді хлопці у райкомі КПРС.

А тут їм була надана можливість наблизитись до істини. Господь прощає блудних синів.

Ланцюгову огорожу виготовили працівники заводу «Квасилівсі́лмаш». Рівненське відділення Українського фонду культури закупило дорожню костку, яку проклали від Знаку до дороги. Вантажили костку на авто удвох з головою відділення Петром Сарою.

Скоро спільними зусиллями громади та влади постав у Пересопниці гранітний монумент.

Фундамент був закладений добрий – 20 років перевірки. Юрій Денисович Халабов тоді сказав: а знаєш скільки тут кубиків бетону?

ДРУКОВАНА ПРОДУКЦІЯ

До офіційного відкриття було видано тиражем у 1000 шт. листівок «Літописна Пересопниця» та запрошення. Листівки видано за кошти районного відділу культури. Текст написав сам, художнє оформлення допомагала робити Спілка художників, друкували у Здолбунівській райдрукарні.

Друкарня замовлення не приймала, поки не було дозволу з облліту (КДБ). Насилу встигли до відкриття. Директор друкарні був п'яничка і лише могорич припшвидшив справу.

Запрошення видано за кошти Товариства. Напередодні велику пачку запрошень мені передав Євген

Шморгун для мешканців району. Текст запрошення складав Шморгун. Зауважив, що головних виконавців (Ровенський райвідділ культури) ставлять останніми у списку. Другий секретар райкому Микола Григорович був у «шоці». У запрошенні над райкомом було аж три громадські організації! Та ще така, як Товариство української мови. Мені було заборонено розповсюджувати ці запрошення. Це була демократична крамола. Шморгун не боявся райкому, бо мав покровителя в особі голови облвиконкому Степана Чернолоза. Але колесо зупинити не міг ніхто. У повітрі уже висів дух Свободи.

БЛАГОУСТРІЙ СЕЛА

Забуте Богом і людьми село пробудилося. Від Рівного до Пересопниці засипали на дорозі ями. Райспоживспілка (Микола Колодич) облицювала плиткою магазин. Електрики повісили на стовпи ліхтарі. Обшарпаний сільський клуб обшили плитою ДВП та пофарбували. Тимчасовий сценічний поміст виготовили та встановили біля знаку працівники радгоспу. (Після урочистого відкриття відразу розібрали). При в'їзді до села зі сторони Шостакова було встановлено дерев'яну конструкцію з написом «Перша згадка 1149». Правда, тут був невеликий казус. Робітники, які збивали цю конструкцію до купи, не знали, як перевернути цифру – це 9 чи 6? В результаті вийшло 1146.

МУЗЕЙ

В сільському клубі за декілька днів було створено музейну експозицію (зі власної колекції). В музеї було два розділи, які розділяв великий малюнок суворого монаха-літописця.

Перший розділ під назвою «Літописне давньоруське місто» мало бага-

то натурних експонатів. Зброя часів X–XII ст.: наконечник списа, стріл. Спорядження кінного дружинника: вудила, остроги. Гудзики, намисто (керамічне та бурштинове), персні, натільні хрестики, кусочки скляних браслетів. Найцікавіший із експонатів – перстень-печатка зі знаком Ізяслава Мстиславовича. На сьогодні мало що залишилося. Мешканець із села Новостава Дального вибив вікно та пограбував музей. Злочинця зловили, але експонати повернули не всі.

Другий розділ «Українська першокнига» розповідав про створення «Пресопницького Четвероєвангелія». В експозиції були представлені копії з відомої праці Павла Житецького «О пересопницькой рукописи».

Доглядала музей завідувачка сільського клубу пані Таміла. Відвідували музей щорічно під час проведення обласного свята духовності і культури 22 травня. Розбита скляна вітрина. Питаю, що так важко знайти скло? Так, дуже важко, бо ж нікому цей музей не потрібен. Минув 21 рік від дня створення музею. Замість розбудови, він занепав.

УРОЧИСТОСТІ

Пам'ятний знак було відкрито 14 травня 1989 року під час Міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вольній, новій». На подію навіть приїхало центральне телебачення, що відіграло на користь ініціаторів, оскільки дозволів на встановлення пам'ятника не було.

Був гарний сонячний день. Другий день Великодня. Вже зранку до Пересопниці стали підтягуватись люди. Очевидно, стільки людей тут ніколи разом не збиралося. Були тут письменники, громадські діячі, працівники обласного музею, делегації осередків товариства шанувальників

української мови з Рівного, мешканці навколишніх сіл. Конферанс мітингу склали працівники райкому, святкового концерту – відділ культури. З нагоди Шевченківського свята обласне управління культури запросило хорову капелу студентів Інституту культури під орудою Ореста Олійника, артистів обласної філармонії Ярослава Кульчицького та Олександра Івченка, бандуристку Галину Топоровську. Чи не вперше за довгі роки тут прозвучала пісня-епос «Ой зійшла зоря, вечорова...»

Разом із сільським головою Раїсою Бондар зранку накрили пам'ятник білим покривалом. На її просьбу написав їй тут же коротенький виступ. Сільський голова за своїм статусом мала право на публічне слово. У церкві Святого Миколая правилася урочиста літургія. Біля 13 години ключові позиції зайняли відповідальні працівники райкому партії. Щоб повністю контролювати ситуацію. Біля підніжжя гранітного монумента зібралися: Олександр Мелещук, голова райвиконкому, сільський голова Раїса Бондар, священник о. Георгій Сальчук, другий секретар райкому КПРС Микола Григоров, член бюро райкому КПРС, завідувач райвно Леонард Соколовський, лектор райкому КПРС Олександр Ковальчук, голова Рівненського відділення Спілки письменників УРСР Олександр Богачук, письменники Євген Шморгун, Микола Сом, Вольф Сулов з Ленінграда (суч. Санкт-Петербург), Віктор Крючков, Всеволод Нестайко. Досить детальний фоторепортаж, тексти ви-

ступаючих, концертні номери описані в районній газеті «Слово правди» (нині «Слово і час») від 19 травня 1989 року під назвою «Біля витоків рідного слова». Варто відмітити наступне. Райком партії готував захід і контролював ситуацію. Але, за словами Євгена Шморгуна, відкриття пам'ятника Пересопницькому Євангелію стало переломним моментом у житті волинян. «Хоч комуністичний режим тоді ще мав величезну силу, але глуху радянську греблю вже було підточено живим весняним струмом», – каже він.

Чи не вперше на офіційному заході не прозвучало жодної радянської пісні. А навпаки.

Пісня дубенського поета і пісняря Миколи Тимчака «Шануймося, бо хто ж, якщо не ми!» викликала у тисячі присутніх величезний шквал аплодисментів. Бо ця пісня висловлювала потаємну мрію кожного – жити у Соборній, Незалежній державі.

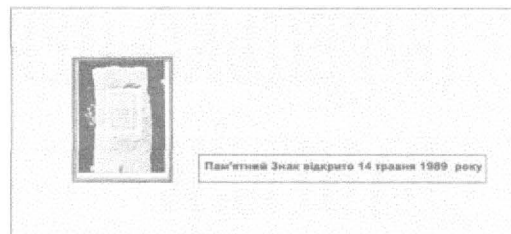
Ще одна пісня Б. Стельмаха «Сурми зазорили», що поза програмою виконав засновник Народного Руху на Рівненщині, майбутній народний депутат України Микола Пороський:

*Димом, порохами поміж реп'яхами,
Дихає Чорнобиль нашими гріхами.
Ті зреклися мови, ті зреклися роду.
Отака історія рідного народу.*

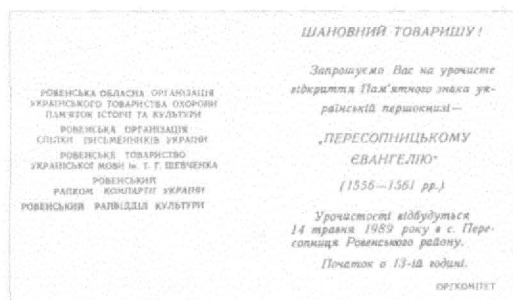
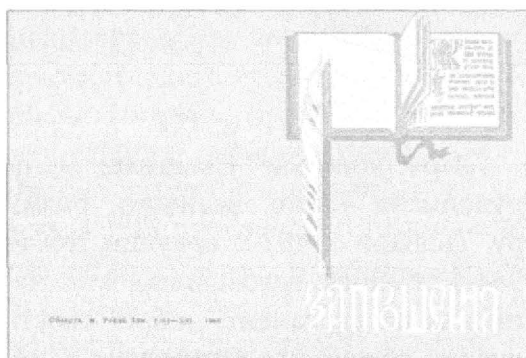
І коли захід закінчився і все стихло, до пам'ятника Першокнизі принесли букет квітів пересопницькі наречені – Анатолій і Таміла Юхимчуки (В радянську добу була традиція – наречені несли квіти до пам'ятника Леніну). Все мінялося. Наступала Нова доба.

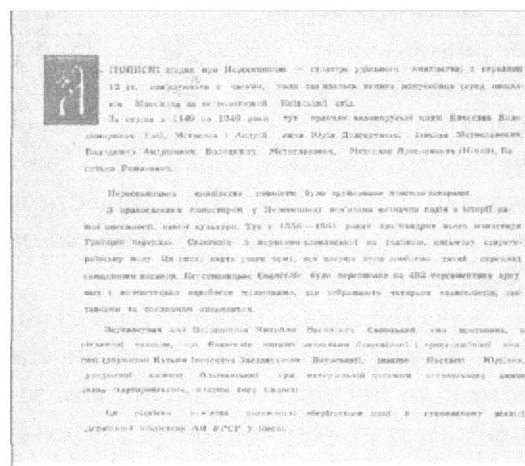
Відкриття. Виступає голова рай-
виконкому Олександр Мелешук.

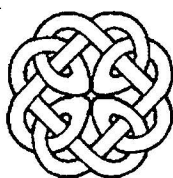
Листівка, яку розповсюджували у
Пересопниці 14 травня 1989 року. Ти-
тул.

Буклет, яким запрошували гос-
тей на урочистості у Пересопницю
14 травня 1989 року.

Листівка, яку розповсюджували у
Пересопниці 14 травня 1989 року.

Віктор ВОЙКОВСЬКИЙ,
 науковий співробітник відділу історії
 міського краєзнавчого музею м. Нетішин

УКРАЇНСЬКА ПЕРШОКНИГА - ДВІРЕЦЬКО-ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

В серпні 2011 року виповнюється 450 років з дня завершення написання в Пересопницькому монастирі (тепер Рівненський район) Двірецько-Пересопницького Євангеліє. А розпочали його писати в серпні 1556 року монахи Свято-Троїцького монастиря в с. Двірець (нині Ізяславський район Хмельницької області).

Про цю подію творці Першокниги – архимандрит Григорій та писець Михайло Василієвич – залишили запис на її третьому аркуші: «... А почалось єсть Писати Сіє Євангеліє рокоу 1556-го. місяца августа 15. На день Оуспенія Присвятыя наша Богородица и Прісно Дівы Марїа».

За бурхливих і трагічних чотирьох п'ятдесят років, здається, не мало б залишитися нічогосінько, окрім вічного спокою. Але ж ні! Звідти, з тієї сивої минувшини, б'є живе джерело нашої невмирущості. І ймення тому джерелу – Українська Першокнига – Двірецько-Пересопницьке Євангеліє...

Ця книга особлива, – вона має дуже сильну позитивну енергетику, яка незбагненним чином впливає на самопочуття людей.

Пересопницьке Євангеліє – це рукописна книга великого розміру, фоліант з 482-х аркушів, тобто 964-х сторінок, вагою понад 9 кг. Написана на пергаменті доброї якості, чудово збережена. Оправлена в дубові дошки, обтягнуті зеленим оксамитом. Рукопис є одним з перших серед відомих дотепер перекладів Святого Письма українською літературно-писемною мовою середини XVI століття. За складом тексту це – четвероевнгеліє. Книга свого часу то зникала, то знову з'являлась, нею володіли різні історичні постаті, а вона нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. Вернадського.

Як стверджують історики, переклад Євангеліє на українську мову розпочато з ініціативи дружини князя Кузьми Івановича Заславського (Жеславського) Настасії Юрїївни, яка походила з роду Гольшанських (Ольшанських), а потім під ім'ям Параскеви була ігуменею Двірецького монастиря.

Специфічне місце, яке займала (та й нині займає) Україна в системі європейсько-східнослов'янських культурних зносин, визначалося

тим, що через своє географічне розташування та історичні обставини край наш упродовж століть перебував на межі двох культурно-історичних світів. Тому, зазнаючи інтенсивного впливу нової європейської культури, Україна виступала посередником у її поширенні на слов'янському Сході.

Проблема, що постала перед творцями Двірецько-Пересопницького Євангелія у середині XVI століття, для релігійного канону західних і південних країн, звідки й походило християнство, існувала завжди. Бо ж, дійсно, потрібно було вибирати між необхідністю проповідувати Святе Письмо зрозумілою мовою, інакше, як зауважував ще апостол Павло, люди «не назидуються», і небезпідставним побоюванням: чи не втрапить Письмо святості при перекладі «простою» мовою? Чи можна висловити «те ж», не розгубивши ні крупинки дорогоцінного змісту, але іншою мовою?

Навчання вихідців з українських земель у європейських університетах бере початок ще із середини XIV століття. У п'ятнадцятому їх число швидко зростає, зокрема в італійських університетах, де утверджувалися гуманізм і ренесансна культура.

Засвоюючи в європейських університетах здобутки ренесансної культури, студенти-українці переносили їх на батьківщину, сприяючи тим самим поступові рідної культури. При цьому їм доводилося долати запеклий спротив поборників національної старовини, супротивників усього «латинського». Однак вже ніякий опір консерваторів не міг зупинити процес, який мав принципово важливе значення для розвитку тогочасної української культури.

Саме в контексті європейському і слід розглядати появу Пересопницького Євангелія. Воно стало відгуком на прагнення наших предків читати Святе Письмо рідною, зрозумілою мовою. Спроб перекладів у той час у нас було багато, бо ж тодішні культурні і релігійні, так би мовити, діячі добре розуміли потрібність цієї справи.

Творці ж Пересопницького Євангелія залишили нащадкам унікальну рукописну книгу, пам'ятку мови та культури, яка не втратила цінності й донині. Вона є свідченням того, що переклади конфесійних текстів – це невід'ємна частина писемної культури народу. В історії України ця традиція йде від Пересопницького Євангелія. Перекладацька діяльність українських книжників продовжувала, таким чином, кирило-мефодіївські традиції щодо розбудови національної церкви і оцінюється як подвижницька праця українських патріотів, котрі майже за століття до початку національно-визвольної війни 1648–1654 років виявили прагнення українців до відродження своєї мови і своєї духовної культури.

Задум перекладу всіх чотирьох Євангелій українською мовою, безперечно, виникав у багатьох освічених людей того далекого часу, але реалізація його потребувала і чималих коштів, і досконалого володіння іноземними мовами, і знання церковної літератури, і сміливості та громадянської мужності. Та й страх перед Богом і сумніви в богоугодності такої справи стримували не одне поривання ентузіастів XVI століття.

Але те, що місцем створення української Першокниги стала саме Волинь, є цілком закономірним. Якщо у XVI столітті вже не залишається в Галичині українців з верхніх верств,

які трималися б православної віри та своєї культури, якщо польська колонізація знищила нечисленну й до того українську шляхту на Поділлі, якщо на всій Київщині та Брацлавщині в XVI столітті не залишилось жодного заможного українського роду і лише дрібна шляхта трималася батьківських традицій, якщо полонізація захопила міста, де споконвічних українців загнала на передмістя, то на Волині становище було зовсім інше. Поки Велике Князівство Литовське зберігало свою незалежність від Польщі, Волинь була закрита для поляків. У привілеї Казимира обіцяно, що «земель, замків, міст або будь-яких маєтностей... ніяких урядів» жодному чужинцеві не буде дано. Тому волинська шляхта найдовше зберігала українську культуру. Та з часом поляки через шлюби з місцевими паньнками та вдовами з'являються і на Волині. Місцеві правителі, вживаючи заходів і обмежень проти них, забороняли, у першу чергу, давати землю в посаг тим, що виходили заміж за чужинців, дозволяючи замінювати земельні наділи грішми. Українська шляхта, яка чисельно переважала польську, могла б досить тривалий час давати відсіч займам, боронячи і захищаючи українську культуру. Але трагедія українців полягала в тому, що їх спокушали і привілеї, і польська культура.

Ця унікальна пам'ятка, оздоблена багатьма орнаментальними і сюжетними прикрасами, ввійшла до історії української культури не тільки як перший в історії східнослов'янського книгописання традиційний релігійний текст, перекладений з церковнослов'янської на мову «просту», як зазначено в рукописі, дуже близьку до тогочасної народнорозмовної, але і як високохудожній твір

графічного мистецтва. В ньому сконцентровані найкращі набутки тодішньої вітчизняної рукописної практики й творчо використані прогресивні риси культури доби Відродження. «Усі елементи книжкового організму, які роблять його твором мистецтва, – письмо, рядкове, заголовне і декоративне оздоблення, мініатюри, пропорції аркуша, тексту і берегів, композиція розворотів, початкових і кінцевих сторінок, колористичне вирішення – набули в Пересопницькому рукописі досконалої розробки», – зауважив відомий дослідник Яким Запаско. Він же обґрунтував авторство графічного оформлення книги.

«Переписав Пересопницьке Євангеліє надзвичайно майстерним, дивовижної краси почерком каліграф, який назвав себе в рукописі «писарем Михайлом Васи́левичем із Сянока», а ще в іншому місці – «сином протопопи Сяноцкого», – зауважує дослідник. – Писар з таким ім'ям зустрічається в кількох документах першої половини XVI ст. На один із них під 1531 роком вказав ще О.С. Грузинський: «Михайло Васи́левичь писарь господарски, державца Медницкии». Є ще такі записи: «Михайло, писар, державца Медницкии» (1553 р.), «Михайло писар» (1536, 1539, 1542, 1543 рр.), проте ототожнювати переписувача Пересопницького Євангелія з цими іменами не слід, хоча й відкидати таку можливість також не варто. Немає підстав також пов'язувати пересопницького каліграфа з «дячком Михайлом», що на вересень 1536 року переписав у Загоріві Мінею. Сам пересопницький писар вказав, що він походить з Галичини (місто Сянок поблизу Перемишля – віддавна відомого осередку давньоруської й української книжкової писемності), однак за усіма ознаками почерку його слід вважа-

ти вихованцем не перемишльської, а все-таки волинської школи письма».

Писець Пересопницького Євангелія був різнобічно обдарованою людиною. П.Г. Житецький навіть вважає, що він брав участь у перекладі тексту книги, допомагаючи архімандриту Григорію, адже писарю, на думку вченого, особисто належать написані «дробним письмом» приписки й післямови до кожної з чотирьох частин рукопису. А той же Яким Запаско, вважає, що «Михайло Василювич був також художником: йому, без особливої натяжки, можна приписати орнаментальне оздоблення рукопису, в тому числі й монументальні ренесансні облямування. В цьому переконують численні орнаментальні домальовки писаря в тексті, на полях усього рукопису, виконані жваво, впевненою рукою майстра».

Якщо ж справді ренесансні рослини облямування Пересопницького Євангелія належать руці Михайла Василювича, то це свідчить, що був він митцем-орнаменталістом небуденного таланту, художником-новатором, який зумів сміливо поєднати новітні здобутки мистецтва ренесансу з багатими традиціями місцевої народної творчості, і на цій основі створити декоративні прикраси, які стали вершиною мистецтва книжкової орнаментики не тільки в українській, а й взагалі у східнослов'янській рукописній книзі XVI століття.

Такі високі мистецькі якості Пересопницького Євангелія дали змогу сказати його першому дослідникові О.С. Грузинському, що рукопис «не має рівних собі серед відомих нам рукописів і палеографічних знімків; за твердістю, красою, витонченістю й довершеністю малюнок його почерку не поступається орнаментові». Що ж до автора художнього оформлен-

ня Пересопницького Євангелія, то Яким Запаско дотримується думки, що художників-оформлювачів було два. Переписувач Михайло Василювич виконав усе оформлення, крім чотирьох мініатюр – зображень чотирьох євангелістів, кожному з яких відведено окрему сторінку рукопису. Мініатюри, на думку дослідника, виконувала людина іншого мистецького складу, яка дотримувалася інших художніх принципів.

...29 серпня 1561 року в колишньому стольному граді Пересопниці день був особливий. Не тому, що люд православний збирався на святошну службу Божу з нагоди великого празника – усікновення глави Івана Хрестителя. Не тому, що з монастирської дзвіниці по-особливому урочисто лунали дзвони. І не тому, що ченці, завжди чинні та спокійні, чомусь метушилися. Лише архімандрит Григорій та Михайло Василювич світилися таким спокоєм, ніби на них зійшла благодать Божа. А благодать на них таки й справді зійшла, бо ж сподобив Господь скінчити справу вельми важливу, розпочату за п'ять літ до того у Дворецькому Святотроїцькому монастирі князів Заславських. І ймення тій благодаті – Чотириєвангеліє «руською мовою выложено».

Чи так те діялось, а чи ні – одному Богу нині відомо. Та мало би бути так, бо ж і Григорій, і Михайло щиро прагнули здійснити задуману і розпочату ще в Двірці справу, не раз згадуючи про це у книзі, яку самі ж і творили. Сподобив, мабуть, Господь побачити завершення величного задуму і княгиню Настасію Заславську. Бо хоч і відійшла вона у вічність того ж таки 1561 року, але, видно, трапилося це пізніше – творці Першокниги у післямові про цю сумну подію написали б обов'язково.

А Першокнизі вже тоді стелилася важка дорога історичних випробувань. Ті випробування розпочалися ще в «колисці» – Пересопницькому монастирі. Не обминула і його зла доля, яка тоді випадала багатьом православним обителям.

У Великому Князівстві Литовському робити подарунки церквам і монастирям вважалося чесною не лише серед простого люду православного, але й тодішньої еліти. Але все змінюється з утворенням Речі Посполитої. І якщо представники давніх руських князівських родів Острозьких, Олельковичів, Слуцьких, Ходкевичів, Заславських, Чорторійських свято дотримувалися цієї традиції, то добродійність інших панів, що відцуралися батьківської віри, виродилося у форму патронатів чи «подавань». З кінця XV століття отой патронат перетворюється на звичайнісіньке володіння церквою або монастирем нарівні з селами та угіддями. Патрони вже розпоряджались ними на основі маєткового права: заставляли, давали в посаг, у спадщину, обмінювали на прибуткові села, здавали в оренду, продавали. Вони побирали гроші з церков, насамперед – за поставлення ігумена, священика, єпископа. І приклад цьому подавали самі королі. Так, Сигізмунд I віддав церкви в Києві Дягилевичеві на сплату боргу. Від того ж таки Сигізмунда I вдова великого князя Олександра, Олена, «доживотно» одержала Троїцький Віденський монастир. Та найзапекліші «баталії» розгорнулися навколо найбагатшої на Волині Володимирської кафедри. Її Сигізмунд II-Август дав Іванові Борзобогатому-Красенському, який, залишившись мирянином, грабував єпархію, роздавав її добро своїм родичам. І ніякі протести не допомагали. Коли ж король вирішив віддати Во-

лодимирську єпископію Холмському єпископові Теодосієві Лазовському, Борзобогатий відмовився виконати волю й короля. Лазовському нічого іншого не лишалось, як, зібравши військо, вибити Борзобогатого з єпископського замку. Тоді король дав Борзобогатому Луцько-Острозьку єпископію. А після смерті Борзобогатого його невістка в Луцьку забрала всю церковну утвар, хрести та ікони з дорогоцінним камінням, Євангелію, оправлену сріблом – і все це продала...

1620 року помер останній представник родини Острозьких – Януш, і його володіння на Волині аж до 1674 року, коли згас і рід Заславських, перейшли до князів Заславських. Можливо, що саме ці обставини й зупинили свого часу руку ревного католика, яка мала намір вкинути манускрипт у вогонь...

Там у 1837 році це Євангеліє знайшов видатний український та російський філолог-славист і педагог Осип Бодянський. У листопаді цього ж року в листі з Києва до свого вчителя і колеги по Московському університету й Московському товариству історії й старожитностей російських М.П. Погодіна він просить поради і допомоги у придбанні пам'ятки для Московського університету або для Товариства. Бодянський не обмежився листами до Погодіна, а надіслав опис пам'ятки міністрові народної освіти у вигляді повідомлення в «Журнал Министерства народного просвещения». І це повідомлення було надруковане у травневому номері журналу за 1838 рік. Проте для придбання знахідки чиновниками так нічого й не було зроблено і вона залишилася в Україні. Але саме з опису Осипа Бодянського і його повідомлення починається наукове

освоєння й усвідомлення феномена Пересопницького Євангелія.

Рукопис, знайдений О. Бодянським, застав у Переяславі ще й Тарас Шевченко, коли за дорученням Київської Археографічної комісії у 1845–1846 роках в Переяславі оглядав тамтешні старожитності. У своїх нотатках як член Археографічної комісії поет зазначає, що Євангеліє 1556–1561 рр. «... вишуканіше й розкішніше від іншого, написано мало-російським нарідчям 1556 р. з написом на краях перших аркушів...» Згадка про пересопницький рукопис за часу зберігання його в Переяславі є і в М. Максимовича.

Коли ж у 1862 році Переяславську семінарію перевели до Полтави, туди разом з бібліотекою потрапила й пам'ятка. З огляду на історичну цінність Євангелія, на початку минулого сторіччя воно було передано в Полтавське давньосховище. Тут книгу вивчали літературознавець Перетц, філолог і палеограф Грузинський. Зацікавився книгою і полтавський протоієрей та любитель старожитностей М. Думитрашко, котрий і зробив більш-менш детальний зовнішній опис пам'ятки, опублікувавши його 1874 року в «Полтавских епархиальных ведомостях».

У 70-х роках позаминулого століття рукописом зацікавився молодий учений-мовознавець Павло Житецький. А зростання інтересу до Євангелія переконало полтавське духовенство в тому, що книга ця є неабиякою цінністю. Отож, коли 1873 року в Полтаві перебував проїздом тодішній міністр народної освіти і обер-прокурор Синоду граф Д. Толстой, місцеві священники вирішили похвалитися рідкісним манускриптом. Граф Толстой – один із провідників шовіністичної політики царського уря-

ду, спрямованої на посилення національного гноблення українського та інших народів Росії, що активно підтримував положення сумнозвісного Ємського указу 1876 року, – одразу ж зрозумів, яку небезпеку таїть в собі ця книга. Тому й розпорядився, щоб полтавський архієрей подарував цю пам'ятку йому, хоча вона й була власністю бібліотеки духовної семінарії.

Здавалося б, наша Першокнига мала бути назавжди втраченою для України. Але трапилось те, про що, очевидно, граф Толстой і подумати не міг: манускрипт 1873 року подарували великому князю Петрові Георгійовичу, принцу Ольденбурзькому. Але принцові не судилося довго топтати ряст, а після його смерті, книга 1887 року повернулася до Полтави. Там вона щасливо пережила і першу російську революцію, і Першу світову війну, і революцію 1917-го та громадянську війну.

Та повернімось до Першокниги... Після революції Пересопницьке Євангеліє зберігалося в Полтавському історико-краєзнавчому музеї. Обминули цю пам'ятку і всепоглинний антирелігійний терор 30-х, і пекельний вогонь Другої світової війни. Евакуйоване у Башкирію, Євангеліє після звільнення України від фашистів потрапило до фондів музею-заповідника Києво-Печерської лаври. Там воно зберігалося не в найкращих умовах, бо професор С.І. Маслов у 1947 році виявив його під східцями... на купі якогось непотребу. Саме його зусиллями Першокнига й потрапила до Інституту рукописів, ставши одним з найцінніших раритетів серед 700 інкунабул (найдавнішими вважають клинописні тексти третього тисячоліття до нашої ери), що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського..

Щасливий порятунок її від «золотої клітки» царських палат відкрив широкий доступ до рукопису як українським, так і зарубіжним дослідникам. Його вивчали і мовознавці, і історики, і археографи, і мистецтвознавці. Та, на думку дослідників-пересопнищезнавців, Двірецько-Пересопницьке Євангеліє таїть в собі ще стільки таємниць, що вистачить не одному поколінню науковців.

Творці Двірецько-Пересопницького Євангелія залишили у книзі достатньо інформації, яка вказує на час та обставини написання книги, на місця, де вона створювалася, називає тих, хто фінансував цю працю та виконував її. Проте вони не могли передбачити, що через чотири з половиною століття творіння їх рук стане національною святинею, але від святих обителів, де писалася українська Першокнига, не залишиться на землі й сліду. І лише із самого Євангелія можна буде дізнатися про те, що у Двірці був колись Святотроїцький монастир, а у Пересопниці – монастир Різдва Пречистої Богородиці.

Джерела та література:

1. Запаско Я. Орнаментальне оформлення української рукописної

книги. – К.: Вид-во АН Української РСР, 1960. – 184 с.

2. Кривоший О. Княгиня Анастасія Гольшанська-Заславська [- чийми стараннями і коштом побачило світ «Пересопницьке Євангеліє»]//Українки в історії/За заг. ред. В. Борисенко. – К., 2004. – С. 43–46.

3. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культур. життя укр. народу: Репринт. відтворення вид. 1918 р. – К.: Абрис, 1991. – С. 21.

4. Соколовський В. Рукопис в Пересопниці//Чумацький шлях. – 2002. – № 1. – С. 7–8.

5. Тимощук О. Не спалило її забуття//Подільські вісті. – 2006. – 15, 18, 22, 29 серпня, 1, 5, 8, 12, 15, 19, 22, 26 вересня.

6. Тимощук О. Не спалило її забуття//Подільські вісті. – 2007. – 4, 7, 11, 14, 18 вересня.

7. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє//Наука і культура України: Щорічник. – К., 1990. – Вип. 24. – С. 190–195.

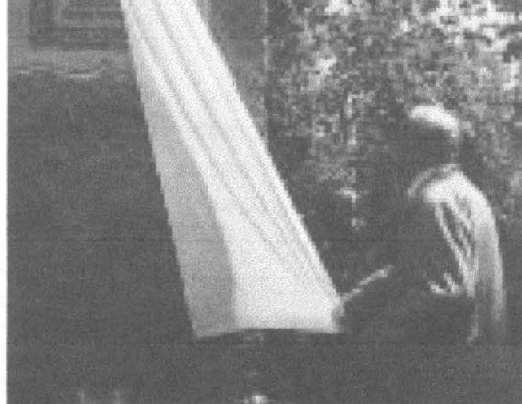
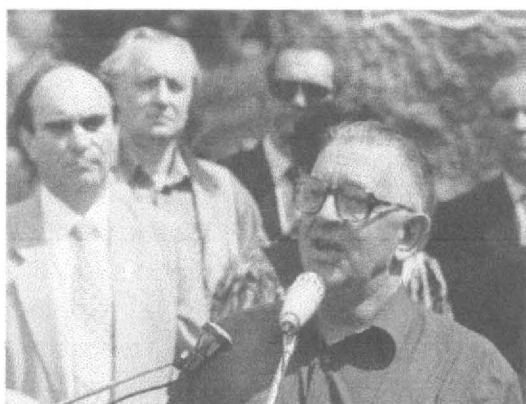
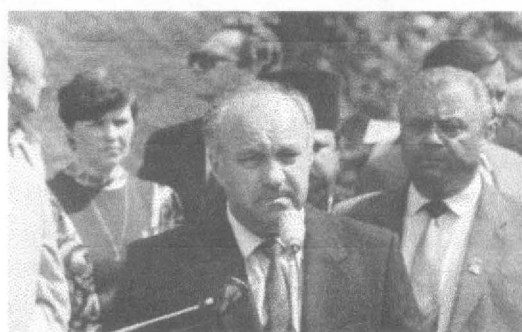
8. Чепіга І. Національна святиня//Київ. старовина. – 1992. – № 4. – С. 6–11.

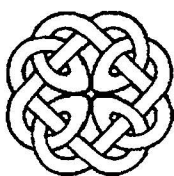
9. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє: Історія відкриття пам'ятки//Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С. 38–39.

10. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє (1556–1561)//Чумацький шлях. – 2002. – № 1. – С. 6–7.

Урочисте відкриття пам'ятного знаку в селі Пересопниця Рівненського району Рівненської області 14 травня 1989 р.

Фото Віктора Войковського.

*Іван ПАЩУК,
голова Рівненської обласної організації
Національної спілки краєзнавців України*

РІВНЕНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК І КРАЄЗНАВЕЦЬ ЛАВРЕНТІЙ КРАВЦОВ ПРО ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ

Завжди, коли не проходжу тротуаром праворуч вулицю Соборну від майдану Незалежності до Театральної площі в центрі Рівного, навпроти Свято-Воскресенського храму, поглядаю на меморіальну дошку, яка була виготовлена і встановлена 31 березня 2004 року стараннями нашої обласної краєзнавчої організації Національної спілки краєзнавців України (тоді Всеукраїнської спілки краєзнавців) на фасаді двоповерхового будинку № 96, у день відзначення 15-річчя з дня її створення. Її текст сповіщає про те, що в ньому постійно протягом 40 років проживав і працював незабутній Лаврентій Петрович Кравцов (1903–1984) [1]. (Рис. 1) Він пройшов нелегкий журналістський і творчий шлях. Тут поселився незадовго після звільнення 2 лютого 1944 року міста від німецько-фашистських загарбників на другому поверсі у правій стороні. І звідси його провели в останню путь рідні, колеги і знайомі [2]. Багатьом журналістам, літераторам, краєзнавцям і музейникам Рівненщини уже старшого по-

коління, а ще читачам тодішніх обласних газет для дорослих «Червоний прапор» (нині «Вільне слово») і молодіжної «Зміна», бібліотечним працівникам і вчителям шкіл він був добре відомим, бо не тільки часто публікувався, а ще й охоче виступав у різних аудиторіях сам чи з побратимами по перу. Пам'ять у нього була феноменальною. Уривки зі своїх прозових творів читав напам'ять просто артистично. Не тільки писав, а й залюбки розповідав про історико-культурні пам'ятки і події далекої минувшини, що було маловідомим широкому загалові, а особливо молодому поколінню. Він мав прекрасну домашню бібліотеку з раритетних видань. Не один раз бентежно і я перегортав їхні сторінки, милувався ілюстраціями, дещо прочитував. Він дозволяв це робити при своїй присутності. Не давав книги виносити з квартири, бо з власного гіркого досвіду знав, що часто назад вони уже не поверталися. Книги із полицок зашкленних шаф брав і ставив назад дуже акуратно, я сказав би – із просто зачарованою ласка-

вістю, перегортав сторінки окремих фоліантів з якимось внутрішнім священнодійним освітленням і сяючою любовною жвавою зацікавленістю в очах. А тому його улюблений вислів був: «Все дарую, окрім дружини і власних книг». Колеги називали його між собою заядлим книжником. І він таким був насправді.

У радянсько-комуністичні заідеологізовані роки книгу видати було нелегкою справою. Та йому вдалося двічі випустити у світ повість «Підпоручик Жаданівський» (1962, 1973), краєзнавчі нариси «Свідки народної величі» (1972), друкувати у пресі уривки з історичного роману «Волинські Афіни», який повністю був виданий у Москві в 2003 році українською і російською мовами, завдячуючи молодшому синові-військовослужбовцю Валерію Кравцову [3]. (Рис. 2; Рис. 3).

Серед численних своїх дослідницько-краєзнавчих публікацій Лаврентій Кравцов не обминав і древньої Пересопниці [4], де було завершено рукописне видання так званого Пересопницького євангелія. У «Свідках народної величі», де розповідається про Дорогобуж, Острог, Степань, Деражне та інші населені пункти, є нарис «Літописна Пересопниця» [5], в якому, зокрема, зазначив, що «з монастирем у Пересопниці позначена визначна подія в історії нашої писемності. У 1561 році тут було закінчене переписування цього євангелія. Переклад здійснив архімандрит монастиря Григорій і син протопопа з Санока Михайло Василевич. То була одна з перших і, слід сказати, блискучих спроб літературного перекладу церковної книги із старослов'янської на тогочасну українську мову... У часи впертого окатоличення українського народу, яке завзято здійснюва-

ли місіонери римо-католицької конгрегації, треба було мати мужність, щоб перекласти церковну книгу на мову, якою говорив народ. То був не тільки виклик королівським властотлюбцям, що порядкували на свій власний розсуд у феодальних замках. То була енергійна й рішуча відсіч самому римському папі. У 1596 році покатоличені нащадки Федора Чарторийського Пересопницю передали у власність монастиреві, у якому на той час оселилися отці єзуїти. Ці заїди пограбували монастир... знищили бібліотеку, зруйнували церкву, а звалище продали клеванським гендлярям на цеглу» [6].

Як не дивно, але в «Історії міст і сіл УРСР. Ровенська область» (1973) тільки скупю названа ця українська Першокнига «найвизначнішою пам'яткою староукраїнської мови XVI ст.» без широкого її аналізу і значення в історії українського відродження, як і згадується сам населений пункт і тодішнє однойменне удільне князівство [7].

А в уже згаданому історичному романі «Волинські Афіни» вся 22 глава «Зустріч у Пересопниці» [8] присвячена, можливо, і в художньому, але цілком логічному домислі самого автора, відвідинам відомим книгодрукарем Іваном Федоровим (Федоровичем) з Острога, який готувався видати «Острозьку біблію», цього монастиря і зустрічі-розмові з архімандритом Григорієм, бо обидва були «невтомними сівачами духовних зєрнят».

І слова першого, «як же вам пощастило зібрати отакий неоцінний скарб? Тут одних лише тлустих фоліантів кілька сотень» і далі: «Коли я тільки надібаю на оті джерела мудрості, то мислю лише про одне: чому в людини такий замалий вік?

Страшно навіть подумати, що проживши покладений їй час людина ота залишає світ, навіть і не підозрюючи, скільки на землі є цікавих книг, які б кожному годилось перечитати».

А «сивий дідусь» із «лагідною усмішкою» і задоволенням мовив: «... Ще замолоду почав до книг горнутися. Від цієї пори для мене нема нічого ліпшого на цілому світі за книгу. Ось бачиш вже й голова геть забіліла і зір притупився, і сили слабшають, а ота жагуча пристрасть до книги і мудрого слова не тільки не вгаває, а дедалі поглиблюється... Книги наймиліша розрада, вірні, незрадливі друзі, мудрі вчителі...»

Тут же друкар зустрічається зі своїм блудним сином – «з біглим гравером» Гринем Івановичем, «небуденою людиною», і архімандрит мирить їх: «... Ти є книгодрукар, просвітитель. Мури, в'язниці, грати, ланцюги, колодки, тортури... не твоя зброя. Твоя зброя – книга і мудре, правдиве слово. Ти мусиш бути чоловіколюбцем!»

І мудро переконає не карати збіглого: «... Із свого до краю напруженого серця він добуває не золото, не срібло, а оту нев'янучу красу великого мистецтва, яка тішить і буде вічно тішити людей... Розмовляючи з ним, ти вживаєш такі суворі вирази, як кримінал, право, суд. А хіба творців краси, будівничих отих незбагнених перлин мистецтва, що звеличують людину та збагачують її духовне життя, судять?.. Вони, оті митці, мій коханий, є караними вже тим, що є надмірно вразливими, без краю чутливими і боляче сприймають прикрі явища людського буття. Душі таких людей то є тонесенькі шовкові ниточки. До цієї надмірно чутливої ниточки, що має неблаганну властивість усмоктувати в себе усі бідування і

людські недоречності, не вільно підходити з дрюком... До чого це я веду оту мову? До того, що нам, сивоголовим, належить буди обережними з отією недосвідченою молоддю. То ж давай будемо засівати юні серця ласкавим і пестливим словом. Ти, Федоровичу, людина мудра і відаєш, що одне лагідне слово вартніше за цілу тисячу буркотливих докорів. Треба, аби ми були для молоді прозелені не посушливою спекою, а травневим дощиком...»

І вони тут же помирилися.

Архімандрит Григорій показав свій витвір, рукописне євангеліє, «яке аз недостойний сподобився перекласти для ліпшого виrozumіння роду християнського посполитого. О, скільки часу, не змикаючи очей, навіть вночі ладив я оту гарну пам'ятку нашої писемності, і як не було мені зтяжко, як не схилялась обважніла від роздумів голова, щоб аби хоч на мить схилитися до ложа, я не випускав з рук гусячого пера».

«... Федоров із захопленням вигукнув: – Яка краса! Оце то майстерність. Такої ліпоти в оздобленні книжиць я ще ніколи не бачив. А малюнок, а орнамент! Бездоганно!.. Такого писемного подвигу не звершив ще жоден король або імператор. За що ж тоді уславлюють отих правителів у літописах і хроніках? За криваві злочини? За жорстокість і насильство? Я такої думки, що людству належить возвеличувати та увінчувати славою не царів, а тих талановитих митців, що творять величне і нетлінне...»

Актуальність такої оцінки Лаврентієм Кравцовим письменницької і видавничої праці не потребує коментарів. (Рис. 4).

І автор резюмує: «Прощаючись з пересопницьким вченим, Федоров по-братерському поцілував його ...

зворушливо тиснув йому руку». А той промовляв: «Головне, що живемо ми на світі не для власної утіхи, не для задоволення, а на славу нашого обдарованого народу».

Нове відродження «Пересопницького євангелія» і пошанування місця його створення настало тільки у кінці ХХ – на початку ХХІ століть [9], коли багатостраждальна Україна проголосила нарешті свою незалежність. І приємно констатувати, що масштабно продовжилися у нашому сьогоденні.

Джерела та література:

1. Пащук І. Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини. – Рівне. – 2005. – С. 90–91, 143; Пащук І. Меморіальні дошки у Рівному. Історико-краєзнавчий довідник. – Рівне. – 2008. – С. 30–31.

2. Кравцов Л. П. (некролог)//Чер-

воний прапор. – 1984. – 14 липня; Пащук І. Літературно-краєзнавча енциклопедія Рівненщини. – Рівне. – 2005. – С. 90–91.

3. Кравцов Л. Волинські Афіни. Історичний роман. – Москва. – 2003. – 239 с.

4. Кравцов Л. Митець із Пересопниці//Червоний прапор. – 1981. – 13 вересня.

5. Кравцов Л. Свідки народної величі. – Львів. – 1972. – С. 11–16.

6. Там само. – С. 15–16.

7. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – Київ. – 1973. – С. 12, 17, 76, 514.

8. Кравцов Л. Волинські Афіни. Історичний роман. – Москва. – 2003. – С. 195–204.

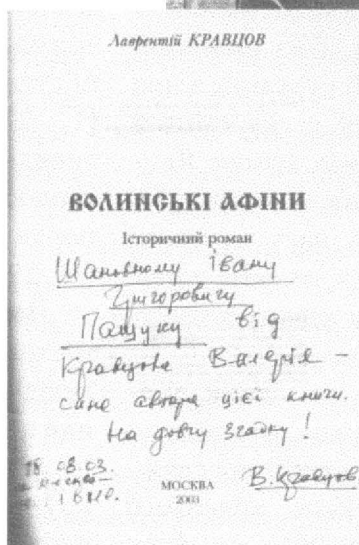
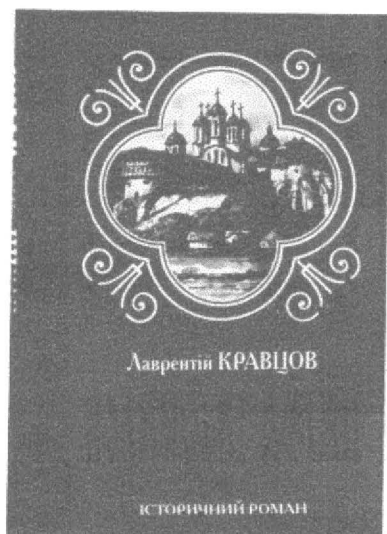
9. Пащук І. Сучасне відродження «Пересопницького євангелія»//Минуле і сучасне Волині та Полісся. Розвиток бібліотечної справи в краї. Науковий збірник. – Луцьк. – 2005. – С. 31–32.

Зустріч Л.П. Кравцова із
учнями Рівненської ЗОШ № 22.
Фото 1976 р.

Меморіальна дошка
Л.П. Кравцову.

Обкладинка
та титульна
сторінка роману
«Волинські Афі-
ни» з автогра-
фом сина пись-
менника В.Л.
Кравцова.

Богдан ПРИЩЕПА,
Василь ЧЕКУРКОВ,
Олексій ВОЙТЮК

ПЕРЕСОПНИЦЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМПЛЕКС

Територія с. Пересопниця Рівненського р-ну та її околиці постійно привертають до себе увагу археологів. Адже тут відомі практично всі види археологічних пам'яток: городище, поселення, ґрунтові та курганні могильники, скарби. Значними є і часові рамки освоєння давньою людиною цих територій – від кам'яного віку до середньовіччя. Вивчення археологічних пам'яток у Пересопниці розпочалось у другій половині ХІХ ст. У 1897–1898 рр. значні за обсягом розкопки курганних поховань провела К.М. Мельник [5; 6]. Вона нарахувала на північній окраїні села понад 170 курганів, з них 39 розкопала. У 1929 р. курганний могильник досліджував Роман Якимович (не менше семи насипів) [18, 249–250]. До нашого часу курганні насипи не збереглися, можна лише приблизно визначити місце розташування могильника (рис. 1, А).

Рівненською філією державного підприємства науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України у 2008–2011 рр. були проведені обстеження археологічних пам'яток Пересопниці у зв'язку з підготовкою на них паспортної документації. На сьогодні актуальним є питання про оголошення цього мі-

крорегіону охоронюваною археологічною територією. Нижче подаємо інформацію про відомі на сьогодні археологічні пам'ятки Пересопниці.

Городище (дитинець літописної Пересопниці). Дослідниця археологічних пам'яток Волині К.М. Мельник першою висловила думку, що резиденція удільних пересопницьких князів знаходилася на городищі в с. Пересопниця [6, 533]. В.Б. Антонович зробив припущення, що центр літописної Пересопниці знаходився на Білівському городищі [2]. Але згодом висновки К.М. Мельник підтримав О.М. Цинкаловський, який обстежив городище в 30-х рр. ХХ ст. [17, 225]. Справедливість таких висновків було підтверджено в ході археологічних досліджень П.О. Раппопорта у 1960 р. і В.В. Ауліха у 1966 р. [11, 39–56; 3].

Пересопниця як значне волинське місто згадується в літописах у зв'язку з подіями другої половини ХІІ та першої половини ХІІІ ст., з 1149 по 1246 р. [4, 227, 401]. Літописи свідчать, що в другій половині ХІІ ст. Пересопниця неодноразово на короткий час ставало центром удільного князіння в часи боротьби за Київ Юрія Довгорукого з Ізяславом Мстиславичем та його сином Мстиславом (1149–1155 рр.). А з 1157 р. по 1171 р. місто входило до

Погоринської волості, центром якої був Дорогобуж. На початку XIII ст. Пересопниця була центром одного з удільних князівств у Погоринні. Нею володів Мстислав Ярославич Німий, який згодом перейшов до Луцька, але залишив за собою і Пересопницьку волость. Після смерті Мстислава Німого та його сина, з 1227 р. починається заключний період літописної історії міста, він охоплює другу чверть XIII ст., коли Пересопницьку волость у складі Луцького уділу було приєднано до Волинського князівства Данила і Василька Романовичів.

Найбільші за обсягом розкопки на Пересопницькому городищі були здійснені В.С. Терським у 1974–1992 рр. [13]. У 90-х роках розкопки та розвідки тут проводив також С.В. Терський. Досліджено близько 2 тис. кв. м площі [15, 13]. У 2009–2010 рр. пам'ятку обстежували співробітники Рівненської філії ОАСУ під керівництвом Б.А. Прищепи.

Городище у плані має чотирикутну форму, розміри підвищення по зовнішньому обводу 200x250x250x290 м, внутрішня площа дитинця близько 4 га. Площадка підвищується над заплавою р. Стубли на 4–5 м, по периметру вона була захищена земляним валом, що найкраще зберігся із напільної (південно-східної), в давнину легкодоступної сторони. Тут був прокопаний також рів, його сучасна ширина досягає 20 м. Південна, східна та центральна частини дитинця зайняті сільськими садибами, в північно-західному куті стоїть Миколаївська церква.

На дитинці культурні шари мають потужність до 2 м, верхні пластини містять речі литовсько-польської доби та наступних століть, нижній культурний шар насичений знахідками слов'яно-руського часу. Розкопані

рештки заглиблених і наземних будівель X–XIII ст., в тому числі майстерню по виготовленню кістяних виробів [12; 15, 45, 51].

У колекції археологічних знахідок з розкопок В.С. та С.В. Терських, що зберігається у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, є уламки горщиків X–XIII ст., облицювальні плитки та посуд, вкритий поливою, північно-причорноморські амфори, прясельця з овруцького шиферу, скляні браслети. Серед залізних виробів переважають предмети побуту (деталі навісних та внутрішніх замків, ключі від них, писала), зброя та спорядження вершника (перехрестя меча чи шаблі, наконечники стріл, стремено, шпори). З кістяних виробів відмітимо двохсторонній набірний гребінь, псалій, комплекс напівфабрикатів із косторізної майстерні. За археологічними джерелами формування поселення на дитинці Пересопниці простежується з X ст., воно продовжувало розвиватися і в XI ст., але інтенсивність життя тут різко зростає лише у XII ст.

Під час розвідкових розкопок на подвір'ї Миколаївської церкви виявлені ґрунтові християнські поховання, деякі з померлих були покладені в гробниці, змуровані із цегли [14, 2–6]. Поховання безінвентарні, їх можна попередньо віднести до литовсько-польської доби чи пізнішого часу. Інший ґрунтовий могильник розміщувався поблизу південного кута площадки городища. Кілька скелетів були частково зруйновані у 2010 р. траншеєю для труб газогону. Матеріалів для датування захоронень не виявлено.

Поселення на північний схід від городища (окольне місто літописної Пересопниці). Розташоване на вузькій височині, по якій тепер проходить вулиця і розміщені сільські садиби. Ви-

сочина витягнута із південного сходу на північний захід. Із південного заходу вона обмежена долиною р. Стубли, з півдня – долиною р. Омелянівки, з північного сходу – вузькою долиною струмка (рис. 1, 2). З північного заходу, з напільної сторони ця частина городища була захищена двома лініями валів і ровів. Цю оборонну лінію, що була поблизу сільського кладовища, описала К.М. Мельник [6, 533], але до нашого часу ці вали не збереглися. Довжина окольного міста з північного заходу на південний схід близько 700 м, ширина – від 120 м до 350 м. Добре виражений культурний шар простежено у південно-східній частині окольного міста, він має товщину від 0,5 до 1,0 м. У підйомному матеріалі трапляються уламки ліпного посуду й виробів із кременю городоцько-здобницької культури бронзового віку, але переважають уламки гончарного глиняного посуду X–XIII ст.

Поселення і могильники в урочищі «Пастівник». Це окреме підвищення за 500 м на північний схід від дитинця (рис. 1, 3). Пагорб витягнутий із північного заходу на південний схід, його розміри 550x230 м, площа близько 10 га, висота над рівнем низовини до 3 м. З трьох сторін він оточений вузькими заболоченими долинами, де протікає струмок, правобережний доплив р. Омелянівки. У центральній частині урочища зберігся середньовічний кам'яний хрест. Місцева традиція пов'язує це урочище з монастирем Різдва Пречистої Богородиці, в якому було завершено написання Пересопницького Євангелія.

У 1977–1995 рр. розкопки в центральній частині урочища проводили В. С. і С. В. Терські. Всього досліджено близько 400 кв. м площі. У 1984 р. було прокопано траншею за 20 м на північ від кам'яного хреста, в ній зібрано

лише нечисленні знахідки литовсько-польської доби. А в шурфі поряд з кам'яним хрестом відкриті рештки зруйнованих поховань, однак матеріалів для їх датування не виявлено. У 1994 р. в західній частині підвищення розкопано об'єкт культури кулястих амфор бронзового віку та чотири будівлі XII–XIII ст. із багатим інвентарем та слідами бронзолivarного виробництва [15, 33].

У 2002–2005 рр. археологічні розкопки на Пастівнику проводились експедицією Рівненського обласного краєзнавчого музею під керівництвом Б. А. Прищепи [7; 8; 9]. На північний захід від центральної частини височини на двох ділянках досліджено 612 кв. м площі. Культурний шар на підвищенні має товщину від 0,3 до 0,6 м. На південно-східній ділянці (розкоп № 1) відкрито 17 об'єктів, що належать до двох етапів розвитку поселення: ранній – ранньослов'янський, датується VIII–X ст.; пізній належить до часів розквіту Пересопниці у XII – першій половині XIII ст.

Значний науковий інтерес представляють матеріали з досліджених садиб другої половини XII – першої половини XIII ст., мешканці яких займалися ремісничим виробництвом [10]. В ході археологічних розкопок відкрито залишки житлової (№ 11) та господарської (№ 6) будівель, ремісничої майстерні (№ 22), кліті (№ 3) і погребі (№ 24). В їх заповненні та в культурному шарі поряд із типовими для міст Київської Русі XII – першої половини XIII ст. знахідками виявлено речі, пов'язані з ювелірним ремеслом – зливки свинцю, бронзи, виплески кольорових металів, обрізки мідних пластин, фрагменти дзвона, глиняні тиглі, залізний пінцет і бронзовий пристрій ювеліра, вагову гирю. Археологічна колекція включає різ-

номанітні ювелірні вироби, частина з них, вірогідно, були виготовлені місцевими майстрами. Серед знахідок є підвіски-лунниці, натільні хрестики та підвіска-медальйон із зображенням святого, персні та кільця, поясні пряжки, гудзики, прикраса кінської упряжі, цвяшки.

На північно-західній ділянці (розкопи № 2, 3, 5) на площі 296 кв. м досліджено об'єкт культури кулястих амфор, християнський ґрунтовий могильник другої половини XII–XIII ст. (18 поховань), відрізок рову, що відділяв могильник від поселення, будівлі XII ст. (№ 14, 16), що функціонували до того, як ділянку почали використовувати для поховань, а також відкрито місце, де стояла невелика дерев'яна церква.

Залишки дерев'яної церкви XII – першої половини XIII ст. (будівля № 25) простежено завдяки рівчакам, що повторюють контури стін. Дві поздовжні та одна бокова стіни будівлі утворюють прямокутник, а четверта (східна) стіна складається з двох частин, що утворюють тупий кут (так часто виділялася апсида у християнських дерев'яних церквах), так що в плані будівля № 25 п'ятикутна. Довжина будівлі із заходу на схід – 6,8 м, ширина – від 3,2 м у західній частині до 3,8 м у східній частині приміщення.

Під час розвідувальних робіт, проведених у 2008–2010 рр. у південній частині Пастівника, виявлено знахідки городоцько-здобницької та тшинецької культури бронзового віку, потужний культурний шар XII–XIII ст.

Поселення і могильник на схід від урочища «Пастівник». Поселення займає південно-західний мисоподібний виступ підвищення, обмеженого з північного заходу вузькою долиною струмка, а з півдня заболоченою долиною р. Омелянівки (рис. 1, 5). Обсте-

жувалось С. В. Терським у 90-х рр. XX ст., авторами – у 2009–2010 рр. Культурний шар на підвищенні пошкоджений багаторічної оранкою. Речові знахідки трапляються протягом 250 м на західному та південному схилах мису, ці ділянки максимально підвищуються над заплавою на 2,5–3,5 м. У підйомному матеріалі на площі близько 2 га зібрані уламки глиняного посуду XII–XIII ст., вироби з металів та каменю. Товщина культурного шару 0,3–0,5 м. На північному схилі мису на зораній поверхні зібрано фрагменти людських кісток, які, вірогідно, були підняті плугом із захоронень на місці давнього могильника.

Поселення на північ від урочища «Пастівник». Поселення займає південний мисоподібний виступ підвищення на правому березі струмка. Обстежувалось авторами в 2009 р. У підйомному матеріалі на городніх ділянках зібрані уламки гончарних горщиків X ст., XII–XIII ст. Площа поселення близько 1 га, товщина культурного шару 0,4–0,6 м.

Поселення в північній частині села. Поселення займає північно-західний край добре вираженого мису правого корінного берега р. Стубли (рис. 1, 6). Обстежувалось В. С. та С. В. Терськими у 70–90-х рр. XX ст., авторами – у 2009–2011 рр.

Мис підвищується над заплавою ріки на 3–5 м. Уздовж південно-західного краю мису розташовані сільські садиби, інша територія пам'ятки використовується під сільськогосподарські угіддя. В північній частині мису в підйомному матеріалі зібрані знаряддя з кременю та глиняний посуд бронзового віку, уламки гончарних горщиків X–XIII ст., XVI–XVIII ст. Площа поселення близько 2,5 га, товщина культурного шару 0,4–1,0 м. Південно-західний край мису пошко-

джений земляними роботами. Тут у відслоненнях культурного шару трапилися археологічні знахідки, в тому числі кістки від людських скелетів. Вірогідно, на цій ділянці був давній могильник.

Поселення в урочищі «Баранівка», пункт 1. Займає окреме підвищення розмірами 120×70 м, що за 180 м на південь від урочища «Пастівник» (рис. 1, 7). Це підвищення заввишки до 2 м розташоване у заплаві р. Омелянівки, в наш час його поверхня задернована. Для перевірки культурного шару в 2004 р. було закладено розвідкову траншею (12х2) м на південному схилі підвищення. Культурний шар тут має товщину до 0,5 м. У траншеї досліджено дві господарські ями, зібрано речові знахідки, які дозволяють датувати поселення X – початком XI ст. і XII – першою половиною XIII ст.

Поселення в урочищі «Баранівка», пункт 2. Займає окреме підвищення розмірами 250х150 м, що за 150 м на схід від урочища «Баранівка», пункт 1 (рис. 1, 8). Обстежувалось авторами у 2004, 2010 р. Це підвищення заввишки до 2,5 м розташоване у заплаві р. Омелянівки, в наш час його поверхня задернована, частково вкрита чагарником. У підйомному матеріалі знайдено стінки ліпних горщиків культури типу Луки-Райковецької VIII–IX ст., гончарні горщики XII – першої половини XIII ст.

Поселення в урочищі «Мигор». Займає північний мисоподібний виступ підвищення, обмеженого із заходу долиною р. Стубли, із півночі та сходу – долиною р. Омелянівки (рис. 1, 9). Обстежувалось В. С. та С. В. Терськими у 70–90-х рр. XX ст., авторами – у 2009–2010 рр.

Культурний шар виявлено на західному, північному у східному схилах мису. Через мис по гребеню височини

з півночі на південь проходить дорога із с. Пересопниці до с. Шостакова. На схід від дороги ділянка на північному краю мису зруйнована кар'єром. Мис максимально підвищується над заплавою на схід від дороги на 6–7 м. Зручна для поселення північно-східна ділянка підвищується на 2–4 м, а західна ділянка – на 4–5 м. Ці ділянки використовуються під сільськогосподарські угіддя. В підйомному матеріалі зібрані знаряддя з кременю та глиняний посуд бронзового віку, уламки гончарних горщиків X–XIII ст. та литовсько-польської доби XIV–XVIII ст. Площа поселення 4 га, товщина культурного шару 0,4–1,2 м.

Поселення на південній окраїні села. Займає західний край першої надзаплавної тераси на правому березі р. Стубли (рис. 1, 10). Обстежувалось авторами в 2009 р. Територія пам'ятки використовується під сільськогосподарські угіддя. В підйомному матеріалі на ділянці розмірами 130х50–60 м зібрані уламки гончарних горщиків X ст., XII–XIII ст. Площа поселення 0,6 га, товщина культурного шару 0,4–0,7 м.

Поселення в урочищі «Шустакувський горб». Розташоване на овальному в плані останці розмірами 230х140 м, що підвищується над заплавою р. Омелянівки на 1,5–3,5 м (рис. 1, 11). Обстежувалось авторами у 2009 р. Поверхня підвищення задернована, тому було прокопано три шурфи в центральній його частині і один біля південного краю. Встановлено, що під шаром дерну до глибини 0,6 м залягає сірий гумусний ґрунт, насичений археологічними знахідками. Нижче простежено перехідний шар, а материк (жовтий суглинок) виявлено на глибині 0,75 м. В процесі досліджень зібрано значну кількість глиняного посуду і виробів із кременю.

ню, які належать до кількох хронологічних горизонтів: мідного віку (волино-люблінська культура), бронзового віку (стжижовська культура) і раннього залізного віку.

Поселення в урочищі «Замостя». Урочище «Замостя» – це окреме підвищення на заплаві лівого берега р. Стубли, на південний захід від дитинця (рис. 1, 12). Тепер це землі села Новостав Дальній. Перші значні дослідження тут були проведені у 30-х рр. ХХ ст. О.М. Цинкаловським [16]. Обстежувалось В.С. та С.В. Терськими у 80–90-х рр. ХХ ст., авторами – у 2002–2005 рр.

Це природній останець, що підвищується на 2–4 м над заплавою р. Стубли. Він має неправильну трикутну форму з увігнутою західною стороною, його розміри 650x750 м, площа близько 20 га, потужність культурного шару 0,4–1,0 м і більше.

Під час робіт, проведених О.М. Цинкаловським, виявлено ранньослов'янські знахідки VII–VIII ст., слов'яно-руські житла-напівземлянки і середньовічне кладовище [20, 225]. У 1995–1997 рр. під час розкопок С.В. Терського було виявлено матеріали культури лінійно-стрічкової кераміки доби неоліту та стжижовської культури бронзового віку, досліджено три слов'янські напівземлянки VIII – початку XI ст. [18, 29; 19, 25]. У підйомному матеріалі найбільше трапляється уламків гончарних горщиків XII–XIII ст.

Поселення на східній окраїні села, пункт 1. Обстежувалось авторами у 2011 р. Займає низький мис правого берега р. Омелянівки, що глибоко врізається в заплаву (рис. 1, 13). Стрілка мису зорієнтована на південь, його розміри 400x120 м, підвищується над рівнем заплави лише на 0,5–1,0 м. Поверхня мису задернована, у підйомно-

му матеріалі зібрано уламки гончарних посудин епохи Київської Русі.

Поселення на східній окраїні села, пункт 2. Обстежувалось авторами у 2011 р. Розташоване на мисі високого правого корінного берега р. Омелянівки, за 300 м на схід від поселення «Баранівка», пункт 2. Стрілка мису зорієнтована на північний захід, підвищується над рівнем заплави на 4–7 м. Територія пам'ятки використовується під сільськогосподарські угіддя, в підйомному матеріалі зібрано уламки ліпних посудин і виробів із кременю бронзового віку, уламки ліпного і гончарного посуду пізнього римського часу та ранніх слов'ян IX–X ст.

Сучасний стан польових досліджень Пересопниці дозволяє відзначити значний хронологічний діапазон археологічних пам'яток (представлені всі археологічні періоди від неолітичних поселень V тис. до н. е. до пізнього середньовіччя), значну насиченість території пам'ятками різних видів, велику площу археологічних пам'яток (близько 40 га). Відзначимо, що в районі с. Пересопниці порівняно добре зберігся унікальний археологічний комплекс, який може бути використаний і як полігон для нових наукових досліджень, і як один з цікавих туристичних об'єктів поблизу Рівного.

Джерела та література:

1. Антонович В. Б. *Археологическая карта Волынской губернии*//Труды XI Археологического съезда. – Москва, 1901. – С. 1–133.
2. Антонович В. Б. *О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы*//Труды XI Археологического съезда. – Т. I – Москва, 1901. – С. 148–154.
3. Ауліх В. В. *До питання про місцезнаходження літописної Пересопни-*

- ці//Середні віки на Україні. – К., 1971. – С. 168–176.
4. Літопис Руський за Іпатським списком. Переклав Л. Махновець. – К.: Дніпро, 1989.
5. Мельник Е. Н. Раскопки в земле Лучан, произведенные в 1897 и 1898 гг. //Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 479–513.
6. Мельник Е. Н. Дневники раскопок в земле Лучан//Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – Москва, 1901. – С. 514–576.
7. Прищепя Б. А. Розкопки на посаді Пересопниці//Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – К., 2003 – С. 232–234.
8. Прищепя Б. А. Дослідження посаду літописної Пересопниці у 2002–2003 рр.//Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 267–270.
9. Прищепя Б. А. Дослідження Пересопниці//Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Запоріжжя: Дике Поле, 2005. – С. 259–262.
10. Прищепя Б. А. Археологічні дослідженні багатой садиби на посаді княжої Пересопниці//Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 8. – Рівне, 2006. – С. 65–75.
11. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV в.//Материалы и исследований по археологии СССР. – 1967. – Вып. 140.
12. Терський В. С. Звіт про роботу Пересопницького археологічного заgonу Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1977 р./Науковий архів Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Л., 1978. – 48 с.
13. Терський В. С. Пересопниця//Археология Прикарпаття, Волыни и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990. – С. 124–126.
14. Терський С. В. Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції в 1993 р./Науковий архів Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Л., 1993. – 19 с., 8 табл.
15. Терський С. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. – Рівне: Азалія, 2003.
16. Цинкаловський О. Пересопниця//Наша Батьківщина. – Львів, 1937. – С. 16–20.
17. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). – Т. 2. – Вінніпег-Канада, 1986.
- 18.

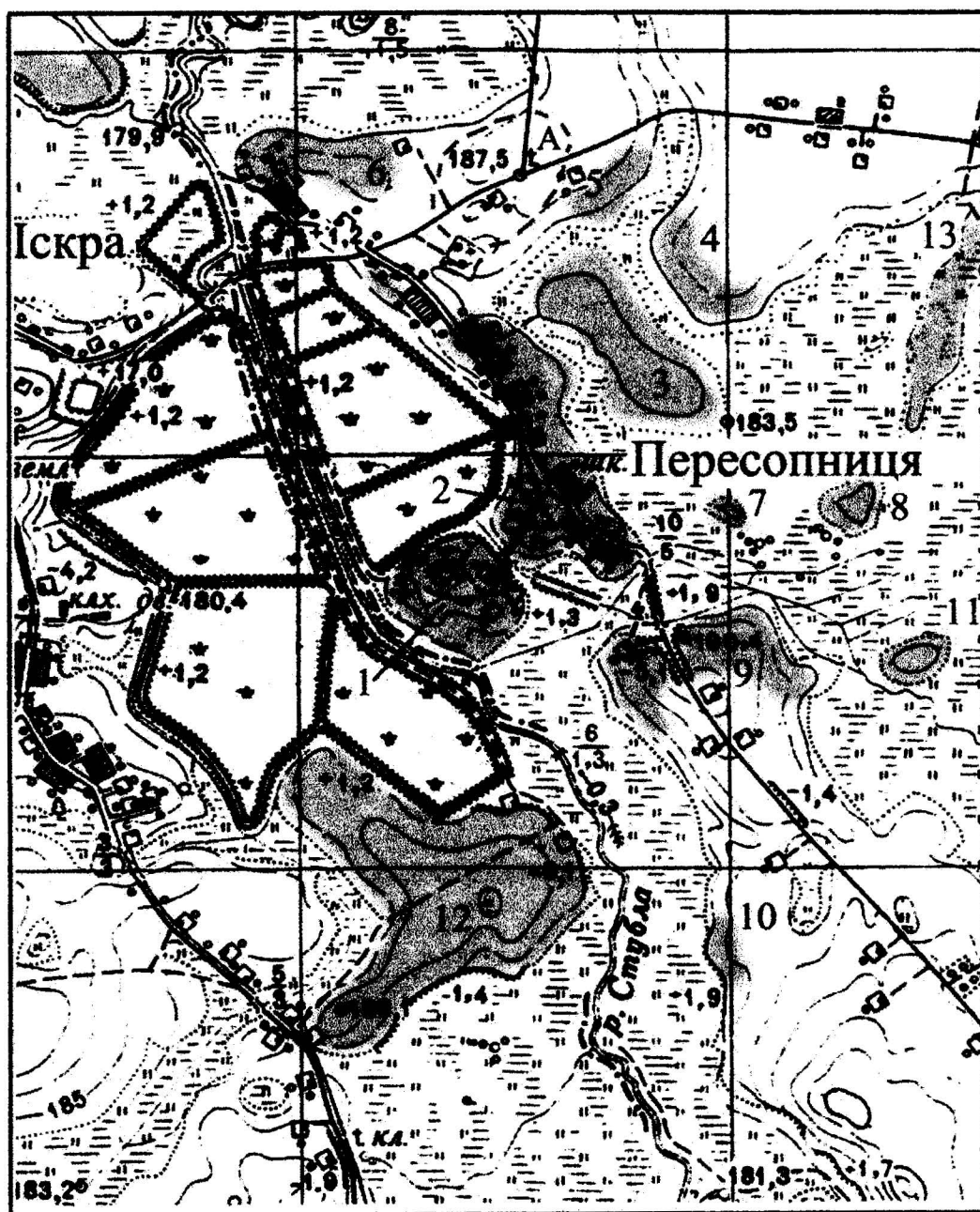

Рис. 1. План села Пересопниця із позначеними археологічними пам'ятками: 1 – городище (дитинець); 2 – окольне місто; 3 – «Пастівник»; 4 – на схід від «Пастівника»; 5 – на північ від «Пастівника»; 6 – північна частина села; 7 – «Баранівка», п. 1; 8 – «Баранівка», п. 2; 9 – «Мигора»; 10 – південна окраїна; 11 – «Шустакувський горб»; 12 – урочище «Замостя»; 13 – східна окраїна, п. 1.

Олег РОМАНЧУК

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРИ СТВОРЕННІ КУЛЬТУРНО- АРХЕОЛОГІЧНОГО ЦЕНТРУ «ПЕРЕСОПНИЦЯ»

29 серпня 2011 року в селі Пересопниця Рівненського району Рівненської області планується відкрити культурно-археологічний центр «Пересопниця» відділ Рівненського обласного краєзнавчого музею. Але створення будь-якої установи державної форми власності передуює цілий ряд розпоряджень та постанов різних рівнів. Так сталося і в цьому випадку. Перш за все це пов'язано з фінансовими питаннями. Тому, як і завжди, необхідно планувати. Для цього й існує держава і державна влада. На прикладі створення цього центру і спробуємо простежити державний механізм. Можливо, в цьому нам допоможуть структурно-логічні схеми та ілюстративний матеріал проектної частини. Зайвий раз переконуємося в тому, що матеріалізація ідеї досить трудомісткий процес. А ми, як завжди, хочемо все й одразу. Так було і цього разу. Проте нині матеріалізують задум, ідею більш молодше покоління, покоління, яке стоїть ближче до демократичних цін-

ностей та ринкових реформ. З чого все починалося?

1989 рік. Костянтин Литвин, член Спілки художників України розробляє проект по встановленню пам'ятного знаку на місці створення Пересопницького Євангелія в селі Пересопниця Рівненського району Рівненської області. 14 травня 1989 року пам'ятний знак відкрито під час проведення міжнародного Шевченківського свята «В сім'ї вільній, новій».

Згідно з розпорядженням голови Рівненської обласної державної адміністрації від 01 жовтня 2010 року № 447 «Про підготовку та відзначення 450-річчя Пересопницьке Євангеліє», управління культури і туризму Рівненської обласної державної адміністрації просить внести зміни до плану асигнувань на 2011 рік [1; 2; 3].

В своєму розпорядженні № 447 від 01 жовтня 2010 року голова Рівненської ОДА Василь Берташ постановляє затвердити план заходів з підготовки та відзначення 450-річчя Пересопницького Євангелія. У до-

датку до цього розпорядження (в додатку 13 пунктів) в п. № 1 управлінню культури Рівненської обласної державної адміністрації визначено крім проведення урочистостей з нагоди відзначення 450-річчя Пересопницького Євангелія та крім проведення науково-практичної конференції провести фестиваль духовної музики. Пунктом № 9 визначено створити «Археологічний центр у Пересопниці» [4; 5].

07 квітня 2011 р. № 192 директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Булига О.С. пише листа до начальника головного управління будівництва та архітектури Рівненської обласної державної адміністрації Сідлецькому Ю.Ю. з проханням спроектувати та обладнати центр засобами охоронної та тривожною сигналізацією.

08 квітня 2011 р. № 194 директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Булига О.С. пише листа до начальника головного управління будівництва та архітектури Рівненської обласної державної адміністрації Сідлецького Ю.Ю. з проханням встановити систему конденсаціювання для підтримки температурного вологісного режиму.

08 квітня 2011 р. № 195 директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Булига О.С. пише листа до начальника головного управління будівництва та архітектури Рівненської обласної державної адміністрації Сідлецького Ю.Ю. з проханням спроектувати та встановити Інтернет та супутникове телебачення.

19 квітня 2011 р. за № 212 директор Рівненського обласного краєзнавчого музею Булига О.С. пише листа до начальника управління культури

Рівненської обласної державної адміністрації Мельника Я.І. про виділення коштів на виготовлення проекту землеустрою виділених земельних ділянок Державному підприємству «Рівненському науково-дослідному та проектному інституту землеустрою» для будівництва культурно-археологічного центру «Пересопниця» на виконання розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації від 01 жовтня 2010 року № 447 «Про підготовку та відзначення 450-річчя Пересопницького Євангелія».

Згідно з листом № 285/7-7/15-11 від 29 квітня 2011 голові Рівненської обласної державної адміністрації, міністерством культури України було вилучено клуб в селі Пересопниця Рівненського району Рівненської області з базової мережі закладів культури для будівництва культурно-археологічного центру відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею за умови дотримання належного культурного обслуговування жителів села Пересопниця.

02 березня 2011 р. відбулося громадське обговорення в с. Пересопниця, Верховівської сільської ради, Рівненського району заходів щодо підготовки та відзначення на державному рівні 450-річчя Пересопницького Євангелія. У цьому засіданні взяли участь: Берташ Василь Михайлович – голова Рівненської обласної державної адміністрації, Губанов Олексій Володимирович – заступник голови облдержадміністрації, Новак Володимир Михайлович – заступник голови облдержадміністрації, Карпенчук Василь Володимирович – голова Рівненської райдержадміністрації, Іван-

чук Роман Сергійович – Верхівський сільський голова, Сідлецький Юрій Юліанович – начальник головного управління з питань будівництва та архітектури, Мельник Ярослав Миколайович – начальник управління культури і туризму облдержадміністрації, Проник Юрій Дмитрович – начальник Служби автомобільних доріг у Рівненській області, Грицайчук Володимир Пилипович – начальник обласного управління лісового та мисливського господарства, Дубас Петро Андрійович – голова правління ВАТ «Рівнегаз», Карачанський Олександр Григорович – заступник начальника головного управління з питань будівництва та архітектури облдержадміністрації, головний архітектор області, Храбан Анатолій Іванович – начальник відділу містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства Рівненської райдержадміністрації, Ковальчук Віктор Федорович – директор ПП «Вантек», архітектор.

В листі за № 310/01–09 від 11 березня 2011 року начальник управління культури Рівненської обласної державної адміністрації Ярослав Миколайович Мельник звертається до директора Рівненського обласного краєзнавчого музею Булиги Олександра Степановича з проханням оформити відведення земельних ділянок для будівництва та обслуговування «Археологічного центру у Пересопниці», елементів реконструкції древнього міста та садиби XII ст. в с. Пересопниця Рівненського району [6].

В розпорядженні голови Рівненської обласної державної адміністрації за № 116 від 12 березня 2011 року

Василем Берташем визначено замовником з проектування та будівництва культурно-археологічного центру «Пересопниця» в с. Пересопниця Рівненського району головне управління з питань будівництва та архітектури Рівненської обласної державної адміністрації.

Згідно з протоколом наради заступника голови Рівненської обласної державної адміністрації В.М. Новака з питань проектування та будівництва від 21 березня 2011 року культурно-археологічного центру «Пересопниця» с. Пересопниця Рівненського району Рівненської області, було вирішено рекомендувати голові Верхівської сільської ради прискорити проведення сесії землевідведення майданчика під будівництво та затвердження генерального плану с. Пересопниця (термін до 24 березня 2011 року). Управлінню культури Рівненської обласної державної адміністрації Мельнику Я.М., Рівненському обласному краєзнавчому музею (Булизі О.С.) надати проектно-технологічне завдання з пропозиціями організації музейної експозиції культурно-археологічного центру «Пересопниця». Проектній організації «Вантек» забезпечити завершення проектно-кошторисної документації культурно-археологічного центру «Пересопниця».

Рішенням Верхівської сільської ради (шостого скликання) № 118 від 22 березня 2011 року (на якому було заслухано доповідь архітектора Рівненської філії «Діпромiст» Дубини Іллі Олександровича про розроблений проект генерального плану села Пересопниця Рівненського району Рівненської області) затверджено

генеральний план зонування села Пересопниця Рівненського району Рівненської області, розроблений Рівненською філією «Діпроміст».

Другим рішенням Верховівської сільської ради (шостого скликання) № 119 від 22 березня 2011 року було надано дозвіл на виготовлення проекту відведення земельної ділянки у постійне користування площею 0,74 га для будівництва культурно-археологічного центру «Пересопниця» із земель державного запасу.

06 травня 2011 року було видано Державний Акт на право постійного користування земельною ділянкою площею 0,74 га з цільовим призначенням для будівництва культурно-археологічного центру в с. Пересопниця Рівненського району Рівненської області.

Створення цього центру є одним з прикладів сучасного будівництва музейного комплексу. Основною якістю такого будівництва є велика динаміка організаційних питань. Найбільш складним для таких випадків є виділення земельної ділянки під будівництво об'єкта державної форми власності. Тому все залежить від наявності в тієї або іншої сільської ради земель державного запасу. Другим складним питанням є виготовлення проекту по відведенню землі та державного акту на постійне користування землею. Також важливим є наявність комунікацій та перспективи розвитку інфраструктури, транспортне сполучення з обласним центром. Однією з причин проблеми створення державних музеїв такого рівня є залучення до такого будівництва різних організацій. Створення експозиції музею є не надто складним

питанням і в будь-якому випадку вона буде створена. Наявність необхідного штату працівників та інші організаційні та майнові питання можуть з часом бути вирішені. Реалізація подібних проектів є індикатором стану державного механізму управління музейною справою. Одночасне створення подібних музейних комплексів допоможе дослідити питання верифікації застосованих теорій в музейній справі. Важливим є аналіз всіх процесів впровадження такого проекту. Засоби масової інформації приділяють підвищену увагу створенню культурно-археологічного центру «Пересопниця» протягом 6 місяців. Подібними проектами цікавляться і громадські організації. Проводяться наукові конференції, друкуються тематичні видання, створюються нові туристичні маршрути. Пожвавлюється регіональне життя суспільства. Розуміння всіх ланок механізму державного управління музейною справою дозволить в недалекому майбутньому модернізувати господарство державних музеїв.

Джерела та література:

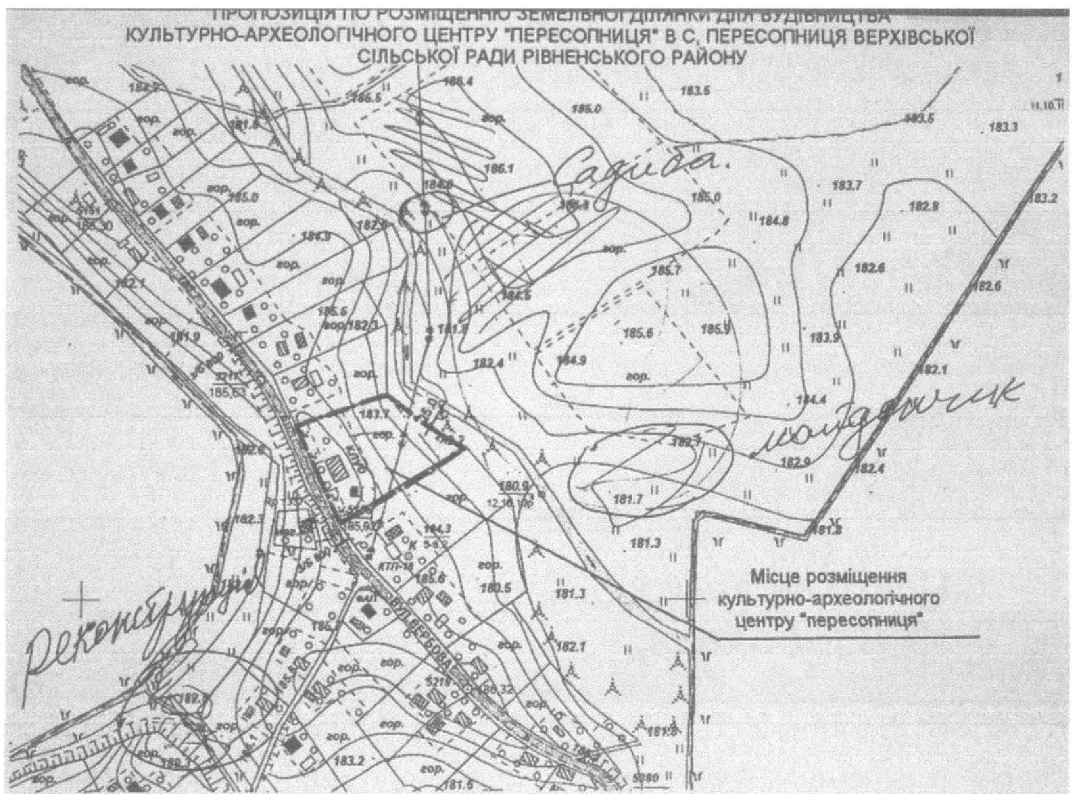
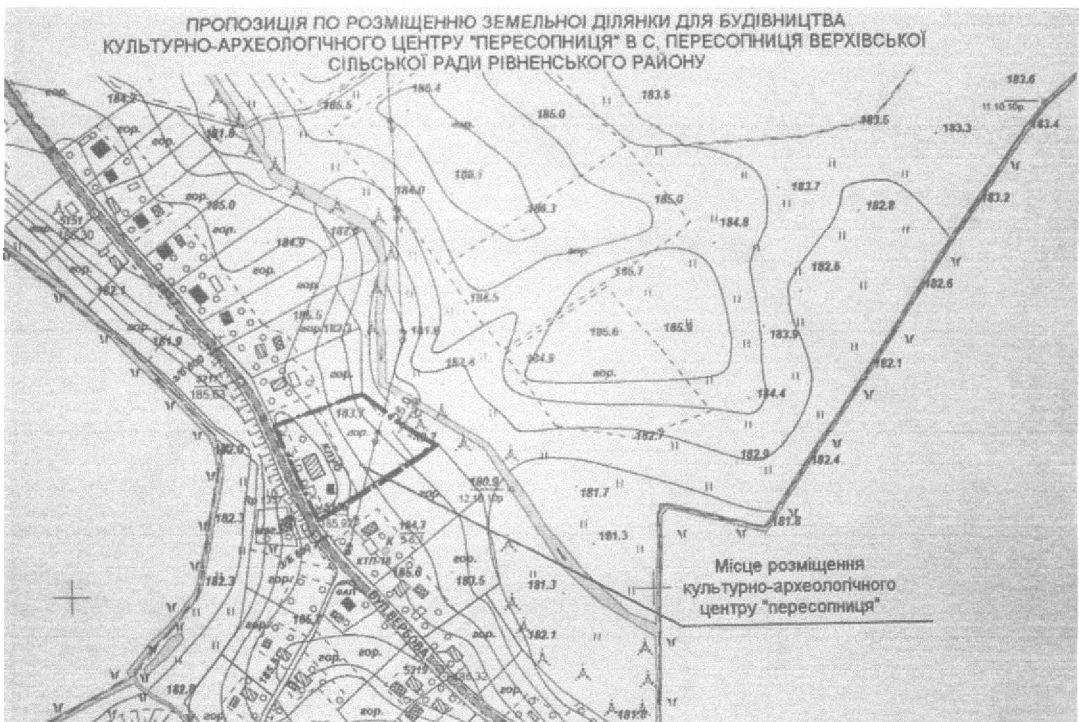
1. Указ Президента України від 17 грудня 2009 року № 1069/2009 «Про відзначення 450-річчя Пересопницького Євангелія».
2. Доручення Кабінету Міністрів України від 12 січня 2010 р. № 73075/1/1/-09.
3. Постанова Верховної Ради України від 12 травня 2010 року № 2175-VI «Про відзначення на державному рівні 450-ї річниці Пересопницького Євангелія».
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2010 року

№ 1693-р. «Про підготовку та відзначення 450-річчя «Пересопницького Євангелія».

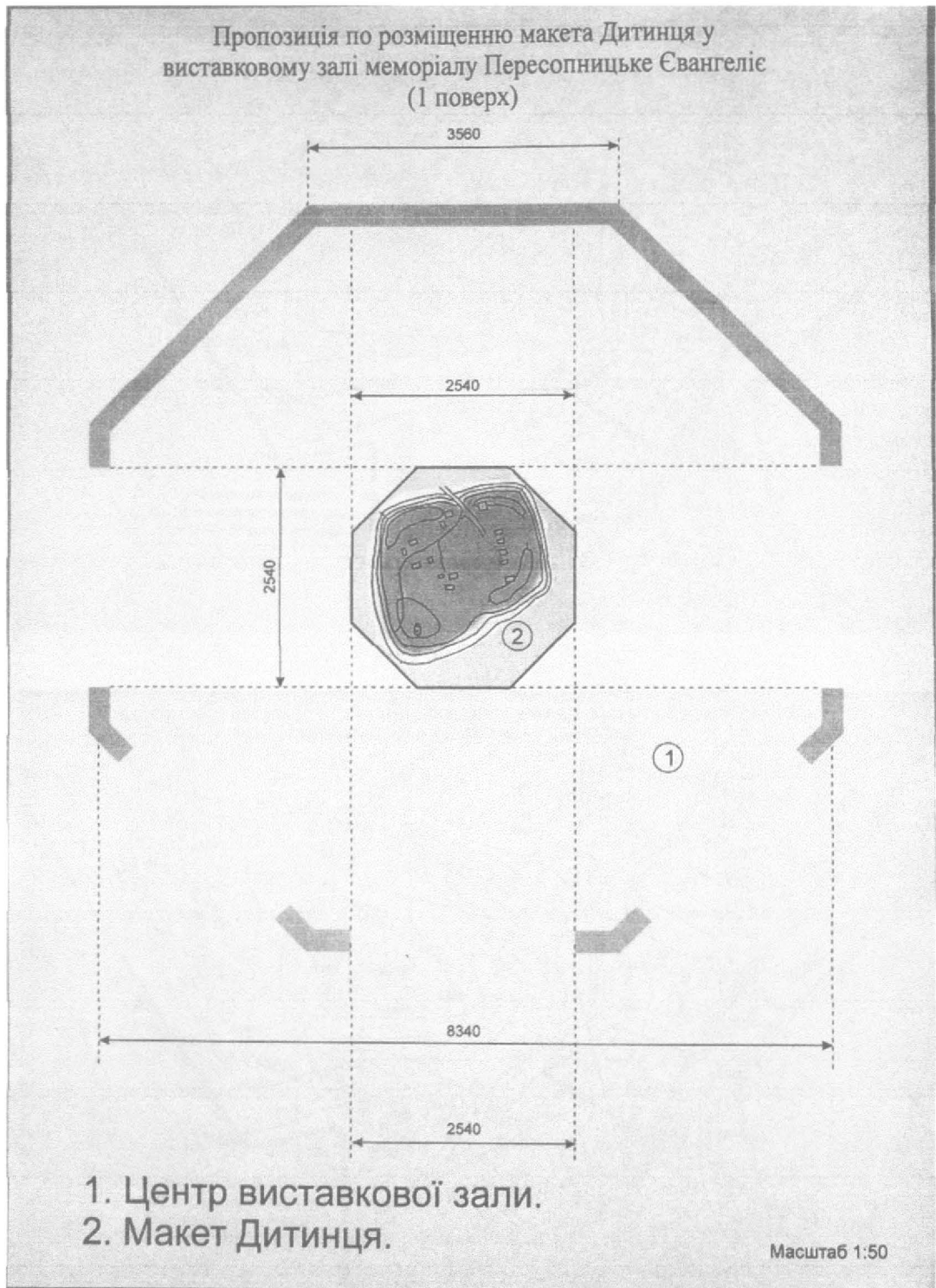
5. Розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації 01 жовтня 2010 року № 447 «Про

підготовку та відзначення 450-річчя «Пересопницького Євангелія».

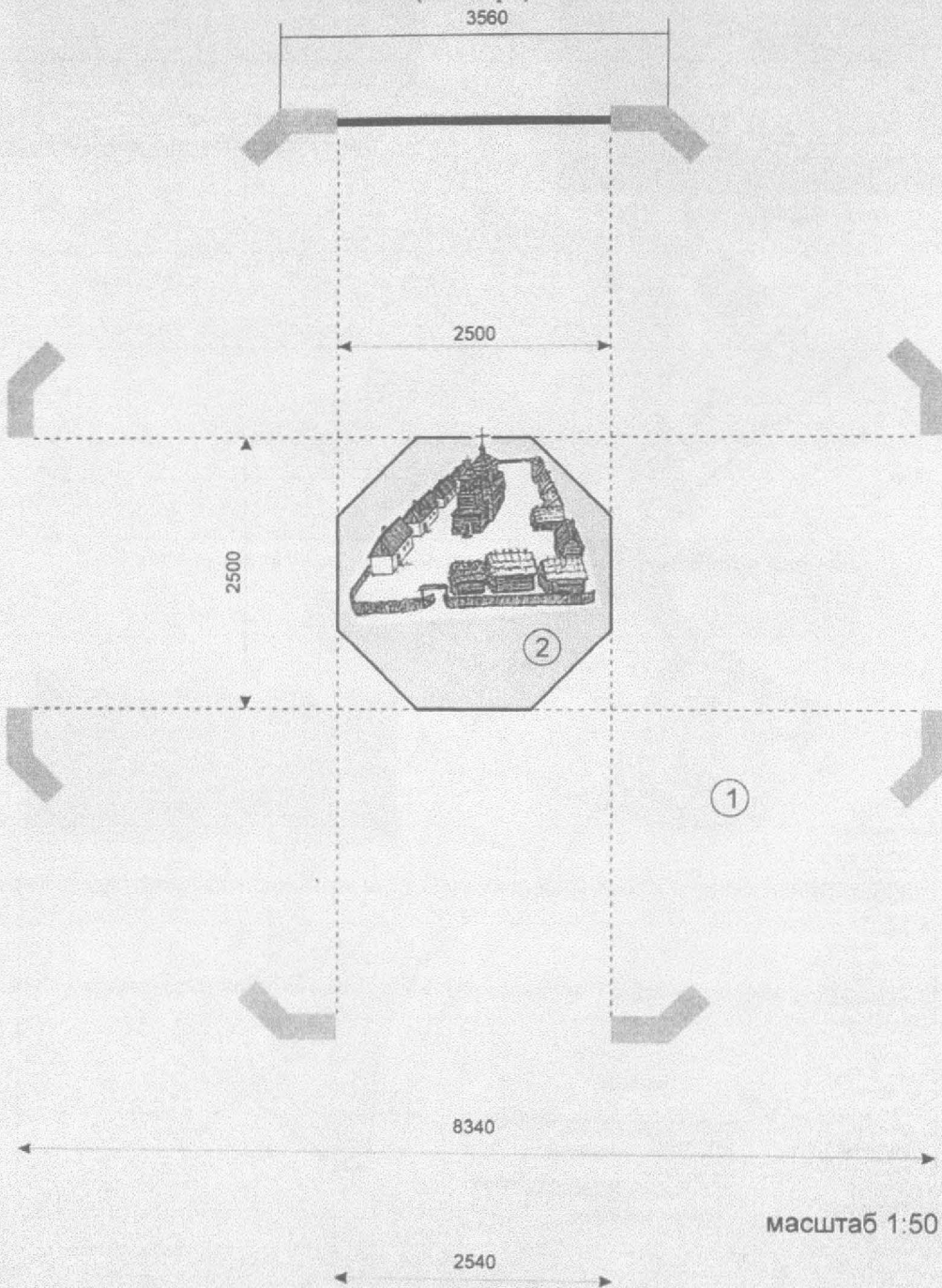
6. Лист начальника управління культури Рівненської обласної державної адміністрації № 310/01-09 від 11 березня 2011 р.

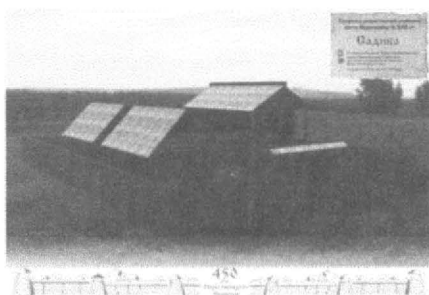
Пропозиції по розміщенню земельної ділянки для будівництва культурно-археологічного центру «Пересопниця» в селі Пересопниця Верхівської сільської ради Рівненського району.

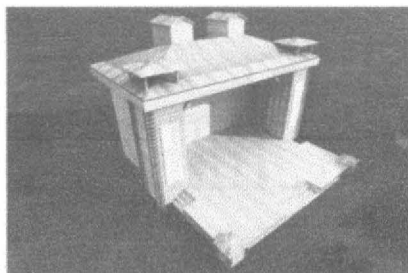
Пропозиція по розміщенню макета
монастиря Різдва Пречистої Богородиці
у виставковому залі меморіалу Пересопницьке Євангеліє
(2 поверх)

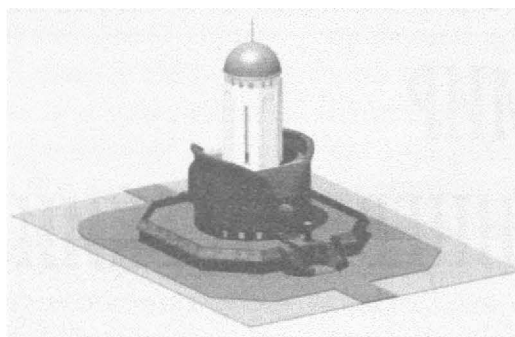
1. Центр виставкової зали.
2. Макет монастиря Різдва Пречистої Богородиці.

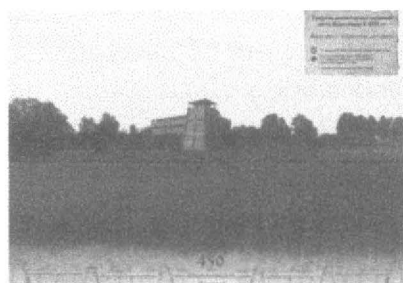
Садба. Автор Олексій Огонь.

Сцена. Автор Олексій Огонь.

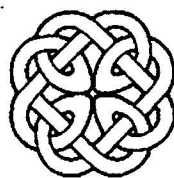

Культурно-археологічний центр Пересонинця. Архітектор Віктор Ковальчук.

Графічна реконструкція укріплень міста Пересонинця X-XIII ст. Садба. Автор Олексій Огонь.

Схема культурно-археологічного центру в с. Пересонинця. Рівненського району Рівненської обл.

*Святослав ТЕРСЬКИЙ,
провідний науковий співробітник
Львівського історичного музею,
доктор історичних наук*

ДОСЛІДНИК ЛІТОПИСНОЇ ПЕРЕСОПНИЦІ - ВОЛОДИМИР ШЕЛОМ'ЯНЦЕВ-ТЕРСЬКИЙ

Володимир Саватійович Шелом'янцев-Терський [09.10.1918, с. Янівка Радивилівського р-ну Рівненської обл. — 05.06. 1993, Львів] — археолог, історик, публіцист народився у сім'ї лікарів. Його батьки познайомилися у часи Першої світової війни перебуваючи у складі підрозділів Червоного Хреста.

Мати походила з багатодітної сім'ї народного вчителя Волинської губернії, згодом викладача Училища ім. графині Блудової в Острозі Спиридона Кучерова. У сім років, залишившись круглим сиротою, разом із своїм братом переїжджає у сусіднє с. Хотинь до сестри матері – Анни Кучерової, що вчителювала у місцевій школі. Невдовзі у Радивиліві закінчує початкову школу та переїжджає у м. Броди, де в 1929 р. брати поступають у гімназію. По успішному закінченні Бродівської гімназії (1936 р.), з політичних мотивів був позбавлений можливості продовжувати навчання, вимушено працював приватним учителем. З жовтня 1939 р. по травень

1941 р. — вчитель неповносередньої школи в с. Івання поблизу Дубна, заочно навчався у Львівському педінституті.

З травня 1944 р. по травень 1945 р. — солдат 61-ї армії 1-го Білоруського фронту, а згодом — військовий перекладач Групи радянських військ у Берліні. Нагороджений Орденом Вітчизняної війни II-го ступеня, медаллю «За відвагу» та багатьма іншими відзнаками. Після демобілізації проживав у Ризі (Латвія) і працював на різних роботах. У 1952 р. він вступає на історичний факультет Латвійського держуніверситету ім. Петра Стучки і в 1953 р. переходить на посаду вчителя історії семикласної школи у м. Саласпілс.

В 1958 р. після закінчення університету він переїжджає до Львова і оселяється у м. Винники. З жовтня 1958 р. по жовтень 1959 р. він працює на посаді завідувача адміністративно-господарським відділом обласного управління культури, а потім молодшим науковим працівником

відділу історії первісного суспільства Львівського історичного музею. У 1960 р. учений приймає активну участь у Волинській археологічній експедиції музею, під час якої визначилась сфера майбутніх зацікавлень вченого — княжа доба. Саме наслідки цієї експедиції дали матеріал для перших наукових статей. Значно сприяло пізнанню специфіки польової археології робота керівником загону на розкопках Щучинського городища (літописний Чучин) у 1961—1962 рр. в складі Канівської археологічної експедиції під керівництвом доктора історичних наук Василя Довженка. Набутий протягом цих експедицій досвід заклав основу для проведення самостійних археологічних досліджень у літописному Звенигороді, які довелося розпочати відразу після повернення з Канівської експедиції внаслідок раптової смерті Галини Власової. Протягом 1963-1975 рр. вчений продовжував археологічні роботи у Звенигороді (з 1965 р. — спільно із науковим керівником дисертації Олексієм Ратичем), на матеріалах яких написана у 1962-1966 рр. у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР дисертаційна робота «Літописний Звенигород Галицький».

За час роботи в музеї, він активно популяризує історичні події та біографії видатних діячів княжої доби, у численних газетних та журнальних статтях, лекціях веде боротьбу за збереження археологічних пам'яток у Звенигороді та інших місцевостях. У 1972—1988 рр. працює молодшим науковим працівником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. У цей період з'явилася можливість бюджетного фінансування окремої експедиції, тому в 1974 р. дослідник розпочинає планомірні розкопки тоді ще, практично, не ви-

вченого княжого міста Пересопниці на рідній Волині. Дослідження цього міста він щорічно продовжував і після виходу на пенсію у 1988 р. Окрім Звенигорода і Пересопниці невеликі дослідження проведені у літописних містах Волині: Володимирі, Луцьку, Перемилі, Шумську, Бродах, а також на середньовічних городищах в Глинську (Щекотин), Борисковичах, Дюксині, Теслутові, Попівцях. Всього ним проведено археологічні дослідження у 45-ти пунктах Галичини і Волині. Багатющий матеріал, зібраний під час цих робіт, використаний у розділах про археологічні пам'ятки княжої доби Рівненської, Волинської та Львівської областей, що були написані до 3-томного видання «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині» (К., 1981-1982). Протягом 1984—1988 рр. наполегливо працював над Зводом пам'яток історії та культури у Львівській, Волинській та Тернопільській областях. Він є автором 57 наукових робіт з проблем археології. Під час рятівних польових робіт вчений прагнув максимально повно вивчати пам'ятки пізнього середньовіччя та нової доби, що не заохочувалося у доперебудовні часи. В останні роки життя готував до видання монографію «Літописний Звенигород Галицький», в якій підсумовано його багаторічні дослідження. Ця робота отримала численні позитивні відгуки провідних вчених Києва, Львова та інших дослідницьких центрів. Помер дослідник напередодні виїзду у 18-ту Пересопницьку археологічну експедицію. Похований у Винниках біля Львова.

Вибрані наукові праці вченого

Терський В. С. З далекого минулого рідного краю // *Дубнівська прав-*

да.— 1960.— 4 жовтня.— № 118.— м. Дубно, Рівненської обл.

Терський В. С. Нові матеріали до археологічної карти Волині // *Археологія*.— Т. 20.— 1966.— С. 230—232.

Терський В. С. Шукаючи сліди Пересопниці // *Червоний прапор*.— Рівне.— 1975.— 6 липня.— № 131.— С. 4.

Терський В. С. На залишках древнього міста // *Червоний прапор*.— Рівне, 1976.— 28 липня.— № 147.

Терський В. С. Загадка легендарної Пересопниці // *Жовтень*.— Львів.— 1977.— № 5.— С. 155—157.

Терський В. С. Пересопниця // *Пам'ятки України*.— Київ.— 1979.— № 4.— С. 62—63.

Терский В. С. Работы на Пересопницком городище // *АО 1983 года*.— М.: Наука, 1985.— С. 364—365.

Терський В. С. Розкопки городища Пересопниці в 1991 р. // *Археологічні дослідження в Україні 1991 р.*— Луцьк: *Надстир'я*, 1993.— С. 121—122.

Терский-Шеломенцев В. С. *Перемыль* // *Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды)*.— К.: *Наук. думка*, 1990а.— С. 146—147.

Терский-Шоломянцев В. С. *Пересопница* // *Археология Прикарпатья, Волини и Зарпатья (раннесловянский и древнерусский периоды)*.— К.: *Наук. думка*, 1990б.— С. 124—126.

Терський В. С., Терський С. В. Охоронні дослідження у Володимирі-Волинському // *МСВ-2*.— Луцьк, 1988.— Ч. 2.— С. 71—72.

Терський В. С., Терський С. В. Загадки літописної Пересопниці // *Вісті Рівненщини*.— м. Рівне.— 1991а.— 17 серпня.

Терський В. С., Терський С. В. Нові матеріали з розкопок літописної Пересопниці та її околиць (1987—1988 рр.) // *НМАПВ*.— Львів: *Світ*, 1991б.— С. 89—91.

Терський С. В., Терський В. С. *Князівські садиби в околицях Лучеська XII—XIV ст. (до проблеми локалізації)* // *Тези Республіканської конференції, присвяченої "Атласу історії культури Волинської області" 11—13 грудня 1991 р.*— Луцьк, 1991.— С. 22—23.

Терський С. В., Терський В. С. *Монастирі княжої Пересопниці* // *Волинь незабуття: Тези IV регіональної науково-практичної конференції "Краєзнавчі дослідження з історії Волині: Нові підходи, форми і методи"*.— Рівне, 1993е.— С. 15—17.

Шеломенцев-Терский В. С. *Раскопки городища летописной Пересопницы* // *АО—1976 года*.— М.: *Наука*, 1977.— С. 390—391.

Шеломенцев-Терский В. С. *Костерезная мастерская на городище летописной Пересопницы* // *АО—1977 года*.— М.: *Наука*, 1978.— С. 402.

Шеломенцев-Терський В. С. *Раскопки летописной Пересопницы* // *АО 1978 года*.— М.: *Наука*, 1979.— С. 424.

Шеломенцев-Терський В. С. *Исследование городища летописной Пересопницы* // *АО—1980 года*.— М.: *Наука*, 1981.— С. 322—323.

Шеломенцев-Терский В. С. *Работы на городище летописной Пересопницы* // *АО—1982 года*.— М.: *Наука*, 1984.— С. 343—344.

Шеломенцев-Терский В. С. *Работы на Пересопницком городище* // *АО—1983 года*.— М.: *Наука*, 1985а.— С. 364—365.

Шеломенцев-Терський В. С. *Результати рятівних розкопок літописного міста Пересопниці* // *VI Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології): Тези доповідей*.— *Кам'янець-Подільський*, 1985б.— С. 65—66.

Шеломенцев-Терский В. С. *Новые данные о летописной Пересопнице* // *АО—1984 года*.— М.: *Наука*, 1986.— С. 330—331.

Шеломенцев-Терский В. С. Исследования в зоне мелиорации на р. Стырь // АО—1985 года.— М.: Наука, 1987а.— С. 437—438.

Шеломенцев-Терский В. С. Работы на городище летописной Пересопницы // АО—1985 года.— М.: Наука, 1987б.— С. 438—439.

Шеломенцев-Терский В. С. К изучению древнерусских городов Западной Волыни // АО—1986 года.— М.: Наука, 1988.— С. 351—352.

Шеломенцев-Терський В. С., Шеломенцев-Терський С. В. Давньоруське Погориння // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології): Тези доповідей.— Кам'янець-

Подільський, 1987.— С. 53—54.

Шеломенцев-Терский С. В., Шеломенцев-Терский В. С. О языческих элементах в культуре населения Волыни в X—XIII вв. // VI Международный конгресс славянской археологии. Тезисы докладов советской делегации.— М.: Наука, 1990.— С. 130—131.

Шеломенцев-Терский С. В., Шеломенцев-Терский В. С. Летописная Пересопница (Итоги археологических исследований 1974—1991 гг.) // Материалы по археологии России.— М., 1995.— Вып. 2.— Славянская археология 1990. Раннесредневековый город и его округа. — С. 58—66.

*Анна Романовська,
аспірантка КНУКіМ,
бібліотекар Відділу електронної
обробки документів
НБ імені Михайла Максимовича,
Володимир Федотов,
бакалавр філософії, краєзнавець*

ЗНАКИ ЧАСУ. ЗВІДКИ «ХВИЛІ» В ПЕРЕСОПНИЦЬКОМУ ЄВАНГЕЛІЇ?

Пересопницьке Євангеліє [1], що створювалося в Пересопницькому монастирі Різдва Пресвятої Богородиці [2], звідти й назва, належить до символів верховної влади в Україні. Проте роботи над створенням книги у Пересопниці лише завершилися. Що ж до початків її створення, то вони не зовсім в'яшені. Нинішні дослідники воліють на цій темі не застановлятися, або ж вдаються до сором'язливого цитування, у своїх працях, записів із самого Євангелія, з яких власне і випливає панівна ймовірність різночитань.

Замість уважного прочитання джерела, прискіпливого ставлення буквально до кожної літери, дослідники на цей раз пішли старою протоптаною дорогою, тримаючи на руках непевну карту.

У тих розвідках не останнє місце займає твердження про початок робіт над створенням Євангелія у «Двірецькому монастирі із церквою Святої Трійці», але з цього твердження часто не виникає більш серйозних

зусиль над локалізацією монастиря. Обмежуючись некритичним пригадуванням висловлювань середини ХІХ початку ХХ століть, в літературі різного змісту і спрямування з'явилися Двірецькі монастирі сіл Двірець на Львівщині, Рівненщині, Заславщині, а чи й зовсім, як у Володимира Рожка, «Двірець» непомітно перелицювався в «Пересопницю» не залишивши й сліду від того часу коли створювалися окремі частини Євангелія [3].

Отак пригадавши, що Пересопницьке Євангеліє починалося в Двірецькому монастирі, беруться й собі «по пам'яті» вигадувати [4].

Що ж найгірше, в умовах майже спонтанного повторення зразків чужої інтерпретації, втрачається зв'язок з духом Євангелія, з очевидними, як нам видається, обставинами, що зумовили його появу.

Маємо замір звернути увагу на це неподобство – ігнорування речей, що лежать долілиць, речей серед яких заховалися початки створення

найпишнішого рукопису Волинської школи.

Віра Фрис, дослідивши репертуар української рукописної книги XVI – першої половини XVII століть, засвідчила переважаюче число Євангелій. На думку дослідниці, без Євангелія важко собі уявити якусь з важливих, й не дуже, тогочасних подій, починаючи від щоденної літургії й закінчуючи, скажімо, невщухаючими зливами.

Коло осіб замовників Євангелій визначалося передусім «турботою про спасіння душі – як власної, так і своїх близьких» та можливістю заплатити за цінами 1560-х від 5 до 10 золотих за виконану на папері книгу.

Створювані в другій половині XVI століття книги мали невибагливе оформлення. Малочисленні нарядні фоліанти з'являлися як заведено на замовлення шляхти або церковних ієрархів [5].

Переписувачі працювали при княжих дворах, монастирях і церквах, задовольняючи таким чином духовні потреби виключно з теологічної точки зору.

Соціальний стан писців, як правило, однорідний, представлений переважно духовними особами. Крім священників, дяків, дияконів і ченців, доволі суттєву групу – 15,2% від числа облікованих Вірою Фрис переписувачів – становлять поповичі [6].

Під цим оглядом Пересопницьке Євангеліє править за еталон, за великим виїмком – книга написана на пергаменті.

Замовником Євангелія виступила княгиня Анастасія Заславська (Гольшанська Дубровицька) [7]. Початком його переписування слід вважати 15 серпня 1556 року, день празника Успення Пресвятої Богородиці [8]; 9 травня цього ж року помер чоло-

вік фундаторки – князь Кузьма Заславський [9]. Очевидно, піклування про душу небіжчика послужило не останньою мотивацією тієї фундації.

З окремих розвідок можна довідатися, що кн. Анастасія Заславська була настоятельницею «Заславського жіночого монастиря» [10]. За автора цієї граматичної конструкції, що почала компілятивну мандрівку з тексту до тексту, слід вважати Михайла Максимовича [11]. І хоча вже 1912 року Олексій Грузинський звернув увагу на такий, як він гадав, «недогляд» Павла Житецького [12], ним до того часу, крім останнього, встигли безоглядно скористатися цілий ряд авторів [13]. Павло Житецький не вчитав у записі до Пересопницького Євангелія надрядкової «р» у слові «дворци» й на цій підставі зробив висновка про жіночий характер Заславського монастиря. У цій же ж розвідці Павло Житецький на підставі згадки з Литовської метрики, що на його думку мала стосунок до кн. Анастасії Заславської, рефлексує з приводу її можливого постригу. І тут він не має рації. Оскільки, перше: кн. Анастасія Заславська не була матір'ю кн. Івана Чорторійського на Клевани; друге: у згадці з Литовської метрики йдеться про батька кн. Івана Чорторійського луцького намісника кн. Федора Чорторійського [14].

Другий елемент, що на думку російських і малоросійських авторів додавав кн. Анастасії Заславській, як і всій справі створення Пересопницького Євангелія «благочестия», це її «сестра», набагато вища в духовній ієрархії особа, кн. Юліанія Гольшанська Дубровицька, канонізована православною церквою свята. Її ім'я, щоправда, не було записане до Євангелія лише з однієї причини. Тому, як помилково вважає архієпископ Фі-

ларет Гумільовський, що кн. Юліанія Гольшанська Дубровицька померла в переддень створення книги [15]. Насправді ж кн. Юліанія Гольшанська Дубровицька була двоюрідною бабунею кн. Анастасії Заславській й виховувалася, до 16 років, в сім'ї прадідуні по батьковій лінії Юрія Гольшанського Дубровицького й не могла бути записаною до Євангелія хоча б тому, що дійсно немала до нього жодного стосунку, бо померла приблизно за сто років до початку робіт над його створенням [16].

Отже, можемо зробити кілька попередніх висновків, що фундацію кн. Анастасії Заславської намагалися пояснити з меркантильних міркувань, поряд з тим виключаючи заснований на відмінних політичних цінностях сенс її вчинку. Міркувань, що узгоджувалися з домінуючим в ХІХ столітті поглядом на малоросіян як на частину великого російського народу, у своїх культурницьких пошуках ідеально улягаючи гаслам православ'я, самодержав'я і народності. Здається, більше ніхто, крім Павла Житецького, так відкрито не задекларував звернення по інший матеріал «недостающих страниц»:

Но сквозь это благочестивое настроение, удаленное от земных помыслов, проглядывает реальная мысль о пользе общественной для которой предпринят был весь труд <...> Нужно было дать в руки люду посполитому такую книгу, на которую чаще всего приходилось ссылаться в религиозной борьбе *мнений*, и которая в то же время была понятна всякому [17].

Те, що кн. Анастасія Заславська не належала до духовенства, дуже важливо, адже щоб замовити *переклад* Євангелія на руську мову «<...> ис преписками дробнаго писаниа,

в очертах положеного, где знаменуется глава. <...> для людии закону рымского, сиречь латинян [18] треба було дивитися на релігію з мирських позицій. Хоча, здається, немає підстав говорити, що її поглядів був притаманний універсалізм біблійної догматики, а замовлення Євангелія перетворилося на усвідомлене почуття антиномії.

Що з певністю не скажеш про невелику групу безпосередніх творців Пересопницького Євангелія, для яких цей переклад становив одну з головних цілей. Як вислід їхнього руху вперед – у православному наративі з'явився католицький сюжет, об'єднаний спільними мовними уявленнями.

Записи до Євангелія дозволяють говорити про участь у створенні книги лише двох названих в ній осіб: Михайла Василієвича, поповича з міста Сянока на Лемківщині [19] і ієромонаха, а згодом архімандрита Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці Григорія [20]. Покликаючись на особливості каліграфії письма й особний характер художнього виконання мініатюр євангелістів, ряд дослідників дійшли висновку про участь у створенні книги ще двох не згаданих у книзі осіб – художника, автора мініатюр і переписувача, що долучився до роботи над книгою вже на пересопницькому етапі [21].

Спершу вони мали осідок «в дво-рци манастыри Жеславском, при церкви Святыя и Живоначальныя Троица» [22]. Це єдине свідчення про обитель, яка на той час вже ймовірно запусіла і використовувалася князями Заславськими під помешкання, церква ж перейшла на парафіяльний статус. На слушність думки про те, що монастир на 1550-ті роки вже за-

пустів, вказує означення, вживане щодо одного з ченців, що перебував при церкві, Григорія, якого в записі до Євангелія названо ієромонахом, тобто ченцем-священиком. До слова, лише Інна Чепіга і Володимир Рожко звернули увагу на можливе вживання слова «двір» до першопочаткового його значення, як інституції князівської влади і водночас палацового комплексу – частини міського простору. Маємо й непоодинокі історичні аналогії вживання подібної суміші. Зокрема Сергій Горін чудово продемонстрував подібне вживання на прикладі Володимирського монастиря Святого Михаїла Архангела і Зимнівського монастиря Успення Пресвятої Богородиці, як помешкань князівських родин Сангушків і Чорторійських [23].

Не знаючи достеменно, спробуємо з'ясувати, де ж знаходився Заславський монастир Пресвятої Трійці?

Відомо, що князь Олександр Заславський піклувався перед єпископом луцьким Ахаціушем Гроховським про перенесення тіл членів родини Заславських з гробниці, що була під ту пору в костелі Святого Михаїла при монастирі ордену отців Бернардинів, до новозбудованого храму Святого Івана Хрестителя. Гробницю при фарі Св. Івана Хрестителя збудовано щойно в 1630-х роках [24], тоді коли за інвентарним описом Старозаславського замку від 15 липня 1622 року костел Св. Михаїла тільки почали засклеплювати [25]. Будову самого костелу Св. Михаїла почали на місці, де вже була православна каплиця [26]. Це свідчить про те, що тіла членів родини Заславських знаходилися в місці спорудження римо-католицької святині раніше від початку надання фундуш, тобто при згаданій «православній

каплиці», яку Тадеуш Єжи Стецький вважав до того ж «колишнім замком кн. Заславських» [27]. Фортифікації заславського монастиря стали приводом для асоціацій Леоніда Кроценка, який виявив їхню схожість з оборонними системами згаданого вже Зимнівського монастиря Успення Пресвятої Богородиці [28].

Отож ми вияснили, що Пересопницьке Євангеліє бере свій початок в Заславському монастирі Пресвятої Трійці, який стояв у старій частині міста Ізяслава Хмельницької області, на місці колишнього монастиря оо. Бернардинів, архітектурний комплекс якого тепер зайнятий під Замкову виправну колонію № 58. На час початку робіт над Євангелієм обитель була в запустінні, її клір налічував кілька осіб. Ймовірно, всі вони покинули місто після призначення ієромонаха Григорія на архімандрита Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці, патроном якого був тоді князь Іван Федорович Чорторійський на Клевані; мав за дружину Ганну Кузьмівну Чорторійську (Заславську), дочку кн. Анастасії Заславської – останню згадану в записах до книги сучасницю [29].

Найзручнішим способом дістатися села Пересопниця Рівненського району в середньовіччі був сплав річкою Горинь. Вже з кінця XI століття Ізяславль і Пересопниця належали до однієї землі окресленої спільністю – річкою, на берегах якої ці міста власне й розташувались [30]. Владислав Берковський фіксує XVI століттям активне використання заславської пристані в торгово-економічних зносинах [31]. Вище Заслава плавали хіба вже дрібними човнами.

Перші зшитки Євангелія, свідчать дослідники, свого часу зовсім відсирили. Вони ще не мали тоді оправи.

Пергаментні аркуші від цього вкрилися хвилями [32].

Від 1557 щонайменше три роки до роботи над рукописом ніхто не повертався [33]. Рік закінчення робіт дивним чином збігся з роком смерті замовниці – кн. Анастасії Заславської († 1561).

Джерела та література:

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського. – Ф. 1. – № 15512.

2. Пересопницьке Євангеліє (далі – ПЄ). – Арк. 442 зв.

3. Рожко В. Рукописні пам'ятки православного життя Волині // «Свобода». – 2004. – 28 травня. Тоді коли в цієї авторки суто пересопницький підхід: Магдиш І. Шляхами Волині. Шлях до князів Острозьких. Пересопниця // Волинський усесвіт. – № 49. – жовтень 2007.

4. Див. зокрема нічим не підкріплене твердження Інни Чепіги про те, що княгиня Анастасія Заславська (Гольшанська Дубровицька) була настоятельницею Двірецького монастиря: Чепіга І. Дві яскраві дати української національної святині // Метафора спільного дому. Заславщина багатьох культур. Матеріали наукової конференції 21–22 грудня 2006 року. – Ізяслав-Острог, 2006. – С. 43. Щоправда, раніше дослідниця покликала у своїх твердженнях на Василя Зверинського. Див.: Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561: Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. – К., 2001. – С. 17. У цьому ж виданні, покликаючись на Інну Чепігу і чомусь на Пересопницьке Євангеліє, вигадку на двох повторюють Людмила Дубровіна і Людмила Гнатенко: Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. Археографічний та

кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561. – С. 74.

5. Ісаєвич Я. Українське книговидавництво: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 57–58.

6. Фрис В. Зі спостережень над репертуаром, історією створення і розвитком української книги XVI – першої половини XVII століть // «Записки Наукового Товариства імені Шевченка». – Т. 233. – 1997. – С. 215–238.

7. ПЄ. – Арк. 481 зв.–482 зв.

8. ПЄ. – Арк. 3. 1556 рік вказано й на мініатюрі з зображенням євангелиста Матвія.

9. Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині // Наукові записки Інституту археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. – К., 2009. – Кн. 1. – Т. 19. – С. 233.

10. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561... – С. 17. Інна Чепіга пише, що кн. Анастасія Заславська під ім'ям Параскевії була ігуменею в Двірецькому монастирі, що «можливо відомий і як жіночий монастир у самому Заславі (Ізяславі)». Стосовно Двірецького монастиря, то князі Заславські дійсно мали право подавання на Двірецький монастир Успення Пресвятої Богородиці, чоловічий, який згадується в джерелах, зокрема в Заславській замковій книзі під 1574 роком s. 214. Принагідно висловлюємо подяку Ігореві Тесленку, який поділився з нами цією інформацією. Див.: Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині // Наукові записки... – С. 233–257. А також локалізується на місцевості урочище Монастирище, між селами Двірець Ізяславського ра-

йону і Корниця Білогірського району Хмельницької області. Див.: Цинкаловський О. *Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник.* – Вінніпег, 1984. – Т. 1.: Від найдавніших часів до 1914 року. – С. 541.

11. Максимович М. *Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровице // Киевлянин.* – К., 1840. – С. 238. Тут і далі правопис модернізовано.

12. Грузинский А. С. *Палеографические и критические заметки о Пересопницком Евангелии.* – Санкт-Петербург, 1912. – С. 6–7.

13. Петров Н. И. *Краткие сведения о монастырях Волинской епархии, в настоящее время не существующих // Волинские епархиальные ведомости.* – 1867. – № 5. – С. 84; Сендульский А. *Город Заслав // Волинские епархиальные ведомости.* – 1875. – № 20. – С. 797; Житецкий П. И. *Описание...* – С. 11–12, 15; Зверинский В. В. *Материал для историко-топографического исследования о православных монастырях в Российской империи с библиографическим указателем.* – Санкт-Петербург, 1897. – Т. 3. – С. 66; Теодорович Н. И. *Историко-статистическое описание церквей и приходов Волинской епархии.* – Почаев, 1893. – Т. 3. – С. 385, 421.

14. Житецкий П. И. *Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и 4-х страниц снимков.* – К., 1876. – С. 11–12, 15.

15. Гумилевский Ф. *История Русской Церкви.* – Москва, 1851. – Т. III.: Период третий, от разделения митрополии до учреждения патриаршества 1410–1588 г. – С. 245–246.

16. Яковенко Н. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна.* – К., 2008. – С. 360–361.

17. Житецкий П. И. *Описание...* – С. 2–3.

18. ПЄ. – Арк. 482. Тут і надалі використовуємо спрощений варіант цитування.

19. ПЄ. – Арк. 482–482 зв.

20. ПЄ. – Арк. 481 зв.

21. Запаско Я. П. *Перлина книжкового мистецтва // Пам'ятки України.* – 1986. – № 3. – С. 24–25; Чепіга І. П. *Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561...* – С. 23; Гнатенко Л. А. *Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561...* – С. 55–73; Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. *Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561...* – С. 81, 84–85.

22. ПЄ. – Арк. 3.

23. Горін С. *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть).* – Львів, 2007. – С. 82–87, 145–157.

24. Skrabski J. Paolo Fontana. *Nadworny architekt Sanguszków.* – Tarnów, 2007. – S. 79.

25. Александрович В. *Інвентарі замків у Старому й Новому Заславі з XVII століття // Україна в Центральній-Східній Європі.* – 2005. – № 5. – С. 538, 543.

26. На це вказує дещо упереджене свідчення римо-католицького джерела про передачу князем Янушем Янушевичем Заславським під будівництво монастиря оо. Бернардинів у 1602 році «полишеної православної каплиці» у Старому Заславі разом з чудотворним образом Заславської Богородиці, яка «з давніх-давен» належала до скарбу Заславських, що ще раз наголошує на фамілійному статусі давнішої православної святині: Stecki T.

- J. Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym.* – Lwów, 1864. – Т. 1. – S. 328; *Wyczawski H. E. Zaslów // Klasztory bernardyńskie w Polsce.* – Kalwaria Zebrzydowska, 1986. – S. 451. Миколі Теодоровичу, православному священику і знавцеві Волині теж йдеться, що образ Заславської Богородиці належав колишній православній обителі: *Теодорович Н. И. Историко-статистическое описание...* – С. 422. Хоча його міркування ймовірно ґрунтовані на зацікавленій і у свій спосіб довершеній компіляції тези Тадеуша Єжи Стецького – шляхтича гербу Радван, який неодноразово бував у Заславі й був знайомий як з архівами, так і з місцевими переданнями, які водночас слугували за аргумент польської пам'яті.
27. *Stecki T. J. Wołyń pod względem...* – S. 327.
28. Крощенко Л. Исторично-архівні дослідження Зимненського монастиря на Волині (Реконструкція підвалин) // «Записки Наукового Товариства імені Шевченка». – Т. 241. – 2001. – С. 499. 29. ПЄ. – Арк. 481 зв., 482, 482 зв.
30. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С. 35-37.
31. Берковський В. Заслав та Заславщина як один з важливих елементів торговельної структури Волині ХVI – першої половини ХVII ст. // Метатора спільного дому... – С. 21.
32. Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561... – С. 102.
33. Пор. датування записів: Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія // Пересопницьке Євангеліє 1556 – 1561... – С. 98–101.

История

*Микола Жулинський,
академік НАН України*

НІ, НЕ ТАКА ДОЛЯ НАМ СУДИЛАСЯ

1991 рік. Україна напередодні незалежності

На схилі цієї зими я вперше побував у Пересопниці – старому українському місті над річкою Стублою, що на Рівненщині. Дивовижне відчуття якоїсь предковичної застигlosti часу охоплює тебе, коли дивишся на німі пагорби серед боліт і закутих у лід річечок, які петляють навколо колишнього дитинця, цвинтаря XI – XII століть, землянок княжої епохи, костерісної майстерні доби неоліту та багатьох давньоруських курганів.

Пересопниця – давня столиця волості Погорини Володимиро-Волинського князівства. Тут і в Дорогобужі князували в XII столітті сини Юрія Долгорукого Гліб і Андрій, тут був колись і Пречистенський монастир, у якому завершено в XVI столітті переклад на українську мову Пересопницького Євангелія – унікальної пам'ятки старої української літературної мови і мистецтва. Це рукописне, розкішно орнаментоване чотириєвангеліє, яке зберігається в Центральній науковій бібліотеці ім. Володимира Вернадського АН УРСР, для України має таке ж духовне значення, як переклад Мартином Лютером Біблії на німецьку мову.

На жаль, Пересопницьке Євангеліє підготовлене до друку, але видрукувати його Академія наук

не може. нема коштів. Нема валюти. Нас цим сьогодні не подивуєш. Як не подивуєш нащадків цієї гордої слов'янської твердині на Волині тим, що в їхній сільській крамниці, що напроти гранітного пам'ятного знака на честь творення тут українського Євангелія, нічого нема. Ні гумових чобіт, ні звичайної хустини, ні шкарпеток, ні хліба... Страшне духовне запустіння, безвихідь і безнадія охоплює цей люд волинський, бо в'їлося у підсвідомість народу, мов вугільний пил у шкіру наших страдників-шаhtarів, відчуття безправності і незахисності. Побачили людей нетутешніх, приїжджих – і зразу ж прохання, моління: сказати там комусь угорі, щоб завезли бодай гумові чоботи, аби долати грязюку... Про яку духовність може йти мова! та й місцеві люди, передусім старші за віком, не вельми ознайомлені з тим материком духовної величі, на якому покоїться їхня традиція («якусь там божу книжку колись тут напечатали, бо монастир був великий...»), їхня цікавість до цих пам'ятних місць здебільшого утилітарна: а раптом щось покращає з постачанням, бо начальство з області та Києва приїздитиме.

Величаві кургани німотно стигнуть під холодними вітрами віків, мовчать і стимулюють уяву. Як же це так сталося, що срібні струни духовного перегуку поколінь обірвалися, що голос наших предків не долинає

до нас! Це ж зовсім поруч, в Острозі, – славетному першою православною слов'янською школою – Острозькою академією була одна із 24 друкарень України другої половини XVII століття, яка засвідчувала свободу слова як невід'ємне право української людини. Друкувалися наукові трактати, літературні і публіцистичні твори, духовна література і ні в кого не треба було випрошувати дозволу на друковане «озвучення» культури рідного народу. І не для похвалби чи протиставлення, а заради утвердження історичної правоти, слід наголосити, що у Московському царстві хоча й було 2 друкарні, та цієї свободи друку, свободи слова тоді не було. «Учительське євангеліє» українського вченого Кирила Транквіліона-Староверховського, яке широко друкувалося на Україні, в Московському царстві за височайшим велінням було наказано «собрати и на пожарех сжечь».

Україна в ті часи входила своєю культурою до різних культурно-історичних комплексів і це засвідчувало багатомовність українського письменства й освіти. Безперечно, поруч із латиною, польською мовою, грекою домінуючою була все ж таки старослов'янська писемність, «словенська» мова, яка забезпечувала збереження національно-культурної ідентичності, давньоруських традицій. Та острозькі просвітителі, книжники часто використовували українську книжну, «руську» мову, прагнучи наблизити культурні цінності людства до широких верств України. Тому поява Пересопницького Євангелія була закономірним розвитком традицій культурного життя Київської Русі з переписуванням давніх перекладених і оригінальних творів, із орнаментуванням книг, збагаченням іконописного мистецтва

з метою увиразнення національної своєрідності малярства.

Жила-накопичувалася традиція – закладалися основи суспільної загальнонаціональної інституції, якою ми вважаємо культуру. І ці основи духовного єднання народу нашого розпросторювалися широко, витворюючи невеличкі культурні оази і центри по всій Україні, бо ж дбалося про формування нації на засадах культури, моралі і права. Культура володіє історичною та етнічною визначеністю, конденсує в собі певні форми і способи буття людей, які протягом багатьох віків пристосовувалися до певних умов природного, соціального і психічного середовища. А що тепер чекає українсько-білоруське Полісся – цей далеко не вивчений історико-етнографічний ареал колишньої прабатьківщини слов'ян? Матеріальна і духовна культура Волині і Полісся, передусім Прип'ятського Полісся, внаслідок Чорнобильської катастрофи під загрозою. Відбувається вимушене переселення корінних жителів – носіїв традиційної народної культури, яка витворювала в цьому краї протягом багатьох віків неповторне етнокультурне обличчя споконвічної древлянської землі. У покинутій 30-кілометровій зоні ЧАЕС гинуть неоціненні «свідчення» народної архітектури, традиційного побуту, фольклору, народних говірок – руйнується культурний мікрокосмос компактних етнографічних груп, які в умовах нового, не традиційного середовища не зможуть зберегти традиції, їх розвинути. Цих людей чекає неминуча асиміляція, викликана необхідністю пристосовуватися до нових умов життя.

Постановою Ради Міністрів УРСР № 315 від 14 грудня 1989 р. постраждали від радіонуклідного ураження

1038 населених пунктів українського Полісся, але ця цифра, на жаль, зростає. І зростають, накопичуються проблеми.

Очевидно, що не можна і на день відкладати комплексне історико-етнографічне дослідження населених пунктів Українського Полісся у 30-кілометровій зоні та на суміжних, потерпілих від Чорнобиля, територіях. Перші серйозні кроки зробили учасники «Чорнобильської експедиції», яка була організована журналом «Пам'ятки України» та Музеєм народної архітектури та побуту УРСР. Головне, вони забили на сполох, пере-свідчившись, як навально змітаються з лиця землі унікальні пам'ятки матеріальної культури народу. Віриться, що в Державній програмі невідкладних заходів по ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС знайде своє місце і Центр фольклорно-етнографічних досліджень, який і розгорне комплексне історично-етнографічне вивчення потерпілого регіону. Треба подбати про створення історико-етнографічного музею «Чорнобиль», у якому будуть зібрані врятовані предмети матеріальної культури досліджуваної зони, матеріали словесно-музичного фольклору, етнолінгвістики...

Проблема Чорнобиля – не лише 30-кілометрова зона, не лише невідсліджені і навіть свого часу незареєстровані етнографічно цінні пам'ятки нашої культури.

Чорнобиль зловісно дихає над Житомирською, Київською, Чернігівською, рівненською, Волинською областями, дихає над волинсько-поліським регіоном, де збереглися осередки з побутуючими реліктовими явищами дохристиянської доби (Водіння, Ходіння Куста, Жеління Комиша, Водіння Стріли, Ви-

кликання дощу тощо) з прадавнім мелосом, музикуванням. Ці та інші релікти загальнослов'янської і східнослов'янських культур зараз, внаслідок Чорнобильської катастрофи, також перебувають під загрозою зникнення. Із цих унікальних місць будуть переселені люди і ми назавжди втратимо середовище живого побутування давніх пісенних, музичних жанрів.

За дорученням Голови комісії Верховної Ради УРСР з освіти і науки академіка АН УРСР І.Р. Юхновського і Президії АН УРСР комісія із числа вчених академічних інститутів побувала на Волині та Рівненщині з метою вивчення можливостей створення Волинського наукового центру АН УРСР. Ради народних депутатів – обласні і міські – Волинської і Рівненської областей пропонують приміщення для інституцій, помешкання для науковців, які забажають переїхати сюди, бо усвідомлюють, що потрібно рятувати те, що зникає, руйнується, занепадає. Згадаймо, як захопилися було меліюванням земельних угідь в цьому регіоні Дніпровсько-Прип'ятського басейну. Лише на Рівненських землях осушили понад 700 тисяч гектарів, а це біля 40% усіх угідь. Майже третина осушених земель перебуває в зоні забруднення Чорнобилем, а це передусім території Сарненського, Володимирецького, Зарічнлянського, Дубровицького, Рокитнянського та Березнівського району. Постає проблема переселення багатьох сіл – проблема, на жаль, не лише економічна, але й морально-психологічна, пов'язана з цілим комплексом традиційних зв'язків із довколишнім середовищем, із загрозою втрати багатьох елементів народної культури. Головне, що саме в цих районах По-

лісся і живуть-відроджуються унікальні традиції праслов'янської обрядовості. Відомо, що ми до сих пір не спромоглися розгорнути систематичне вивчення традиційно-побутової матеріальної та духовної культури слов'янства. А які славні традиції вітчизняного дослідження етнічної культури Полісся започаткували Микола Костомаров, Павло Чубинський, Леся Українка, Іван Франко, Климент Квітка, Олександр Цинкаловський, їх розвинули академіки Михайло Біляшівський, Агатангел Кримський, ентузіаст цієї справи Василь Кравченко... Та замість збереження, вивчення і популяризації цих «живих свідчень» дохристиянської культури українців – замовчування, заборона, а то й виполювання з корінням. Та не все ще втрачено. Поки не пізно, слід розпочинати комплексне вивчення народознавчих проблем українського Полісся і Волині, синкретизму народної культури.

Чорнобильська трагедія раптом, мов смертельнобілий спалах ядерної бомби, висвітлила й драматичний стан із народною культурою, змусила, звісно, із запізненням, приглянутися до проблем регіональних культур, а отже – замислитися над необхідністю організації невеликих, але комплексних регіональних наукових центрів, які б могли розміщатися чи в обласних містах, чи в колишніх культурних «малих столицях» України, таких, скажімо, як Острог, Дермань, Заблудів, Кам'янець-Подільський, Рогатин, Немирів, Кременець, Новгород-Сіверський... Не лише в столиці, не лише у великих містах слід зміцнювати основи суспільного загальнолюдського інституту, яким є культура, але й треба подбати про витворення своєрідних регіональних духовних епіцентрів, навколо яких

могли б концентруватися творчі сили і розгортати послідовні культурні і наукові програми. Звісно, цю діяльність давно ведуть навчальні заклади, творчі спілки, інші культурно-освітні заклади, але це далеко не повсюдно і, на жаль, не завжди послідовно і ефективно.

Чорнобиль захопив у свою руйнівну круговерть ще остаточно не вигублені корені традиційної культури багатовікового проживання людей, органічно «поселених» в певні культурно-екологічні «ніші», в яких зберігалися духовні сигнали протокультури. Ці сигнали майже згасли – не долинали до молоді, бо існуюча система витворила конфлікт між національними культурами і культурою державною, проектованою зверху, яка отримала назву радянська культура. Згадаймо, скільки комісій працювало над тим, щоб розробити у впровадити нові, соціалістичні звичаї і обряди. І що? Хоч і намагалися дещо із традиційної народної культури «поріднити» із умоглядно витвореними новітніми ритуалами, але цей кентавр не зміг одночасно «пастися» на лузі народної культури і їсти овес в чиновницьких кабінетах. І поки ці новітні ритуали декретивно, у вигляді циркулярів, спускалися згори в обласні та районні відділи культури, розвіювався під вітрами декларативного інтернаціоналізму і дружби народів чорнозем традиційної культури, на якому мали б виростати органічно і вільно пагінці культурного розвитку.

Губиться, руйнується необхідна для нормального життя віками витворювана духовна і морально-психологічна атмосфера, яку перенести в нове середовище побутопроживання неможливо.

Із північних районів Рівненщини, заражених смертоносним диханням

Чорнобиля, на землі Млинівщини мають переселитися цілі села. Поспішно будуються садиби, підводиться газ, вода – формуються з благородними замірами нові осередки проживання. І хоча переселенцям гарантують збереження назви села, навіть верховенство їхнього ж обранця на голову сільської Ради – не поспішають люди зриватися у вирій, хоча й гнізда припасені, до того ж просторніші, безкоштовні. Та чи буде там витати дух предків, чи око замилується мимоволі рідним до солодкого щему в серці краєвидом, чи заговорять предківські могили закликом до мирного суцідства, доброти і милосердя в цьому тимчасовому світі?

Та й зводяться ці нові оселі поспішно, за випереджуваним графіком, без врахування етнічних особливостей організації побуту, без душі і теплих рук майбутніх господарів, на чистому цементі, і з'являються нові соціальні проблеми, пов'язані передусім із забезпеченням роботою нових поселенців. Вже косяться з недовірою на пришельців старосельці, тривожаться: а раптом «чорнобильцям» дадуть кращу роботу, вони ж заслуговують на привілеї, а ми?

І ці проблеми «чорнобильських погорільців» вкладаються в широкий спектр культури, бо поняття це всеохопне, «втягує» в себе різні аспекти суспільного життя. Ми ж, по суті, майже не досліджуємо соціальні явища як явища культури, не розуміємо культуру як певний стан суспільства, не діагностуємо його під кутом зору морально-духовного «здоров'я» нації, не усвідомлюємо культуру як соціально-етичну традицію і як спосіб розуміння ситуацій, які мають властивість повторюватися.

Адже очевидно, що в новому середовищі проживання релікто-

ві явища дохристиянської культури не зможуть проявитися, незважаючи на усі наші зусилля зберегти форму, традиції, особливості побуту. Якщо не судилося оживити в новому середовищі, то слід вивчити, зафіксувати на плівку, записати, щоб була змога згодом відтворити.

Волинсько-поліський регіон є унікальним джерелом форм зародження і розвитку пізнання нашого етносоціального організму, нашої писемності і нашої державності. Пам'ятаймо, що видатний російський історик Василь Ключевський вважав землі Волині та Холмщини колискою слов'янської державності. Відомою з писемних джерел протодержавою східного слов'янства є Дулібський союз, який зародився у VI–VII столітті.

Культурні явища і процеси, які характерні для волинсько-поліського регіону, слід розглядати в контексті історичного розвитку української національної культури і формування національної самосвідомості. Звідси й проблема виборення державності як гаранта розвитку культури, бо згасання динаміки культурного процесу завжди свідчило про ослаблення державності. Тільки незалежна держава здатна гарантувати свободу особистої ініціативи, визволити людину від почуття безперспективності історичного буття свого народу. Легко пересвідчитися, якою морально ослабленою почувається українська людина, як часто вона махає безпорадно рукою, мовляв, така вже доля нам судилася, якою ненадійною є її духовна опора.

Про який примат людської особи можна говорити, коли людина втратила смисл свого буття, коли зруйновані основи народної культури, її фундамент? Радянська людина була позбавлена права бути особистістю,

бо жила в неправовій державі, яка відкинула традиційні народні уявлення про добро і зло, внесла в узвичаєне народне буття хаос і примусила її громадян покладатися на волю випадку, а не на власну волю, ініціативу і на право вибору.

Головне, не було свободи власної ініціативи, бо не було приватної власності як природного регулятора економіки – не було поваги до наслідків його праці, його господарської ініціативи, до цілісного комплексу буття, визначальним критерієм якого була сім'я. Рано чи пізно, але нашій суверенній державі доведеться повернутися до проблеми сім'ї, до культури сімейного рівня, бо на її основі вибудовується храм національної культури. А для цього необхідно розпочати фундаментальне вивчення історично складених особливостей побуту, трудової діяльності, національного характеру, психології, історико-культурного розвитку нашого народу.

Звісно, на початку за регіональним принципом, а зважаючи на Чорнобильську трагедію, слід подбати вже зараз про ті райони, які вже виселені або перебувають під загрозою виселення.

Що стосується волинсько-поліського регіону, то тут роботи непочатий край. Лише на території Волині відомо біля 900 археологічних пам'яток від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. Та вивчення їх ведеться епізодично, невеличкими експедиціями з Києва, Львова та інших центрів. А саме тут слід розгорнути стаціонарну масштабну програму вивчення розселення, переселення, міграції різних племен і народів європейського регіону. Цей слов'яно-руський період нашої історії характеризується перемішуванням слов'янських, прибалтійських, германських (готських)

культур, які визначили українську культуру як в етнокультурній своїй специфічності, так і в спільних ознаках з культурами інших народів.

Вивчається історія і культура Волині, але як ще далеко до систематичної наукової праці. Колись, до 1939 року виходив спеціалізований історико-етнографічний журнал «Rocznik Wołyński», та згас із приходом радянської влади на Західну Україну. Та з'явився буквально днями щоквартальний суспільно-політичний, літературно-мистецький і науково-популярний ілюстрований часопис «Волинь», засновником і головним редактором якого є Анатолій Якубюк. Є надія, що «Волинь» гідно розгорне панорамне дослідження історії, фольклору, етнографії, літератури і мистецтва рідного краю. Адже лише за кордоном – у місті Вінніпег, Канада – діє Інститут дослідження Волині, який видає часопис «Літопис Волині».

Не забуваймо, що у свій час наукові центри Острога, Кременця, університет св. Володимира в Києві зверталися до вивчення етнічної культури цього краю, а тепер до етнографії, фольклору північних районів Рівненщини виявляють зацікавлення вчені Варшави, Праги, Ленінграда, Мінська, готуючи експедиції до «базисних осередків праслов'янщини». Та саме ми, наша Академія наук, повинна мати пріоритет у вивченні релігійних явищ народної культури, виступати ініціатором і бути базовою установою для розгортання міжнародного наукового співробітництва у дослідженні матеріальної і духовної культури Волині та Полісся.

То ж чи не доцільно було б, скажімо, у місті Луцьку організувати Інститут Волині та Полісся, дати йому назву Інститут Лесі Українки і доручити

йому вивчення комплексу гуманітарних проблем, пов'язаних із історією та культурою цього краю. Це і літературознавство, мовознавство, історія, археологія, краєзнавство, етнографія, етнопедagogіка... Цей інститут міг би мати свої філіали чи лабораторії в Рівному, Житомирі, в інших містах чи містечках регіону.

Це, звісно, лише один – гуманітарний аспект науково-дослідної програми можливого і бажаного Волинського наукового центру. Є інші, насамперед екологічні проблеми, які вимагають послідовної наукової реалізації. Серед них чи не найактуальніші: теоретичні та прикладні дослідження антропогенного навантаження на екологічні системи регіону, їх стійкості та здатності до саморегулювання і очищення, розробка механізмів збереження та захисту генофонду природи Полісся, питання біомінералогії, пов'язані з життєдіяльністю живих організмів...

У Рівному і Луцьку вчені і викладачі місцевих інститутів розробили широку програму наукової діяльності бажаного екологічного центру, який міг би розміститися в Рівному з філіалом у Луцьку. Адже екологічна ситуація у Волинсько-Поліському регіоні драматична. Тут Рівненська та Хмельницька АЕС, виробниче об'єднання «Азот», цементно-шиферні комбінати, машинобудівні і пластмасові заводи та ін., які забруднюють біосферу важкими металами, зокрема свинцем, силікатними аерозолями... Загальний щорічний викид шкідливих речовин у навколишнє середовище лише Рівненської області перевищує 60 тисяч тонн. Пам'ятаймо, що цей регіон відіграє важливу роль у формуванні річкового стоку України, ліси й болота є природним фільтром, що очищає й насичує киснем повітря

промислового півдня. Флора і фауна – унікальна, багата ендеміками і її значення для збереження генофонду природи України неоціненне.

Отже, основними напрямками роботи Центру екології в Рівному могли б бути, на думку місцевих спеціалістів:

- охорона та раціональне використання природних ресурсів Волинського регіону України;

- проблеми розвитку регіональних суспільно-географічних комплексів;

- картографо-математичне моделювання антропогенного впливу на трансформацію геосистем в умовах Західно-Поліського регіону;

- обґрунтування методик і створення екологічної карти регіону, розробка і впровадження біомоніторингу основних забруднювачів, передусім – радіонуклідів;

- Побудова схоластичних та детермінованих еколого-прогностичних моделей локальних техносистем та оцінка їх діяльності з точки зору масо- та енерго-ентропійного обміну з навколишнім середовищем;

- дослідження боліт, торфових родовищ як регіональних екосистем та можливостей використання торфу як сировини хіміко-фармацевтичної та переробної промисловостей;

- створення методологічної та технологічної основ для екологічно безпечних лісо-, сільськогосподарських та промислових підприємств, в тому числі замкнених систем водопостачання.

Як бачимо, програма широка, комплексна, а головне – вкрай актуальна і зосереджена на проблемах регіону. Такий науково-дослідний природознавчий центр міг би об'єднати спеціалістів різних профілів – мінералогів, хіміків і фізіологів, мікро-

біологів, в його складі мали б бути й математичні відділи в Рівному і Луцьку, які б зайнялися проблемами математичного моделювання екологічних процесів.

Як бачимо, вже можемо не лише мріяти про Волинський науковий центр АН УРСР, але й ставити питання про його відкриття, розраховуючи на цільове державне фінансування цього проекту, очолення наукових напрямів провідними вченими АН УРСР, оснащення лабораторій, сучасним обладнанням, надання керівникам академічних звань тощо. Місцева влада, повторюю, цілком підтримує цей проект, готова оперативно вирішити проблему розміщення центру і лабораторій, виділення квартир для науковців. Адже ці наукові підрозділи зразу ж працюватимуть над проблемами регіону, дбаючи про перспективи його розвитку – як економічного, так і культурного.

Говоримо про Волинь і Полісся, але тримаємо в пам'яті інші регіони України, які мають свої специфічні еколого-культурні проблеми, без розв'язання яких не можна надіятися на оздоровлення духовної атмосфери республіки. Скажімо, в Херсоні молоді викладачі педінституту виношують ідею організації спільної з АН УРСР науково-дослідної лабораторії для вивчення культури Півдня України. Думаю, незабаром ця лабораторія почне свою діяльність. Подібні невеличкі науково-дослідні центри з домінантою вивчення регіональних явищ і процесів передусім у сфері культури і з урахуванням етнічної специфіки краю (компактні поселення людей інших національностей – росіян, болгарів, угорців, татар, євреїв та ін.) могли б стимулювати ініціативу місцевої інтелігенції, об'єднувати їх навколо нових науко-

вих напрямів, прискорювати процес духовного відродження, сприяти інтенсифікації соціокультурних процесів. І тут роль Академії наук України, Української наукової асоціації, Міністерства культури УРСР може бути значимою, якщо не визначальною. Згадаймо, перший президент Академії наук України Володимир Іванович Вернадський у своїй промові на першому засіданні Комісії по створенню Української Академії наук 9 липня 1918 року наголосив, що робота Академії наук повинна відповідати, окрім свого світового значення, важливим: «1) національним, 2) державним і 3) місцевим життєвим потребам».

Національна вага нової академії полягає, зауважує Володимир Вернадський, в тому, «що нова академія повинна сприяти зростанню української національної самосвідомості і української культури через широке і глибоке, проникливе наукове вивчення минулого і сучасного українського народу та його сусідів, природи зайнятого ними краю у всіх його нескінчених проявах».

Ясна річ, мова про комплексне вивчення людини і природи в конкретному соціокультурному середовищі, в складній системі різноманітних зв'язків людини з оточуючим її світом. Тепер, у період екологічних криз, в драматичному усвідомленні необхідності екології культури, екології духовності, як нам важливо подбати про збереження природних ландшафтів і в місті, і в селі.

...Пам'ятаю, по дорозі до школи в селі Боремель на Рівненщині я завжди шанобливо озирав дві високі могили. Одна – на початку села, на ній стояло скульптурне зображення святого Йосипа з дитям на руках, друга – в центрі зі святою Теклею. Завжди ці пам'ятники були вибілені, чистенькі,

доглянуті. Старі люди говорили, що в першій могилі лежать тіла полеглих під Берестечком козаків, а в другій – триста українських полонянок, яких порубали татари. Жила народна пам'ять, матеріалізована в цих символах, возвеличувала дух і єднала з минулим. Та якось привелося обласному начальству завітати в Боремель і зауважити, що боротьба з релігією ведеться недостатньо. Велено було зняти ці пам'ятники. Слава Богу, хоч не розрили могил. І загинули б, якби священник місцевої церкви таємно, глибокої ночі не завіз цих мовчазних страдників нашого тотального варварства на подвір'я церкви і не оберігав їх більше двох десятків років.

Посвітліло на нашому духовному горизонті – і постали скульптурні зображення святого Йосипа і Святої Теклі на визначене нашими предками місце. І треба ж було мені натрапити, перечитуючи працю Миколи Костомарова «Богдан Хмельницький», на таке свідчення: «Близ Берестечка, на левом берегу Стыри, есть курган, на котором построена каменная каплица со статуею св. первомученицы Феклы. Народное предание говорит, будто в этом холме погребены триста (а по другим три тысячи) девиц, прибежавших искать спасения в польском лагере от татар. В то самое время, когда на правой стороне Стыри сражение было в самом разгаре, толпа татар забралась на левую, позади польского лагеря и перебила этих девиц».

Переконаний: без цих могил і пам'ятників холоднішали душі моїх земляків, і так жорстоко покривджених долею. Руйнувалося духовне «силове поле», яке єднало їх, гнаних і владою, і потребою вибитися в люди, заробити, за межі природного, століттями твореного середовища щоден-

ного буття. У цьому «силовому полі» пізнання з дитинства сенсу буття на землі достойне місце посідав сільський цвинтар із каплицею і високим хрестом, обнесений цегляним муром, який білили до Великодних свят, і ця річка Стир, яка віками стелилася зеленкуватою стрічкою між луками і вербами... Та запрудила цю річку малосильна і нікому вже давно не потрібна Хрінницька електростанція, розляглися ліниво води по колись ситих луках, б'є вода в береги, погрожує завалити цвинтар, підступають обвали до хат... Та раптом спустили воду, бо була загроза прориву дамби – і жалюгідне видовище постає з високих берегів... За літо забуянився верболіз, позаростали дивним зелом колишні луки, бідна річка, мов сліпе кошеня, тицяється безпорадно в затонулі береги, вишукуючи замулене русло, а десь там, згори, долинають «втіхи»: зміцнило дамбу, запрудимо знову, буде широке плесо, бо вода потрібна для двох атомних станцій. Навіть піднімати рівень води треба, бо ці монстри зачахнуть без води. А те, що підземні води можуть підступитися до останків наших предків у заповіднику «Козакцькі Могили», що затопляться нові сотні гектарів чорнозему, що обваляться пагорби, які охороняли села від весняної повені Стиру, – хіба про це думають ті, кому слід розглядати проблему, як то кажуть, комплексно. Не можна так авантюрно руйнувати природні ландшафти, наносячи непомітні, але болісні морально-психологічні травми поселенцям, не можна порушувати бездумно духовну атмосферу буття, витворювану багатьма поколіннями. Адже традиційна культура, культура первісна, селянська, витворювалася сотнями поколінь на принципах єдності природи і людини, гармо-

нії і усвідомлення взаємозалежності людини і оточуючого її світу. Руйнування цієї єдності, цієї гармонії приводить до відчуження людини від природи, а отже – від себе самого, природного, до стирання людської індивідуальності, до стандартизації і знеособлення людини.

Таких ситуацій, які з'явилися в останні десятиріччя в моїх краях, безліч по всій Україні. Ситуацій більш драматичних, часто трагічно непоправних. Це проблеми місцевого значення, локальні, але саме із цих малих, місцевих проблем виростають проблеми великі – республіканської і світової значимості. Тому й радо дивується, коли вчитуєшся в роздуми Володимира Вернадського про статус і значення Української Академії наук. Далеко не випадково він наголошував: «Нарешті, значення Академії наук визначається її зв'язками з місцевим життям, її проникненням у буденний побут населення. Необхідно, щоб Академія найтіснішим чином була поєднана із звичайними проблемами практичного життя, його потребами в широкому розумінні цього слова, щоб значення її було ясно всьому населенню, всій Україні. Цей бік життя академії, на мій погляд, має величезне значення».

Як бачимо, національні інтереси в діяльності Української Академії наук для першого її президента визначальні. Важливо те, що гуманітарний фактор, на його думку, повинен домінувати в програмах наукової діяльності Академії. Формулюючи чотири відділення структури академії, В.І. Вернадський на перше місце поставив «історико-філологічне (с українським наголосом)». Донедавна це відділення було останнім. В усіх відношеннях. Як у фінансовому забезпеченні, так і за престижністю в системі

Академії. Зрозуміло, чому. Бо система поступово перетворила Академію наук у такий собі міністерський придаток, задаючи їй цілком практичні завдання в надії, що науковий потенціал Академії допоможе вибратися із економічної прірви, в якому ми всі поступово котилися. Куди там творити, як проголошував В.І.Вернадський «свій власний світ, незалежний від державних форм».

Ясно всім, що наша Академія повинна якнайшвидше увиразнити своє гуманітарне обличчя, а для цього необхідно своєчасно, використовуючи свій великий інтелектуальний потенціал, включатися в реалізацію тих програм, які спрямовані на духовне відродження України. Перші кроки зроблені. І вони помічені культурною громадськістю, підтримані. Це науково-організаційна і фінансова підтримка діяльності Міжнародної асоціації українців, Республіканської асоціації українознавців, відкриття Міжнародної школи українознавства, посилення наукового міжнародного співробітництва в галузі гуманітарних дисциплін, відновлення Археографічної комісії. Багато важить в справі налагодження наукових і культурних зв'язків із українською діаспорою створення Комітету науки і культури для зв'язків із українцями за кордоном при АН УРСР, який очолює академік АН УРСР Я.С. Яцків, заснування Інституту сходознавства ім. Агатангела Кримського, розгортання роботи над «Історією української культури» в 5-ти томах, яку на початку 40-х років вели вчені нашої академії, але під ідеологічним пресингом не змогла розвинутися жодна, бодай лише наблизена до об'єктивності наукова ідея. Розгортає роботу створений при Інституті мистецтвознавства, фолькло-

ру та етнографії ім. М. Т. Рильського Український фольклорно-етнографічний центр, основним завданням якого є укладання національної програми вияву, збереження, захисту і відродження традиційної народної культури. Підтримані Президією АН УРСР ініціативи Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка по створенню спільної з Луцьким педінститутом науково-дослідної лабораторії по вивченню життя і творчості Лесі Українки, Львівського відділення Інституту літератури, Відділення рукописів, Відділення світової літератури. Дуже важлива пропозиція Центральної наукової бібліотеки ім. В. І. Вернадського про реалізацію науково-дослідної програми «Документальна пам'ять України», в проєкті якої є створення національного Центру збереження документів. Чи треба в котрий вже раз повторювати, що збереження рукописної спадщини класиків української літератури і культури, унікальних документів національної історії і вітчизняної науки вкрай незадовільне. А як у нас поставлена робота по створенню страхового фонду документів про Україну та український народ, його збереження? А справа з книгознавством, бібліотекознавством, бібліографознавством? Годі й говорити!

Мимоволі пам'ять повертає до думки Володимира Вернадського, який ставив перед новою Академією наук першочергове завдання: «Важливо створити сильні центри для дослідження українського народу його історії, його мови, природи України». І в цьому плані перші кроки зроблені.

Академія наук України є одним із засновників науково-технічної і культурної Асоціації «Центр "Україна і світ"», яка ставить собі за мету соціальне, економічне, духовне відро-

дження і подальший розвиток України, збереження і розвій української культури як самобутнього історичного явища світової цивілізації. Підтримана ініціатива Комітету науки культури для зв'язків із українцями за кордоном по будівництву в Києві Міжнародного центру науки і культури АН УРСР.

Розпочав свою діяльність під головуванням академіка АН УРСР В. П. Кухаря Інноваційний центр АН УРСР, який має забезпечити ефективне співробітництво Академії з містом Києвом і Київською областю. Одне слово, переорієнтація Академії наук на витворення свого духовного обличчя очевидна, але ще далека від того, щоб говорити про наше ефективне співробітництво в державних програмах духовного відродження України. А можливо, саме Академія наук повинна бути ініціатором створення широкомасштабних державних програм по культурному відродженню України? Видно, що Академія не втратила авторитет у гуманітарному відношенні, коли власний кореспондент газети «Культура і життя» (від 30 березня 1991 р.) П. Романюк переконаний: «в рамках такої поважної організації, як АН УРСР, слід заснувати під егідою парламентської групи (комісії) окремий комітет (відділ, інститут) із чітко окресленими функціями. Будучи головною науковою установою, цей комітет координуватиме діяльність державних та громадських закладів – міністерств, товариств, фондів, що мають повсюдно організувати пошукову, дослідницьку, збиральницьку роботу, залучатиме до справи широку громадськість, визначатиме фінансування тощо, готуватиме в тому числі для парламенту та уряду об-

ґрунтовані пропозиції, рекомендації, проекти і т. п.».

Чи не реально? Думаю, цілком. Скажімо, готується проект закону «Про столицю України», який буде, по суті, нормативною базою відродження Києва як одного з центрів світової культури. Яке місце буде посідати тут Академія наук? Добре, що вчені АН УРСР разом із Товариством охорони пам'яток історії та культури підготували обґрунтовану програму відновлення Києво-Могилянської академії як вищого навчального закладу міжнародного статусу, звісно, із збереженням меморіальності цього історико-архітектурного комплексу. Ця програма допоможе комісії Верховної Ради УРСР прискорити прийняття на державному рівні постанови про нове життя цього могутнього стимулятора культурного і наукового піднесення на Україні в кінці XVI – на початку XVII ст. Адже нам так сьогодні потрібен такий духовний центр України, який би відродив славетні традиції Києво-Могилянської академії, що була зв'язана через своїх викладачів і учнів з університетами Кракова, Сорбонни, Праги, Болоньї, Падуї, Відня, Кембріджа та інших міст Європи. Тому дуже важливо, щоб у законі «Про столицю України» Академія наук була відповідно «зафрахтована».

Взагалі, якщо думати про перспективу Києва як культурно-туристичного центру світового значення, то слід уже зараз подбати, яке ж враження витворить Академія наук від її сприйняття іноземним туристом. Жаль, що уже перехопили інші Виставку передового досвіду УРСР, павільйони якої могли б бути перебудовані, звісно, за участю міжнародних фірм, під своєрід-

ний музейний комплекс і відпочинковий комплекс України. Це ж, як кажуть, Богом дароване місце для культурного відпочинку: поряд Голосіївський ліс, який, мабуть, одержить статус національного заповідника, Музей народної архітектури і побуту УРСР, льодовий стадіон, іподром... Напрошується будівництво діснейленда, створення системи політехнічних профільних музеїв із діючими експозиціями навчально-рекламного профілю та спеціалізації. А в цьому регіоні присутність Академії безспірна, отже й участь у такій великій культурно-туристичній програмі очевидна і в перспективі фінансово виграшна.

Невеликі науково-дослідні і музейні центри гуманітарного профілю повинні створюватися й поза межами Києва – в обласних містах, у містах захирілих, але з багатою духовною традицією.

...І знову мимоволі згадалася забута нами Давня Пересопниця, за володіння якою боровся князь Юрій Долгорукий – руйнівник Києва. До цього княжого центру на заході України причетна доля Данила Галицького, який вважав для себе за честь володіти Пересопницею. Через Пересопницю пролягав шлях із Києва до Європи. І в той час, у роки 1556–1561-й, коли син протопопа Михайло Васильович із Сянока й архімандрит Григорій творили переклад Євангелія для свого народу своєю мовою, у європейських університетах навчалися українські студенти, студенти «Рутенської нації з України» – майбутні викладачі славнозвісної Острозької школи і пізніше організованої Києво-Могилянської академії. Їхній шлях із України і на Україну, мабуть, пролягає через забуту сьогодні Богом і нами Пересопницю.

2011 рік. Незалежній Україні - 20

Двадцять років минуло від того оповитого першим весняним туманом дня, коли я намагався в уяві побачити древню Пересопницю, історична згадка про яку відома з 1149 року. Думав я тоді про те, які мудрі були давньоруські князі Ізяслав і Юрій, коли за порадою власника Пересопниці князя Вячеслава, цілкуючи хреста «мир учинили» і прибули до Пересопниці. Свідчать про це наші літописи і нагадують нам, що це древнє місто було важливим центром Київської Русі на землях колишнього Дулібського союзу племен. Не випадково в поселенні Пересопниця вже в XI столітті постав монастир, бо ще 992 року з'явилася єдина тоді на Волинь і Галичину Володимиро-Волинська єпархія.

Думав я і проте, чи не через це місто-фортецю Пересопниця рухалася разом із французьким посольством, яке в Святий Софії в Києві приймав її батько, великий князь Ярослав Мудрий, княжна Анна – майбутня дружина французького короля Генріха І. Везла вона з собою Євангеліє із бібліотеки Ярослава Мудрого при Софії Київської, від якого до нас дійшло лише 33 сторінки. В бібліотеці міста Реймс у Франції зберігається оригінал знаменитого Старокиївського Реймського Євангелія – пам'ятки першої половини XI століття.

Мине півтисячоліття і в Пересопницькому монастирі буде завершена в 1561 році робота над перекладом Євангелія на мову наближену до тодішньої української розмовної мови «для ліпшого вирозумлення люду християнського посполитого».

І ось у цьому ж 1991 році, але в перші грудневі дні, коли всіх в Україні та не в Україні заповонила невимовна радість: український народ майже стовідсотково проголосував на всеукраїнському референдумі за повний суверенітет і незалежність України, в пам'яті моїй знову згадка про Пересопницю. Тоді ж було обрано Президентом відродженої Української держави Леоніда Кравчука. За два дні до інавгурації мені зателефонував народний депутат України, знаний поет і перекладач Роман Лубківський:

– Пане Миколо, хочу порадитися. Виникла проблема: на чому присягатиме Леонід Кравчук? Україна – незалежна держава, а Конституція – брежневська, правлена-переправлена. Це так званий Основний закон Української РСР. України радянської, комуністичної.

У моїй пам'яті наче спалахнула якась іскра. Зразу ж згадав Пересопницю і унікальну пам'ятку української мови, культури, історії, духовності – Пересопницьке Євангеліє. За кордоном президенти традиційно присягають на Біблії, подумав я, а в нас, українців, буде своя, національна традиція – на Євангелії.

– Пане Романе, нема жодної проблеми. У науковій бібліотеці імені Володимира Вернадського Академії наук зберігається дивовижно коштовна книга. Єдина. Єдиний примірник. Рукописна книга, написана ще в XVI столітті тодішньою українською мовою. І де? В давньоруському місті Пересопниці, що на Рівненщині. До речі, новий Президент України Леонід Кравчук народився десь за кілометрів тридцять чи більше від Пересопниці. Попросіть цю книгу в керівництва Академії наук для складання Президентом присяги...

Я не встиг закінчити речення, а ще хотів розповісти, як чудово оформлена ця рукописна книга – які вишукані фарби, прикрашені золотом мініатюри чотирьох євангелістів, які заставки, ініціали, орнаменти, як Роман Лубківський спішно подякував і поклав трубку.

І ось 5 грудня 1991 року я з балкона Верховної ради України з надзвичайним хвилюванням дивився, як Леонід Кравчук приносив присягу на вірність українському народові і державі, покладаючи руку на Пересопницьке Євангеліє. Правда, лежав перед Президентом України Основний закон Української РСР редакції 1978 року, але був перед ним і Акт проголошення незалежності України.

Це була добра звістка (Євангеліє – від грецького: добра звістка) про завершення епохи войовничого атеїзму і настання нової доби в історії багатостраждального українського народу. Пересопницьке Євангеліє стало символом державності, національного і духовного відродження України.

Відомий атеїст, недавній високий компартійний функціонер Леонід Кравчук не міг присягати, як, скажімо, президенти США, на родинній Біблії, та й невідомо, чи зберігалася в родині Леоніда Кравчука така сімейна реліквія. Я вважав, що певною мірою було б символічним, якби саме на Пересопницькому Євангелії присягали українські президенти, бо ця українська першокнига засвідчувала поривання нашого народу читати Святе Письмо рідною мовою.

Те, що зробили пересопницький архімандрит Григорій і переписувач книг Михайло Васильович із Сенюка, можна назвати духовним подвигом. Саме ці двоє мужніх, духовно сильних людей протягом п'яти років і кількох днів (1556–1561 рр.) й творили живою мовою, максимально наближеною до розмовної української мови XVI століття, цю рукописну,

майстерно орнаментовану рослининами, передусім формами книги. Треба підкреслити, що тогочасна Україна була органічною частиною Європи, реформаторські настрої і процеси захоплювали багатьох культурних діячів Волині, Галичини, Центральної України, і коли Мартін Лютер переклав Біблію німецькою народною мовою, Франціск Скорина – білоруською, то, очевидно, і в Україні замірилися головну частину Нового Завіту – Святе Письмо – дати своєму народові його рідною мовою.

Звісно, не визначальним, але суттєвим фактором в обранні саме Пересопницького Євангелія для присяги Президентом України було те, що Леонід Кравчук з'явився на світ Божий в селі Великий Житин, неподалік від Пересопниці – давньоруського міста на правому березі невеличкої річечки Струбли, яке згадується в рукописах з 1149 року. У XII–XIII століттях Пересопниця була столицею удільного князівства і, водночас, воротами до Європи.

Історична і культурно-мистецька цінність цієї рукописної пам'ятки надзвичайна. Тримав Пересопницьке Євангеліє у своїх руках гетьман Іван Мазепа, який звів у місті Переяславі Вознесенський монастир і кафедральний собор, куди під опіку Захарія Корниловича і передав гетьман Пересопницьке Євангеліє. Там, у Вознесенському монастирі, а саме в бібліотеці Переяславської духовної семінарії, знайшов цю славетну рукописну книгу знаний українець, учений-славист Осип Бодяньський.

Згодом Пересопницьке Євангеліє перейде до Полтави, опиниться в Санкт-Петербурзі та лише у 1887 році повернеться в Україну – до бібліотеки Переяславської духовної семінарії. пережило рукописне Святе Письмо Другу світову війну, евакуацію, перебувало у фондах музею-заповідника Києво-Печерської

лаври, і лише завдяки професору Київського університету Сергію Маслову Пересопницьке Євангеліє стає цікавим об'єктом наукового вивчення і переходить до відділу рукописів нинішньої Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського НАН України.

Дочка київського князя Ярослава Мудрого Анна поклялася на вірність французькому народові на українському євангелії, привезеному з Києва. У Рейнському соборі 19 травня 1051 року архієпископ Франції Гі де Шатійон привів до присяги на українському Євангелії майбутню королеву Франції. Зауважте, що ніхто не ставив під сумнів святість цієї духовної скарбниці нашого народу!

Тому не випадково на євангелії присягаються на вірність Україні і українському народові президенти незалежної України. Мені б хотілося сказати: не лише присягаються, а посвячуються, адже в переносному значенні слово «посвячення» означає «звеличувати», «підносити», «надавати кому-небудь певного звання», урочисто відзначати початок чогось особливого, значимого в житті того, кого освячують на якусь велику, історично відповідальну справу, і народу, який звеличує когось цим посвяченням в ім'я загального добра, нації, держави.

Хіба посвячення в Президенти не передбачає певного самозречення, а то й самопожертви в ім'я благополуччя і щастя свого народу, який обрав одного з мільйонів на цю найвищу в державі посаду і цим самим зобов'язав його на чесне, до повної самовіддачі служіння нації? Посвячення – це урочиста процедура всту-

пу на посаду глави держави. Традиційно цей урочистий акт називають словом інаугурація (від латинського «інаугуро» – «посвячую»).

У серпні 2011 року Пересопницькому Євангелію виповниться 450 років. Приємно, що Верховна Рада України 12 травня 2010 року ухвалила постанову про відзначення на державному рівні 450-річчя створення цієї унікальної рукописної Першої книги українського народу.

...І ось нова приємна звістка. В селі Пересопниці будують музей. Працюють археологи... І – о диво! – знахідка. Уламок бронзової булави. Орієнтовно – XII–XIII століття. Спеціалісти припускають, що булава не бойова, бо покрита позолотою. Отже, атрибут високої влади, чи не князя Юрія Долгорукого – сина Володимира Мономаха чи князя Андрія Боголюбського. Вже з 1199 року Пересопниця входила до могутнього Галицько-Волинського князівства, створеного славетним продовжувачем державної традиції «Руської Землі» Романом Мстиславовичем і розбудованою його сином Данилом Галицьким. Через це місто проходили торгові шляхи, і значимість яких сягали європейських горизонтів.

То ж не дивно, що в цьому давньоруському місті Пересопниці, де збереглося городище і залишки міського посаду з багатим і далеко не дослідженим культурним шаром, в цій столиці пересопницького удільного князівства XII–XIII століть було здійснено переклад та переписування Євангелій – витворено «Пересопницьке Євангеліє», яке, за словами Івана Франка, «являється з свого погляду взірцем».

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БУЛИГА Олександр Степанович – директор Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ВОЙКОВСЬКИЙ Віктор Степанович – науковий співробітник відділу історії міського краєзнавчого музею м. Нетішин (м. Нетішин, Хмельницька обл.).

ВОЙТЮК Олексій Петрович – науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ГАЛЬЧЕНКО Олена Михайлівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, відділу кодикології Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

ГНАТЕНКО Людмила Анатоліївна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

ГУСАК Андрій – студент V курсу Міжнародного економіко-гуманітарного університету ім. академіка Степана Дем'янчука (м. Рівне).

ЖУЛИНСЬКИЙ Микола Григорович – директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, академік НАН України (м. Київ).

ДАНИЛЮК Людмила Миколаївна – заступник директора Хмельницького обласного літературного музею (м. Хмельницький).

КОТЕНКО Світлана Іванівна – аспірантка Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ).

МИХАЙЛОВА Рада Дмитрівна – кандидат історичних наук, доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського Національної Академії наук України (м. Київ).

ПАЩУК Іван Григорович – голова Рівненської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, начальник науково-редакційного відділу Рівненського факультету Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Рівне).

ПОНОМАРЬОВА Тетяна Олександрівна – доцент, завідувачка сектору давньої історії відділу історії Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

ПРИЦЕПА Богдан Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всевітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського Слав'яно-тичного університету (м. Рівне).

РОЖКО Володимир Євтухович – архівіст I категорії державного архіву Волинської області (м. Луцьк).

РОМАНОВСЬКА Анна – аспірантка КНУКіМ, бібліотекар Відділу електронної обробки документів НБ імені Михайла Максимовича (Київ).

РОМАНЧУК Олег Степанович – заступник директора Рівненського обласного краєзнавчого музею по науковій роботі, член Спілки дизайнерів України (м. Рівне).

СЕМЕНОВИЧ Олена Леонідівна – магістр культурології, науковий співробітник художнього відділу Рівненського обласного краєзнавчого музею (м. Рівне).

СТЕПЧЕНКО Ольга Петрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувачка відділу фондів рукописної спадщини Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (м. Київ).

СУПРУН Тетяна Юріївна – вечний секретар Полтавського краєзнавчого музею (м. Полтава).

ТЕРЛЕЦЬКИЙ Віктор Володимирович – краєзнавець, член Національної спілки письменників України (м. Шостка, Сумська область).

ТЕРСЬКИЙ Святослав Володимирович – провідний науковий співробітник Львівського історичного музею, доктор історичних наук (м. Львів).

ТКАЧУК Олександр – студент ІV курсу Луцького біотехнічного інституту міжнародного науково-технічного університету (м. Луцьк).

УСТИМЧУК Михайло – студент ІV курсу Волинської духовної семінарії (м. Луцьк).

УСТИМЧУК Федір – студент ІІІ курсу Волинської духовної семінарії (м. Луцьк).

ФЕДОРИШИН Микола Васильович – магістр культурології, член Національної спілки краєзнавців (м. Рівне).

ФЕДОТОВ Володимир – бакалавр філософії, краєзнавець (Ізяслав).

ФЕСИК Катерина Борисівна – директор Полтавського краєзнавчого музею (м. Полтава).

ЧЕКУРКОВ Василь Серафимович – заступник директора Рівненської філії державного підприємства науково-дослідного центру «Охорона археологічна служби України – Рівне» Інституту археології Національної академії наук України (м. Рівне).

ЧЕПІГА Інна Петрівна – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту української мови Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (м. Київ).

ШВЕЦЬ Ігор Федорович – протоієрей, кандидат богословських наук, ректор Волинської Духовної семінарії (м. Луцьк).

Науково-краєзнавче видання

**Рівненський обласний краєзнавчий музей
Наукові записки. Випуск ІХ (частина І)
науковий збірник**

**Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович**

**Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович**

**Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович**

**Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович**

**Здано до набору 01.07.2011.
Підписано до друку 08.07.2011.
Формат 60x841/8.
Папір офсетний.
Друк офсетний.
Гарнітура Minuon.
Умовн. друк. арк. 22,6.
Тираж 100 прим.
Зам. 323.**

**Видавництво «Волинські старожитності».
Свідоцтво державного комітету
телебачення і радіомовлення ДК № 3864
від 19 серпня 2010 року.
Тел. 067 2514926 *katins@i.ua***

kp

ВОИНСКІЕ
СТАРОЖИТНОСТИ

